ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ

ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ

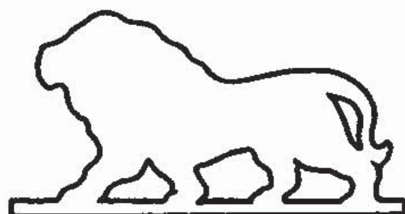
ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ

(ਕੁਝ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ)

ਲੇਖਕ :

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਡੀ.ਲਿਟ.

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ISBN 81-7205-122-0

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1946
ਅਠਵੀਂ ਵਾਰ ਜੂਨ 1998
ਨੌਵੀਂ ਵਾਰ ਅਗਸਤ 2002
ਦਸਵੀਂ ਵਾਰ ਅਕਤੂਬਰ 2006

ਮੁੱਲ : 45-00 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

•

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 006

•

S.C.O. 223-24, ਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 001

E-mail : singhbro@vsnl.com
Website : www.singhbrothers.com

ਛਾਪਕ :

ਪ੍ਰਿੰਟਵੈੱਲ, 146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਫ਼ੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ

ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ

ਧਰਮ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ

ਧਰਮ ਤੇ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ

ਫੁਟਕਲ

ਤੀਜੀ ਛਾਪ

ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ 'ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ' ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ।

ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਮਾਰਚ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਬਾਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਇਹ ਇਸ ਦੀ ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਡਾਕਟਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਛਾਪਦੇ ਹਨ।

ਜਨਵਰੀ ੧੯੭੧ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਡੀ.ਲਿਟ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

੪੯੯, ਅਜੀਤ ਨਗਰ
ਨਵਾਂ ਪਟਿਆਲਾ
ਨਵੰਬਰ ੧੯੭੧

ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਪੁਸਤਕ *ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਟਾਕਰਾ* (ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ) ਦੇ 'ਅਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ' ਵਿਚ ਮੈਂ ਲਿਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੇ ਰਹੇ। ੧੯੩੫ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਭੀ ਸਾਈਕਾਲੋਜੀ (ਮਾਨਸਿਕ ਵਿੱਦਿਆ) ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਲੇਖ ਲਿਖੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣ ਕੇ ਕੁਝ ਮਜ਼ਮੂਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ 'ਲੇਖ' ਦੂਸਰੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਪਰ, ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੇਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਭੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਇਹ ਸਾਖ ਨਹੀਂ ਭਰਦੀ। ਆਖ਼ਰ ਜਿੱਥੇ ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਜਾਪੇ, ਉੱਥੇ ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਰਮ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਭੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਨਾ ਸਾਂਭੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ; ਇਕ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਐਸੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲਣ ਲਗ ਪਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪੱਕ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭਦੇ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ

ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚਹੁੰਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਈ।

ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰ ਜਿਤਨੀ ਭੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ ਜਾਏ। ਸੋ, ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਲੇਖ ਹੀ ਛਾਪਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਟਾਵੀਆਂ ਟਾਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਭੀ ਵਿਚਾਰ-ਸਮੇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰੀ ਜਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬਾਰੇ ਅੱਜ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ-ਸਮੇ 'ਤੇ ਇਕ ਲੇਖ ਭੇਟਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਇਸੇ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਠਾਣ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਕੁਹਜੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਪੱਖ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ 'ਵਾਰ' ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅਰਧ-ਮਾਸਕ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਪਟਿਆਲਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਆਸ ਹੈ, ਪਾਠਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਭੀ ਸੁਆਦਲਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਭ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਹੀ ਲਿਖਦੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ, ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੇ *ਸਿਖ ਰਿਲੀਜਨ* ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੁਸੇਵੇਂ ਦੀ ਘਟਨਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ। 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ' ਬਾਰੇ ਸਿਖ-ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਚੱਲ ਪੈਣ 'ਤੇ ਇਕ ਸੱਜਣ ਵੱਲੋਂ ਅਨੋਖੀ ਲੱਭਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਇਕ 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਦੀਆਂ ੧੦ ਪਉੜੀਆਂ ਭੀ

ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਕੁਹਜੀ ਬਾਣ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਐਸੀਆਂ ਛਾਪ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਾਨਕ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ :

ਜਿਤੁ ਦਰਿ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ.......।
ਏਸ ਕਲੀਓ ਪੰਜ.....।
ਮਨ ਲੋਚੈ ਬੁਰਿਆਈਆਂ.......।

ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਬਨਾਵਟੀ, ਗ਼ਲਤ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ 'ਸ਼ਬਦ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਖ਼ਿਆਲ ਸਿਖ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿਖ-ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਉਪਾਧੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਸੱਤੇ-ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਉੱਤੇ ਇਕ ਲੰਮਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲੈ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਆਸ ਹੈ, ਪਾਠਕ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਗੇ, ਤੇ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਟਕੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਯੋਗ ਹਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ।

ਸੱਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਏ ਦੂਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ *ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ* ਵਿਚ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹਰੇਕ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਲੇਖ ਭੀ ਇਥੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਸਿਖ ਲਈ ਇਹ ਵਾਕਫ਼ੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਵਿਚ ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੯ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਮਈ ੧੯੧੭ ਤਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਫਰੂਕਾ, ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੭ ਤਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੯

ਤਕ ਫਿਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਟਿਕਵੇਂ ਹਾਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੱਝਵਾਂ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਟਿਕਵਾਂ ਸਮਾ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਭੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਸਕਿਆ ਹਾਂ, ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਲਈ ਭੀ ਬੱਝਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹਾਂ। ਸੋ, ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਸ: ਬ: ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ ਸ: ਬ: ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨ ਦਾ ਸਮਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੪੬

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ
ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ

ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ *ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ* ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

> **"ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ...ਮਜ਼ਹਬ ਕੌਮ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਸਰੇ ਫੈਲਦਾ ਹੈ.....ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸਦਾ ਇਸਥਿਤੀ ਵਾਸਤੇ.....ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਲੈ ਆਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੰਠ ਕਰ ਰੱਖੇ ਯਾ ਲਿਖ ਰਖੇ ਸੇ, ਉਹ ਸਭ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲਿਖਾ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ 'ਕਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਨ, ਓਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਲੈ ਆਏ.....ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਬਰਸ ਵਿਚ ਚੌਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ....।**
>
> **"ਪ੍ਰਤੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਮਤ ਹਨ : ਕੋਈ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਭਗਤ ਆਪ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਲਿਖਾਉਂਦੇ ਸੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਭੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੰਸੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਹੜੀ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਉੱਤੋਂ**

ਲਿਖਾਈ ਹੈ। ਸੋ, ਇਹ ਬਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਸਾਬਤ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੋਹਨ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆਏ ਸੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਹੈ।"

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਘੱਲੇ ਸਨ ਤਾਂ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :

"ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਅਰੋੜਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਜਲਾਲਪੁਰੀ ਪਰਗਨੇ ਹਸਨ-ਅਬਦਾਲ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੁਸਤਕ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਥੀਂ ਲੈ ਕੇ ਚੌਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਹੁਣ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਹੋਈ, ਉਹ ਲਿਖ ਲਈ ਤੇ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਸਾਰੀ ਪਾਸ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਹੈ....।"

ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਇਸ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ :

੧. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖੀ।

੨. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੩. ਜਿਸ ਜਿਸ ਥਾਂ ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਨੇ ਲਿਖ ਰਖਿਆ ਸੀ; ਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ, ਤਦੋਂ ਇਹ ਸਿਖ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾ ਆਏ।

੪. ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਦੋ ਮਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਮਤ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਸਹਿਮਤ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਤਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਉੱਤੋਂ ਪਸੰਦ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਈ ਸੀ।

ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ।

ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ੰਕੇ

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਦਿਤੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ, ਇਕ ਕਾਂਬਾ ਜਿਹਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਮਹਾਨ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਹ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਵੇਲੇ-ਸਿਰ ਸਾਂਭ ਲਈ। ਪਰ, ਜੇ ਕੋਈ ਭੀ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਨਾ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਬਣਦਾ ? ਗੁਰੂ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋਣਗੇ ? ਕੀ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ? ਜੇ ਭਲਾ ਉਸ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਲਫ਼ਜ਼ ਜਾਂ ਕੋਈ ਤੁਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪੁੱਛ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ? ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਗਾ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ? ਜੇ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੀ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਕਿਵੇਂ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਸਦਾ ਗਾਉਂ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ? ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ? ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਭੀ ਹਨ, ਕੀ ਇਹ ਭੀ ਗਾਉਂ ਕੇ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾ ਲੈ ਕੇ ਉਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ? ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਨੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ? ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਨੂੰ ਲਿਖਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ? 'ਪਟੀ' ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ, 'ਓਅੰਕਾਰ' ਅਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ, 'ਬਾਰਹਮਾਹ' ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ 'ਜਪੁਜੀ'—ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ—ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ 'ਪਟੀ' ਤੇ 'ਅਨੰਦ' ਲੰਮੀਆਂ

ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕੀ ਕੋਈ ਇੱਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਓਥੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਲਿਖਦਾ ਸੀ ? ਕੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਕਲਮ ਦਵਾਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ? ਜੇ ਕੋਈ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਿਖ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਓਹ ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉੱਘਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ; ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਅਨੋਖੀ ਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਕਲਮ ਦਵਾਤ ਸਦਾ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ!

ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ

ਇਹ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਕਦੋਂ ਕੁ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ? ਜੇ 'ਉਦਾਸੀਆਂ' ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਤਦੋਂ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਹ ਸੰਨ ੧੫੨੧ ਈਸਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ 'ਤੀਸਰੀ ਉਦਾਸੀ' ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇ ਉਚਾਰ ਆਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਨੇ ਓਹ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਖੇ ਹੋਣਗੇ ? ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਓਹ ਸਾਰੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ?

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਣੀ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇ ਉਚਾਰੀ ਸੀ। ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਨੂੰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਭੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ?

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਚੌਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਕਿਤਨੇ ਸਾਲ ਬਣੇ ? ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ੧੫੮੧ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਸੋ ੧੫੨੧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫੮੧ ਤਕ ੬੦ ਸਾਲ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ! ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁਰਸਿਖ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਕਿਉਂ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਅਚਰਜ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ

ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਕਿਉਂ ਤੁਰ ਗਿਆ ? ਹਰੇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਦਸਖ਼ਤ ਕਿਉਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ? ਕੀ ਇਸ ਸਬੂਤ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ ? ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਬਾਣੀ ਐਤਨੀ ਹੈ ਜਾਣੋ ਇਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹੈ'। ਅਜਬ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਜੇ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਖ਼ਤ ਭੀ ਕਰਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਿਆ ? ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ 'ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਗੁਰੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੋਰ ਕਿਥੋਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ? ਜੇ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਿਖੀ ? ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ? ਫਿਰ ਇਸ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ-ਪੋਤਰੇ ਹਸਨ-ਅਬਦਾਲ ਵਲੋਂ ਉਚੇਚੇ ਤੁਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਿਰਫ਼ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਸਾਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ' ?

ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ੰਕੇ

ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਜੋ ਲੇਖ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲੋਂ ਰਤਾ ਫ਼ਰਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਤੀਜੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਬੀੜ ਭਾਈ ਪੈਂਧਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਸ ਪਉੜੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਹਨ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਉਲਝਣ ਆ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਣੀ ਬੰਦ ਤਾਂ ਹੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਕਿਉਂ ਦਰਜ ਨਾ ਹੋਈਆਂ ? ਜੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ

ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣੀ ਗੁਰ-ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਭੀ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਦਰ ਕਿਸ ਨੂੰ

ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਘਾਲ ਘਾਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਵਾਰ ਕੇ, ਤੜਪਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਝਾਗਦਾ ਰਿਹਾ, ਕੀ ਉਸ ਸੋਹਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਿ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਜੀਵ ਸਦਾ ਹੀ ਵਿਲਕਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਲਈ 'ਖੁਨਕੁ ਨਾਮੁ ਖੁਦਾਇਆ' ਦਾ ਕੋਈ ਚਸ਼ਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਹਰੇਕ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਜੀਵਕਾ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਅਸਾਡੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖ ਗਏ ? ਆਪਣੇ ਵਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ, ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲਿਖਾਰੀ ਜਾਂ ਕਵੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਬੜਾ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਇਹ ਅਰਸ਼ੀ-ਦਾਤਿ, ਇਹ ਸੁੱਚੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ, ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ? ਬਨਾਰਸ, ਗਇਆ, ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ, ਸੰਗਲਾਦੀਪ, ਮਥਰਾ, ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ, ਪਾਕਪਟਨ, ਐਮਨਾਬਾਦ, ਲਾਹੌਰ, ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਪਿੰਡ, ਵਸਤੀਆਂ ਤੇ ਉਜਾੜ ? ਜੀਅ ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਅਰਸ਼ੀ-ਦਾਤਿ ਦੀ ਕਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੋਹਣੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ

ਕੋਹੜੀ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਸਾਖੀ

ਪੁਸਤਕ *ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ* ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੫ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ:

"ਦਿਪਾਲਪੁਰ ਪਾਸ ਦੋ, ਕੰਙਣਪੁਰ ਵਿਚ ਦੋ, ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਦੋ, ਪਟੀ ਵਿਚ ਦੋ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਇ ਰਹਿਣ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਹਿਣ ਦੇਵੈ ਨਾਹੀ। ਤਬ ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ ਥਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚ ਜਾਇ ਰਹਿਆ, ਉਹ ਫ਼ਕੀਰ ਕੋਹੜੀ ਥਾ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜਾਇ ਖੜਾ ਹੋਆ। ਆਖਿਓਸੁ, 'ਏ ਫ਼ਕੀਰ, ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਦੇ।' ਤਬ ਫ਼ਕੀਰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤਾ, ਆਖਿਓਸੁ, 'ਜੀ ਮੇਰਅਹੁ ਪਾਸਹੁ ਜਾਨਵਰ ਨੱਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਖੁਦਾਇ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਆ ਹੈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਨਦਰਿ ਆਈ ਹੈ।' ਤਾਂ ਓਥੇ ਰਹਿਆ।......ਫ਼ਕੀਰ ਲਗਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ, ਤਬ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, ਸਬਦ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਮ: ੧ :

ਜੀਉ ਤਪਤੁ ਹੈ ਬਾਰੋ ਬਾਰ॥ ਤਪਿ ਤਪਿ ਖਪੈ ਬਹੁਤੁ ਬੇਕਾਰ॥
ਜੈ ਤਨਿ ਬਾਣੀ ਵਿਸਰਿ ਜਾਇ॥ ਜਿਉ ਪਕਾ ਰੋਗੀ ਵਿਲਲਾਇ॥੧॥
ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣੁ ਝਖਣੁ ਹੋਇ॥ ਵਿਣੁ ਬੋਲੇ ਜਾਣੈ ਸਭੁ ਸੋਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥....
ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਆਖਣੁ ਤੇਰਾ ਨਾਉ॥ ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਣਾ ਹੋਰੁ ਨਹੀ ਥਾਉ॥
ਜੇ ਕੋ ਡੂਬੈ ਫਿਰਿ ਹੋਵੈ ਸਾਰ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਸਰਬ ਦਾਤਾਰੁ॥੪॥੩॥੫॥

"ਤਬ ਦਰਸਨ ਕਾ ਸਦਕਾ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਹੋਇ ਗਇਆ, ਦੇਹੀ ਹੱਛੀ ਹੋ ਗਈ, ਆਇ ਪੈਰੀਂ ਪਇਆ, ਨਾਉ-ਧਰੀਕ ਹੋਆ, ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਲਗਾ ਜਪਣ। ਤਬ ਬਾਬਾ ਓਥਹੁ ਰਵਦਾ ਰਹਿਆ।"

ਇਸ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਸਨ—ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਕੋਹੜੀ ਫ਼ਕੀਰ। ਕੀ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਕੋਹੜੀ ਫ਼ਕੀਰ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ? ਉਹ ਤਾਂ ਪੀੜ ਨਾਲ ਵਿਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ, ਕੀ ਉਹ ਫ਼ਕੀਰ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹਿਆ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ? ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਕੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ? ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ?

ਕਲਿਜੁਗ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ

ਕਲਿਜੁਗ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ *ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ* ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ :

"ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਕਲਿਜੁਗ ਛਲਣ ਕਉ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ

ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰੇ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰ ਗਿਆ। ਕਲਿਜੁਗ ਨੇ ਫਿਰ ਲਾਲਚ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਆਖਿਆ, 'ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸਭ ਕੁਛ ਹੈ, ਜੇ ਆਖਹੁ ਤਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਉਸਾਰਹਿ.....।'

ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ :

**ਮੋਤੀ ਤ ਮੰਦਰ ਊਸਰਹਿ, ਰਤਨੀ ਤ ਹੋਹਿ ਜੜਾਉ ॥
ਕਸਤੂਰਿ ਕੁੰਗੂ ਅਗਰਿ ਚੰਦਨਿ, ਲੀਪਿ ਆਵੈ ਚਾਉ ॥
ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ, ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੧॥.....
ਸੁਲਤਾਨੁ ਹੋਵਾ ਮੇਲਿ ਲਸਕਰ ਤਖਤਿ ਰਾਖਾ ਪਾਉ ॥
ਹੁਕਮੁ ਹਾਸਲੁ ਕਰੀ ਬੈਠਾ, ਨਾਨਕਾ ਸਭ ਵਾਉ ॥
ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ, ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੪॥੧॥**

ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਉਹੀ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਲਿਜੁਗ ਨੇ ਲਿਖ ਲਿਆ ਸੀ ? ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਤਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ, ਹੋਰ ਕੌਣ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ?

ਸਾਖੀ ਵੇਈਂ ਨਦੀ

ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਅੱਪੜੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਉਂ ਉਚਾਰਨ ਲਗੇ :

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧

**ਕੋਟਿ ਕੋਟੀ ਮੇਰੀ ਆਰਜਾ, ਪਵਣੁ ਪੀਅਣੁ ਅਪਿਆਉ ॥
ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਦੁਇ ਗੁਫੈ ਨ ਦੇਖਾ, ਸੁਪਨੈ ਸਉਣ ਨ ਥਾਉ ॥
ਭੀ ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ ਨਾ ਪਵੈ, ਹਉ ਕੇਵਡੁ ਆਖਾ ਨਾਉ ॥੧॥.....
ਨਾਨਕ ਕਾਗਦ ਲਖ ਮਣਾ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਕੀਚੈ ਭਾਉ ॥
ਮਸੂ ਤੋਟਿ ਨ ਆਵਈ, ਲੇਖਣਿ ਪਉਣੁ ਚਲਾਉ ॥
ਭੀ ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ ਨਾ ਪਵੈ, ਹਉ ਕੇਵਡੁ ਆਖਾ ਨਾਉ ॥੪॥੨॥**

ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਇੱਕੋ ਹੀ ਨਤੀਜਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ, ਅਰਬ, ਈਰਾਨ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ, ਅਨ-ਮਤੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇ। ਓਥੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ। ਪਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ।

ਅੱਚਲ ਵਟਾਲੇ

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਉਦਾਸੀਆਂ' ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਮਰ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਸਾਲ ਸੰਨ ੧੫੩੯ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਅੱਚਲ ਆਏ। ਇਹ ਥਾਂ ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਬਹਿਸ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਹੌਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਮੇਲਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ, ਲੋਕ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ, ਗੱਲ ਮੁੱਕ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੋਂ ਅਗਾਂਹ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸ ਨੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਉਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ? ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਾਨਕ' ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਹਿਸ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਇਤਨੀ ਲੰਮੀ ਤੇ ਔਖੀ ਬਾਣੀ ਕਿਉਂ ਲਿਖੀ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਾਸਤੇ। ਜੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖਿਲਰੀ ਪਈ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਸਾਂਭ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ, ਤਾਂ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਉਮਰੇ ਇਸ ਇਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ?

ਅਸਲ ਗੱਲ

ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਬਸਤਾ ਸੀ, ਇਹੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ, ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਾਤਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਲੇ-ਸਿਰ ਨਾ ਸਮਝੀ, ਅਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਭਰਾ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਸਤੇ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ-ਸ਼ਰੀਫ਼ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਭੀ ਕਰਾਏ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ-ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਿੱਸਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ: ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ *'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ'* ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਬਸਤਾ ਕੀ ਸੀ ? ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ, ਜੋ ਉਹ ਸਮੇ ਸਮੇ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਮੱਕੇ ਗਏ ਤਦੋਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਇਹੀ ਬਸਤਾ ਸੀ, ਇਹੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ, ਤਾਹੀਏਂ ਹਾਜੀਆਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸ, ਹੇ ਨਾਨਕ! ਤੇਰੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਵੱਡਾ ਹੈ।'

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪੁੱਛਨਿ ਗੱਲ ਈਮਾਨ ਦੀ, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਈ॥
ਵੱਡਾ ਸਾਂਗੁ ਵਰਤਾਇਆ, ਲੱਖਿ ਨ ਸੱਕੈ ਕੁਦਰਤਿ ਕੋਈ॥
ਪੁੱਛਨਿ, ਖੋਲ੍ਹ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ, ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ॥
ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆਂ, ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਬਾਝੋਂ ਦੋਵੇ ਰੋਈ॥੩੩॥

ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਤੱਖ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ—ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ
ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ?

ਅੰਦਾਜ਼ਾ

ਪਿਛਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਸਦਾ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭੀ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਵਾਲੀ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ ਸੀ; ਭਾਵ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪੜਤਾਲ

ਪਰ ਜੋ ਸੱਜਣ ਹੁਣ ਤਕ ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਭੇਜ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੋ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪੜਤਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਿਰਣੇ 'ਤੇ ਅਪੜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ 'ਸਲੋਕ' ਹੀ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ

ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤਕ ਅੱਪੜ ਗਈ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣੀ ਪਏਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਬੋਲੀ' ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੀਏ, ਤਾਂ ਕਈ ਐਸੇ ਸਲੋਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਨਮੂਨੇ-ਮਾਤਰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

੧. ੳ) **ਮਹਲਾ ੧ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ**

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ, ਜੇ ਚਲੈ ਖਸਮੈ ਭਾਇ॥
ਹੁਰਮਤਿ ਤਿਸ ਨੋ ਅਗਲੀ, ਓਹੁ ਵਜਹੁ ਭਿ ਦੂਣਾ ਖਾਇ॥
ਖਸਮੈ ਕਰੇ ਬਰਾਬਰੀ, ਫਿਰਿ ਗੈਰਤਿ ਅੰਦਰਿ ਪਾਇ॥
ਵਜਹੁ ਗਵਾਏ ਅਗਲਾ, ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਪਾਣਾ ਖਾਇ॥
ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ, ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਬਾਸਿ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੁ ਨ ਚਲਈ, ਨਾਲਿ ਖਸਮ ਚਲੈ ਅਰਦਾਸਿ॥੨੨॥

ਅ) **ਸਲੋਕੁ ਮਹਲਾ ੨**

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ, ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ॥
ਗਲਾ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆ, ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦੁ॥
ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੋ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ, ਲਗਾ ਸੋ ਪਰਵਾਨੁ॥੧॥੨੨॥

....

ਸਾਹਿਬ ਸੇਤੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਚਲੈ, ਕਹੀ ਬਣੈ ਅਰਦਾਸਿ॥੩॥

ਨੋਟ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੨੨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਹੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਲਫ਼ਜ਼ ਭੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪਉੜੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

੨. ੳ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

ਸਬਾਹੀ ਸਾਲਾਹ, ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ਇਕ ਮਨਿ ॥
ਸੇਈ ਪੂਰੇ ਸਾਹ, ਵਖਤੈ ਉਪਰਿ ਲੜਿ ਮੁਏ ॥
ਦੂਜੈ ਬਹੁਤੇ ਰਾਹ, ਮਨ ਕੀਆ ਮਤੀ ਖਿੰਡੀਆ ॥
ਬਹੁਤੁ ਪਏ ਅਸਗਾਹ, ਗੋਤੇ ਖਾਹਿ ਨ ਨਿਕਲਹਿ ॥
ਤੀਜੈ ਮੁਹੀ ਗਿਰਾਹ, ਭੁਖ ਤਿਖਾ ਦੁਇ ਭਉਕੀਆ ॥
ਖਾਧਾ ਹੋਇ ਸੁਆਹ, ਭੀ ਖਾਣੇ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ ॥
ਚਉਥੈ ਆਈ ਊਂਘ, ਅਖੀ ਮੀਟਿ ਪਵਾਰਿ ਗਇਆ ॥
ਭੀ ਉਠਿ ਰਚਿਓਨੁ ਵਾਦੁ, ਸੈ ਵਰਿਆ ਕੀ ਪਿੜ ਬਧੀ ॥
ਸਭੇ ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਸਭਿ, ਜੇ ਅਠੀ ਭਉ ਹੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ, ਸਚਾ ਨਾਵਣੁ ਹੋਇ ॥੧॥੧੭॥

ਅ) ਮਹਲਾ ੨, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

ਸੇਈ ਪੂਰੇ ਸਾਹ, ਜਿਨੀ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥
ਅਠੀ ਵੇਪਰਵਾਹ, ਰਹਨਿ ਇਕਤੈ ਰੰਗਿ ॥
ਦਰਸਨਿ ਰੂਪਿ ਅਥਾਹ, ਵਿਰਲੇ ਪਾਈਅਹਿ ॥
ਕਰਮਿ ਪੂਰੈ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ, ਪੂਰਾ ਜਾ ਕਾ ਬੋਲੁ ॥
ਨਾਨਕ ਪੂਰਾ ਜੇ ਕਰੇ, ਘਟੈ ਨਾਹੀ ਤੋਲੁ ॥੨॥੧੭॥

ੲ) ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

ਅਠੀ ਪਹਰੀ ਅਠ ਖੰਡ, ਨਾਵਾ ਖੰਡੁ ਸਰੀਰੁ ॥
ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਨਉਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਏਕੁ, ਭਾਲਹਿ ਗੁਣੀ ਗਹੀਰ ॥
ਕਰਮਵੰਤੀ ਸਾਲਾਹਿਆ, ਨਾਨਕ ਕਰਿ ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ॥
ਚਉਥੈ ਪਹਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ, ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ ॥
ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ, ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸਚਾ ਨਾਉ ॥.....
ਓਥੈ ਖੋਟੇ ਸਟੀਅਹਿ, ਖਰੇ ਕੀਚਹਿ ਸਾਬਾਸਿ ॥
ਬੋਲਣੁ ਫਾਦਲੁ ਨਾਨਕਾ, ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਖਸਮੈ ਪਾਸਿ ॥੧॥੧੮॥

ਨੋਟ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ; ਕਈ ਲਫ਼ਜ਼, ਤੁਕਾਂ ਤੇ ਖ਼ਿਆਲ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤੇ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਪਰਤੱਖ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਸਲੋਕ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਇਹ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰੇ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੩੧ ਰਾਗ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ੧੯ ਰਾਗ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਗ ਇਹ ਹਨ:

ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਇਕ ਭੀ ਐਸਾ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ। ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਤੇ ਤੁਖਾਰੀ ਛੱਡ ਦਿਉ, ਬਾਕੀ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਪੁਰਾਣੇ ਬਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਕੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਰਾਗ ਵਰਤਣਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਸਬੱਬ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਗਿਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰਫ਼ ੧੯ ਰਾਗ ਪਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਹਨਾਂ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੭ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸਾਂਝ

ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਸੁਆਦਲੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ:

(੧) ਰਾਗ ਆਸਾ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ'

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਇਕ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਪਟੀ'। ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ 'ਪਟੀ' ਭੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ' ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਇਸੇ ਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਪਟੀਆਂ' ਦੀਆਂ ਉਹ ਤੁਕਾਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਰਹਾਉ' ਲਿਖਿਆ ਪਿਆ ਹੈ:

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਪਟੀ:
ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੂਲੇ ਮੂੜ ਮਨਾ॥
ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩, ਪਟੀ:
ਮਨ ਐਸਾ ਲੇਖਾ ਤੂੰ ਕੀ ਪੜਿਆ॥
ਲੇਖਾ ਦੇਣਾ ਤੇਰੈ ਸਿਰਿ ਰਹਿਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ 'ਮਨ' ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪੜਿਆ', 'ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 'ਪਟੀ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪੜਿਆ' 'ਲੇਖਾ ਦੇਣਾ' ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ 'ਪਟੀ' ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਗਈ।

(੨) ਅਲਾਹਣੀਆ, ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਅਲਾਹਣੀਆ' ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸੇ ਹੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 'ਅਲਾਹਣੀਆ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਉਹੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

(੩) ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ

ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਸੋਲਹੇ'। ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਹੋਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੨੨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭੀ ੨੪ 'ਸੋਲਹੇ' ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਨਿਰੇ ਸਬੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(੪) ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਲੰਬੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ—'ਓਅੰਕਾਰ' ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ'। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਭੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਅਨੰਦੁ'।

(੫) ਥਿੱਤਾਂ ਤੇ ਵਾਰ, ਬਿਲਾਵਲ

ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਥਿਤਾਂ' ਉੱਤੇ ਇਕ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਥਿਤੀ ਮ: ੧'। ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਥਿਤਾਂ' ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਸੱਤ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਵਾਰ ਸਤ ਮ: ੩'।

(੬) ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ

ਹਰੇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਸਲੋਕ' ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਚਾਰੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਲੋਕ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਸਲੋਕ ਬਾਕੀ ਵਧ ਗਏ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਲਿਖ ਦਿਤੇ। ਪਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੨੭ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗਲਾ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੨੮ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ?

ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਗੁੰਝਲ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਏਗੀ :

ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਜਹਰੁ ਕਹਰੁ ਸਵਾ ਪਹਰ ॥੨੭॥

ਮਹਲਾ ੩॥ ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੁ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰੁ ॥੨੮॥

ਇਹ ਸਲੋਕ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਹੈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਪਰਥਾਇ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਨਾ ਦੱਸਦੇ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣਾ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਪੈਂਦੀ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਹ ਛੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਤੁਕ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

(੭) ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਇਉਂ ਹੈ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ, ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ॥ ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ॥
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ॥੧॥

ਇਸ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਨਣ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਇਸ਼ਾਰੇ-ਮਾਤ੍ਰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ 'ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ'।

ਇਸ ਇਸ਼ਾਰੇ-ਮਾਤ੍ਰ ਦੱਸੇ ਇਲਾਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ:

ਕਲਿ ਕੀਰਤਿ ਪਰਗਟੁ ਚਾਨਣੁ ਸੰਸਾਰਿ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ॥

ਜਿਸ ਨੋ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਿਸੁ ਦੇਵੈ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਤਨੁ ਸੋ ਲੇਵੈ॥

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੧੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਧਿਆਨ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕੀ ਜੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

(੮) ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ। ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੩ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੭ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੈ।

ਕਿਉਂ ?

ਗਹੁ ਨਾਲ ਇਹ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਦੋਹਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਦੇ ਭਾਵ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਲੂਮ ਇਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਥਾਇ ਉਚਾਰੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। 'ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਉੱਥੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ੧੮ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹਨ :

(ੳ) **ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧**
ਸੁਇਨੇ ਕਾ ਚਉਕਾ ਕੰਚਨ ਕੁਆਰ॥
ਰੁਪੇ ਕੀਆ ਕਾਰਾ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰੁ॥
ਗੰਗਾ ਕਾ ਉਦਕੁ ਕਰੰਤੇ ਕੀ ਆਗਿ॥

ਗਰੁੜਾ ਖਾਣਾ ਦੂਧ ਸਿਉ ਗਾਡਿ ॥੧॥.......
ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਲਿਖੀ ਸਿਰਿ ਕਾਰ ॥
ਕਰਣੀ ਉਪਰਿ ਹੋਵਗਿ ਸਾਰ ॥
ਹੁਕਮੁ ਕਰਹਿ ਮੂਰਖ ਗਵਾਰ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਚੇ ਕੇ ਸਿਫਤਿ ਭੰਡਾਰ ॥੪॥੩॥

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ—**ਬਸੰਤ ਮ: ੩ ਤੀਜਾ** :

ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰੁ ਹੋਗੁ ॥
ਜਟਾ ਧਾਰਿ ਕਿਆ ਕਮਾਵੈ ਜੋਗੁ ॥
ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀ ਦਸਵੈ ਦੁਆਰ ॥
ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਵੈ ਮੂੜਾ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ॥੧॥......
ਜਿਸੁ ਜੀਉ ਅੰਤਰੁ ਮੈਲਾ ਹੋਇ ॥
ਤੀਰਥ ਭਵੈ ਦਿਸੰਤਰ ਲੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਮਿਲਿਐ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗ ॥
ਤਉ ਭਵਜਲ ਕੇ ਤੂਟਸਿ ਬੰਧ ॥੫॥੪॥

(ਅ) ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧
ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰੇ ਸਾਜਿ ॥
ਸਚੁ ਆਪਿ ਨਿਬੇੜੇ ਰਾਜੁ ਰਾਜਿ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਊਤਮ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਰਸਾਇਣੁ ਸਹਜਿ ਆਥਿ ॥੧॥
ਮਤ ਬਿਸਰਸਿ ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ ਬੋਲਿ ॥
ਅਪਰੰਪਰੁ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਗੁਰਮੁਖਿ,
ਹਰਿ ਆਪਿ ਤੁਲਾਇ ਅਤੁਲੁ ਤੋਲਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥.....॥੪॥੭॥

ਬਸੰਤ ਮ: ੩
ਮੈ ਮੂਰਖ ਮੁਗਧ ਊਪਰਿ ਕਰਹੁ ਦਇਆ ॥
ਤਉ ਸਰਣਾਗਤਿ ਰਹਉ ਪਇਆ ॥
ਕਹਤੁ ਨਾਨਕੁ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਨਿਹਫਲ ਕਾਮਾ ॥
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕੋ ਪਾਵੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮਾ ॥੪॥੮॥

(੯) ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਂਝ

ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਐਸੀ ਸਾਂਝ ਮਿਲੇਗੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ
ਆਪਣਾ ਮਨੁ ਦੀਆ, ਹਰਿ ਵਰੁ ਲੀਆ,
ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਗਾਵਏ॥
ਤਨੁ ਮਨੁ ਪਿਰ ਆਗੈ ਸਬਦਿ ਸਭਾਗੈ,
ਘਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਪਾਵਏ॥

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਭਾਗੈ ਘਰਿ' ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਸ ਜੀ ਬਾਣੀ 'ਅਨੰਦੁ' ਵਿਚ ਇਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਵਾਜੇ ਪੰਚ ਸਬਦ ਤਿਤੁ ਘਰਿ ਸਭਾਗੈ॥
ਘਰਿ ਸਭਾਗੈ ਸਬਦ ਵਾਜੇ ਕਲਾ ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਧਾਰੀਆ॥

ਅਜਿਹੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ 'ਬੋਲੀ' ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸਾਂਝ ਕਿਸੇ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਗਈ।

ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਦੀਆਂ ਇਹ ਵੰਨਗੀ-ਮਾਤ੍ਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਖੋਜੀ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਸੀਲਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਲਈ ਸੀ ?

ਪਿਛਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਨਿਚੋੜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਅਸੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਅੱਪੜ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਹੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ 'ਬਾਣੀ' ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਿੱਟਾ

ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਰੱਬੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਪਈ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗ-ਵਾਰ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ (ਸ਼ਬਦ)

ਹਰੇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ

ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ 'ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ' ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਹੁ ਨਾਲ ਚਹੁੰਆਂ ਹੀ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਇਸ 'ਰਾਗ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੩੩ 'ਸ਼ਬਦ' ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੬ 'ਸ਼ਬਦ' ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਮਨ' ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਮਨ ਰੇ.......' ਅਤੇ 'ਮੇਰੇ ਮਨ......' ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ੩ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਭਾਈ ਰੇ......' ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤੇ ਹਨ। ੧ 'ਸ਼ਬਦ' ਐਸਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ 'ਰਹਾਉ' ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮੁੰਧੇ....' ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮਨ ਰੇ......ਮੇਰੇ ਮਨ......

(੧) ਮਨ ਰੇ ਸਚੁ ਮਿਲੈ ਭਉ ਜਾਇ॥	**ਸ਼ਬਦ ਨੰ:**	**੧੧**
(੨) ਮਨ ਰੇ ਸਬਦਿ ਤਰਹੁ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥	,,	**੧੫**
(੩) ਮੇਰੇ ਮਨ ਲੈ ਲਾਹਾ ਘਰਿ ਜਾਹਿ॥	,,	**੧੭**
(੪) ਮਨ ਰੇ ਹਉਮੈ ਛੋਡਿ ਗੁਮਾਨੁ॥	,,	**੧੯**
(੫) ਮਨ ਰੇ ਅਹਿਨਿਸਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਾਰਿ॥	,,	**੨੦**
(੬) ਮਨ ਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰਿ॥	,,	**੨੨**

ਭਾਈ ਰੇ

(੧) ਭਾਈ ਰੇ ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁ॥	**ਸ਼ਬਦ ਨੰ:**	**੧੨**
(੨) ਭਾਈ ਰੇ ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਗੁਰ ਮਾਹਿ॥	,,	**੨੧**
(੩) ਭਾਈ ਰੇ ਰਾਮੁ ਕਹਹੁ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥	,,	**੨੩**

ਮੁੰਧੇ.....

(੧) ਮੁੰਧੇ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਕਿਆ ਸੀਗਾਰੁ॥	**ਸ਼ਬਦ ਨੰ:**	**੧੩**

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ 'ਰਾਗ' ਵਿਚ ੩੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੨ 'ਸ਼ਬਦ' ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਮਨ ਰੇ.......' ਜਾਂ 'ਮੇਰੇ ਮਨ.....' ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤੇ ਹਨ। ੮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ.....' ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ੨ 'ਸ਼ਬਦ' ਐਸੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮੁੰਧੇ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮਨ ਮੇਰੇ......ਰੇ ਮਨ

(੧) ਮਨ ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖੁ ਤਿਖ ਜਾਇ॥	ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੧
(੨) ਮਨ ਰੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਹੀ ਮਾਹਿ ਉਦਾਸੁ॥	,, ੨
(੩) ਮੇਰੇ ਮਨ ਅਹਿਨਿਸਿ ਪੂਰਿ ਰਹੀ ਨਿਤ ਆਸਾ॥	,, ੮
(੪) ਮਨ ਰੇ ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਹਰਿ ਸਰਣਾਈ॥	,, ੧੨
(੫) ਮਨ ਰੇ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਚੁਕਾਇ॥	,, ੧੯

ਨੋਟ: ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਆਪ ਵੇਖ ਲੈਣ।

ਭਾਈ ਰੇ....

(੧) ਭਾਈ ਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਪਤਿ ਹੋਇ॥	ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੫
(੨) ਭਾਈ ਰੇ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਸਮਝਾਇ॥	,, ੬
(੩) ਭਾਈ ਰੇ ਜਗੁ ਦੁਖੀਆ ਦੂਜੈ ਭਾਇ॥	,, ੭
(੪) ਭਾਈ ਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ॥	,, ੧੦
(੫) ਭਾਈ ਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚਿ ਰਹਾਉ॥	,, ੧੧

ਨੋਟ: ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੁੰਧੇ........

(੧) ਮੁੰਧੇ ਕੂੜਿ ਮੁਠੀ ਕੂੜਿਆਰ॥	ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੨੮
(੨) ਮੁੰਧੇ ਤੂ ਚਲੁ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਇ॥	,, ੨੯

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ

'ਸਿਰੀ ਰਾਗ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੬ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ 'ਭਾਈ ਰੇ.....' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ:

(੧) ਭਾਈ ਰੇ ਮਿਲਿ ਸਜਣ ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਾਰ॥	**ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੫**
(੨) ਭਾਈ ਰੇ ਮੈ ਮੀਤੁ ਸਖਾ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ॥	,, **੬**

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। 'ਰਹਾਉ' ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਨ ਰੇ' ਜਾਂ 'ਮੇਰੇ ਮਨ' ਅਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵੇਖੋ:

ਮਨ ਰੇ.....ਮੇਰੇ ਮਨ...

(੧) ਮੇਰੇ ਮਨ ਸੁਖਦਾਤਾ ਹਰਿ ਸੋਇ॥	**ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੧**
(੨) ਮਨ ਮੇਰੇ ਕਰਤੇ ਨੋ ਸਾਲਾਹਿ॥	,, **੫**
(੩) ਮੇਰੇ ਮਨ ਏਕਸ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥	,, **੬**

ਭਾਈ ਰੇ....

(੧) ਭਾਈ ਰੇ ਸੁਖੁ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਪਾਇਆ॥	**ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੨**
(੨) ਭਾਈ ਰੇ ਮੀਤੁ ਕਰਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ॥	,, **੧੩**
(੩) ਭਾਈ ਰੇ ਸਾਚੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵ॥	,, **੩੦**

ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ

ਇਸ ਰਾਗ ਦੀਆਂ 'ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ' ਭੀ ਵੇਖੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ੧੭ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੬ ਵਾਰੀ ਇਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਵਾਰੀ 'ਮੁੰਧੇ'। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੮ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਸਾਂਝ

ਇਕ ਵੱਡੀ ਸੁਆਦਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ੨੯ ਸ਼ਬਦ (ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸਮੇਤ) ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਹਨ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੫ 'ਸਿਰੀ ਰਾਗ' ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ੨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ੧ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ, ਅਤੇ ੧ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ।

ਬੋਲੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ

ਜੋ ਸੱਜਣ 'ਬੋਲੀ' ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਇਸ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਦੀ ਸਾਂਝ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ 'ਸਿਰੀ ਰਾਗ' ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੦੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋਗੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਦਿੱਸੇਗੀ, ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੋਂ ਬਿਨਾ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ

ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਧਨਵੰਤ ਭਾਗਠ ਸਚ ਨਾਇ॥
ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ॥
ਤਾ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ॥੧॥
ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾ ਕਾ ਕਛੂ ਨ ਮੋਲੁ॥
ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤੋਲ॥੨॥....੩੧॥੧੦੦॥

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸੇ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਇਸ ਵੰਨਗੀ-ਮਾਤ੍ਰ ਗਵਾਹੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਭੀ ਅਜੀਬ ਰੰਗ ਵਿਚ। ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਚੌਬਾਰੇ ਹੇਠ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗਾਂਵਿਓ ਨੇ। ਕਾਹਦੇ ਲਈ ? ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ।

ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ! ਰਤਾ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੋ! ਕੀ ਸਾਡੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰਾਹਬਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਭੀ ਦਰਜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਨਾ-ਚੀਜ਼ ਨਿਮਾਣੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕੂਚੇ ਦੀ ਧੂੜ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਮਿਲਣੀ ਭੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬਰਕਤ ਹੈ। ਪਰ, ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ'।

ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ, ਇਕ ਇਕ ਤੁਕ, ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਭੀ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਗੁਰਸਿਖ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕੋ ਦਰਜਾ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੀ ਟਿਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਤੋਂ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਸਨਬੰਧੀ ਨੂੰ ਭੀ ਉਹੋ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਸੁਹਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਿਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ

ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਤਤਿ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ ਮੋਹਨ

ਗਉੜੀ, ਗੂਜਰੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਬਸੰਤ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ ਆਦਿਕ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨੂੰ 'ਮੋਹਨ' ਆਖ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਏਥੇ ਦਿੱਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖ ਕਰ ਲੈਣ। ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਉਸ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਖੀ-ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ 'ਛੰਤ' ਹੈ।

ਸੁਆਦਲੀ ਸਾਂਝ

ਇਹ ਛੰਤ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 'ਛੰਤ', ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ 'ਛੰਤ' ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 'ਛੰਤ' ਰਤਾ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ। ਸਾਂਝੇ ਲਫ਼ਜ਼, ਕਈ ਸਾਂਝੀਆਂ ਤੁਕਾਂ, ਕਈ ਸਾਂਝੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਲਵਲਾ, ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਛੰਤ' ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਾਂਚੇ ਵਿਚ ਢਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਲਵਲੇ, ਜਿਸ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਨੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਗਾਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਹ 'ਛੰਤ' ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ 'ਛੰਤ' ਉਚਾਰੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਆਵੀਏ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਲ।

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ॥

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ॥
ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰ ਜੀਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ॥

ਧਰਮਸਾਲ ਅਪਾਰ ਦੈਆਰ ਠਾਕੁਰ, ਸਦਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੇ॥
ਜਹ ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿ, ਤਹਾ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹੇ॥
ਕਰਿ ਦਇਆ ਮਇਆ ਦਇਆਲ ਸੁਆਮੀ, ਹੋਹੁ ਦੀਨ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾ॥
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਰਸ ਪਿਆਸੇ ਮਿਲਿ ਦਰਸਨ ਸੁਖੁ ਸਾਰਾ॥੧॥
ਮੋਹਨ, ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਅਨੂਪ, ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ॥
ਮੋਹਨ, ਤੂੰ ਮਾਨਹਿ ਏਕੁ ਜੀ, ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ॥
ਮਾਨਹਿ ਤ ਏਕੁ ਅਲੇਖੁ ਠਾਕੁਰੁ, ਜਿਨਹਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ॥
ਤੁਧੁ ਬਚਨਿ ਗੁਰੂ ਕੈ ਵਸਿ ਕੀਆ, ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਬਨਵਾਰੀਆ॥
ਤੂੰ ਆਪਿ ਚਲਿਆ, ਆਪਿ ਰਹਿਆ, ਆਪਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ॥
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਪੈਜ ਰਾਖਹੁ, ਸਭ ਸੇਵਕ ਸਰਨਿ ਤੁਮਾਰੀਆ॥੨॥
ਮੋਹਨ, ਤੁਧੁ ਸਤਸੰਗਤਿ ਧਿਆਵੈ, ਦਰਸ ਧਿਆਨਾ॥
ਮੋਹਨ, ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ, ਤੁਧੁ ਜਪਹਿ ਨਿਦਾਨਾ॥
ਜਮਕਾਲੁ ਤਿਨ ਕਉ ਲਗੈ ਨਾਹੀ, ਜੋ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਵਹੇ॥
ਮਨਿ ਬਚਨਿ ਕਰਮਿ ਜਿ ਤੁਧ ਅਰਾਧਹਿ, ਸੇ ਸਭੇ ਫਲ ਪਾਵਹੇ॥
ਮਲ ਮੂਤ ਮੂੜ ਜਿ ਮੁਗਧ ਹੋਤੇ ਸਿ ਦੇਖਿ ਦਰਸੁ ਸੁਗਿਆਨਾ॥
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕੁ ਰਾਜੁ ਨਿਹਚਲੁ, ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨਾ॥੩॥
ਮੋਹਨ, ਤੂੰ ਸੁਫਲੁ ਫਲਿਆ, ਸਣੁ ਪਰਵਾਰੇ॥
ਮੋਹਨ ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਭਾਈ ਕੁਟੰਬ ਸਭਿ ਤਾਰੇ॥
ਤਾਰਿਆ ਜਹਾਨੁ ਲਹਿਆ ਅਭਿਮਾਨੁ, ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ॥
ਜਿਨੀ ਤੁਧ ਨੋ ਧੰਨੁ ਕਹਿਆ, ਤਿਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਇਆ॥
ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕਥੇ ਨ ਜਾਹੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮੁਰਾਰੇ॥
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਟੇਕ ਰਾਖੀ, ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਿਆ ਸੰਸਾਰੇ॥੪॥੨॥

ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸਾਖੀ ਭਾਵੇਂ ਪਾਠਕ-ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਵਾਗ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵੱਲ ਪਰਤਾਈ ਰਖੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਥ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਾਸਤੇ ਇੱਥੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ। ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਦੀ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ। ਕੀ ਸਾਧ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਮੋਹਨ-ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ? ਤੀਜੇ ਬੰਦ ਨੂੰ ਭੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ ! ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਤੁਕ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਹੁਣ ਚੌਥਾ ਬੰਦ ਪੜ੍ਹੋ, ਤੀਜੀ ਤੁਕ 'ਤਾਰਿਆ ਜਹਾਨੁ, ਲਹਿਆ ਅਭਿਮਾਨੁ, ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ'

ਕੀ ਇਹ ਸਿਫ਼ਤਿ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ? ਦੇਖੋ ਪੰਜਵੀਂ ਤੁਕ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ? ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮੁਰਾਰੇ ! ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕਥੇ ਨ ਜਾਹੀ।"

ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਉਕਾਈ

ਹੁਣ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਦੂਜਾ ਬੰਦ। ਇਸ ਦੀ ਭੀ ਪੰਜਵੀਂ ਤੁਕ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀ, 'ਤੂੰ ਆਪਿ ਚਲਿਆ ਆਪਿ ਰਹਿਆ, ਆਪਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ'। ਇਹ 'ਆਪਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ' ਵਾਲਾ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹਾਂ, ਇਸ ਬੰਦ ਦੀ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ? ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤੂੰ' ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝ ਕੇ। ਇਹ ਤੁਕ ਹੈ 'ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਮਾਨਹਿ ਏਕੁ ਜੀ, ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ'।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤੂੰ' ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਨਿਰਣਾ

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਪਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਦਿਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵੇਖੀਏ। ਸੋ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤੂੰ' ਦਾ ਅਰਥ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

੧. **ਸੰਚਿ ਹਰਿ ਧਨੁ, ਪੂਜਿ ਸਤਿਗੁਰੁ, ਛੋਡਿ ਸਗਲ ਵਿਕਾਰ॥**
ਜਿਨਿ 'ਤੂੰ' ਸਾਜਿ ਸਵਾਰਿਆ, ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਹੋਇ ਉਧਾਰ॥੧॥੨੫॥੯੫॥
ਤੂੰ—ਤੈਨੂੰ। *(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)*

੨. **ਉਨ ਸੰਤਨ ਕੈ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਕੁਰਬਾਨੇ॥**
ਜਿਨਿ 'ਤੂੰ' ਜਾਤਾ ਜੋ ਤੁਧੁ ਮਨਿ ਭਾਨੇ॥੪॥੧੩॥੨੫॥
ਤੂੰ—ਤੈਨੂੰ। *(ਮਾਝ ਮ: ੫)*

੩. **ਤਿਸੁ ਕੁਰਬਾਣੀ ਜਿਨਿ 'ਤੂੰ' ਸੁਣਿਆ॥**
ਤਿਸੁ ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਿਨਿ ਰਸਨਾ ਭਣਿਆ॥੧॥੨੦॥੨੭॥
ਤੂੰ—ਤੈਨੂੰ। *(ਮਾਝ ਮ: ੫)*

੪. **ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਪ੍ਰਭ ਤੇਰੇ॥**
ਤੁਧੁ ਸਲਾਹੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੇਰੇ॥
ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਚਾ,
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ 'ਤੂੰ' ਪਾਵਣਿਆ॥੪॥੧॥੩੪॥
ਤੂੰ—ਤੈਨੂੰ। *(ਮਾਝ ਮ: ੫)*

੫. **ਜਿਨਿ 'ਤੂੰ' ਸਾਜਿ ਸਵਾਰਿ ਸੀਗਾਰਿਆ॥**
ਗਰਭ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਜਿਨਹਿ ਉਬਾਰਿਆ॥੧॥੪॥
ਤੂੰ—ਤੈਨੂੰ। *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

ਹੋਰ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਏ ਹਨ।

ਹੁਣ ਅਰਥ ਕਰੋ

ਹੇ ਮੋਹਨ! ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਸਥਿਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਹੇ ਮੋਹਨ ਜੀ! ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ। ਹੇ ਮੋਹਨ! ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਅਲੇਖ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ (ਲੋਕ ਅਸਥਿਰ) ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ (ਜਗਤ ਵਿਚ) ਸਾਰੀ ਸੱਤਿਆ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। (ਤੇਰੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ) ਤੈਨੂੰ [ਤੁਧੁ] ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਬਨਵਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ

ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਅਸੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਅੱਪੜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹਿਲੇ ਚਹੁੰਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਭੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਸਕਦੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੈਂਚੀ ਜਾਂ ਸੰਚੀਆਂ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਸਮਝੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰੋਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ
ਸੁਆਮੀ ਦਇਆਨੰਦ ਦੇ ਲਿਖੇ ਕੁਬੋਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ

ਦੂਸ਼ਣ

ਸੱਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਉਰਦੂ ਤਰਜਮੇ ਦੀ ਚੌਥੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੩੯੯ 'ਤੇ 'ਨਾਨਕ ਪੰਥ' ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

> **"ਵੇਦ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਔਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਥੇ। ਅਗਰ ਜਾਨਤੇ ਹੋਤੇ, ਤੋ 'ਨਿਰਭਯ' ਲਫ਼ਜ਼ ਕੋ 'ਨਿਰਭੌ' ਕਿਉਂ ਲਿਖਤੇ......ਉਨ ਗੰਵਾਰੋਂ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਜਿਨਹੋਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਭੀ ਸੁਨੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥੀ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਤੋਤ੍ਰ' (ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ) ਬਨਾ ਕਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੇ ਭੀ ਪੰਡਿਤ ਬਨ ਗਏ ਹੋਂਗੇ....... ਉਨ ਕੋ ਅਪਨੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਕੀ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਥੀ.....ਜਬ ਕੁਛ ਖ਼ੁਦ-ਪਸੰਦੀ ਥੀ, ਤੋ ਇੱਜ਼ਤ-ਸ਼ੋਹਰਤ ਕੇ ਲੀਏ ਕੁਛ ਦੰਭ ਭੀ ਕੀਆ ਹੋਗਾ.....।"**

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼

ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਗਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਬੜਾ ਕੁਹਜਾ ਤੇ ਅਸੱਭਯ ਉੱਦਮ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਆਪ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਬਣਾਨਾ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਅਸੀ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਹ ਅਸਾਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਵੇਦ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਾਣ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਿਲਕਦੇ ਤੇ ਸੜਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦੱਸ ਕੇ "ਖੁਨਕੁ ਨਾਮੁ ਖੁਦਾਇਆ" ਦੇ ਕੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਣ ਆਏ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਾਹ ਤਾਂ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ-ਗੋਚਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਅਵਤਾਰ ਇਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਬੋਲੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ

ਪਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਫਿਰ, ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਸਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਭੀ ਆਈ ਹੈ। ਅਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਮਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਨੇ ਵੇਦ-ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰੇ। ਉਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਦਲਦੀ ਗਈ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਹੋਰ ਪਿਛਲੇਰੇ ਸਮੇ ਦੇ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਜੇ 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਨਾਮ ਦੇ ਜੋ ਛੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਿਕ ਸਮੇ ਦੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬੋਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਵੇਦਿਕ ਸਮੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਵੇਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ' ਨੂੰ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਬਣਾਏ, ਤੇ ਇਸ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖ ਲਿਆ। ਸੋ, ਇਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਭੀ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਖ਼ ਤੋਂ 'ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਕੇ' ਬਣੀ ਸੀ।

ਪਾਲੀ

ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ ਘਟ ਗਏ ਜੋ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਵਰ' ਵਰਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਸੌਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਦੀਆਂ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕਈ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਗਧੀ, ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁੱਖ ਹਨ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ; ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਪੈ ਗਿਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ' ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼

'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ' ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਾ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ, ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਵੀ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤਾਈਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ ਹੇਮ ਚੰਦ੍ਰ ਨੇ, ਜੋ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ' ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸੋ, ਅਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਮਝੋ।

ਜਗਤ ਨਿਯਮ ਬੱਧ

ਕਾਦਿਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬੇ-ਨਿਯਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜੋ ਜਗਤ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਸਮੇ ਸਮੇ ਜੋ ਜੋ 'ਬੋਲੀ' ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਦਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਭੀ ਖ਼ਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਦਸ ਬੰਦੇ ਰਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਮੋੜ-ਤੋੜ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਘੜ ਲੈਣ ਤੇ ਇਹ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਦੇਸ ਵਿਚ ਚੱਲ ਪਈ ਹੋਵੇ।

ਬੋਲੀ ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ

'ਬੋਲੀ' ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—'ਵਰਣਾਤਮਕ' ਤੇ 'ਭਾਵਾਤਮਕ'। ਇਕ ਅੰਗ ਉਹ ਹੈ ਜੋ 'ਵਰਣਾਂ' ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉੱਚਾਰਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਅੰਗ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਭਾਵ।

ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ, ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਮੌਤ

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭੀ 'ਜਨਮ', 'ਵਿਕਾਸ' ਅਤੇ 'ਨਾਸ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਧਦੀ-ਫੁਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਮੇ ਦੇ ਕੋਲ ਨਦੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਵਿੰਗਾ, ਤੰਗ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਅਰੰਭਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਬੇ-ਢੰਗੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਨਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਲ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਭੀ ਵਧੀਕ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਦੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਵਗਦੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਲਾਂਭ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆ ਰਲਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਧਰੋਂ-ਉਧਰੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਆ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੁਕ ਜਾਣ 'ਤੇ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦਾ ਅਸਰ

ਬੋਲੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਆਦਿਕ ਭੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਧਾ-ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਦੇਸ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਭੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ

ਤਾਈਂ ਕਿ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦਾ ਭੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਲੋਕ 'ਟ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਤ' ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਲੋਕ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਉੱਚਾਰਨ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ

ਮਨੁੱਖ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ 'ਅਵਾਜ਼' (ਨਾਦ) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ 'ਨਾਦ-ਯੰਤ੍ਰਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਬਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆਂ ਵਿਅੱਕਤ-ਨਾਦ (ਪਰਤੱਖ ਅਵਾਜ਼) ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਹ ਫੇਫੜਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਠ-ਨਲੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਉਸ ਨਲੀ ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਵਿਚ ਕਾਂਬਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਂਬਾ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੰਠ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਾਹ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਸਾਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕੇਵਲ ਨੱਕ ਹੀ ਹੈ।

ਨੱਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤਾਲੂ ਦਾ ਮੁਲਾਇਮ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਸੰਘ ਦੀ ਘੰਡੀ ਸਿੱਧੀ ਪਲਮਦੀ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਇਹ 'ਵਿਅੱਕਤ-ਨਾਦ' ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਅੱਗੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੀਭ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ, ਫੇਰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ, ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਮਸੂੜਿਆਂ ਉੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀ 'ਕ' 'ਚ', 'ਤ' ਆਦਿਕ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਪਰਤੱਖ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਹਨ:

(੧) ਉਹ ਅੱਖਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ 'ਕੰਠ' (ਸੰਘ) ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:
ਅ, ਹ, ਕ, ਖ, ਗ, ਘ।

(੨) ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜੀਭ ਦੇ ਲੱਗਿਆਂ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ:
ੲ, ਯ, ਸ਼, ਚ, ਛ, ਜ, ਝ।

(੩) ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ :

ਰ, ਟ, ਠ, ਡ, ਢ, ਖ।

(੪) ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ : ਲ, ਸ, ਤ, ਥ, ਦ, ਧ।

(੫) ਹੋਠਾਂ ਤੋਂ : ੳ, ਵ, ਪ, ਫ, ਬ, ਭ।

ਨੋਟ : ਙ, ਞ, ਣ, ਨ ਅਤੇ ਮ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਾਹ ਕੱਢਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਟਾਂਦਰਾ

ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ 'ਕੰਠ-ਨਲੀ' ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ, ਦੰਦਾਂ ਅਤੇ ਜੀਭ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਵਾਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਕਾਕੇ ਦੀ ਜੀਭ ਹੇਠ ਤੰਦੂਆ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜੀਭ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਪਾਸੋਂ ਕਟਾਇਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਵਧੀਕ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਤੰਦੂਆ ਜੀਭ ਦੀ ਥੰਮ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਥੰਮ੍ਹੀ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜੀਭ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆਂ ਜੋ ਅੱਖਰ ਉਚਾਰੀਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਅਸੀ ਆਖੀਏ—ਕਾਕਾ! ਆਖ 'ਭਾਪਾ ਜੀ।' ਉਹ ਆਖੇ 'ਭਾਪਾ ਗਾ'। ਅੱਖਰ 'ਜ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਗ' ਅਤੇ 'ੲ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਅ' ਹੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰਤਾ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਥੰਮ੍ਹੀ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਆਈ, ਤਦੋਂ ਇਹ ਨੁਕਸ ਦੂਰ ਹੋਇਆ। ਸਮੇ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਭੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਨ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣ

ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ

ਗਿਆ—ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਚੌਥੇ ਅੱਖਰ (ਖ, ਗ, ਫ਼, ਥ, ਧ ਆਦਿਕ) ਅਤੇ ਖ਼ ਦੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਹੁਣਿ	ਅਧੁਨਾ
ਸੁਰਹੀ	ਸੁਰਭਿ
ਪੁਹਪ	ਪੁਸ਼ਪ
ਨਹੁੰ	ਨਖ
ਖੋਹ	ਖਯੋਭ
ਸੁਹਾਵਾ	ਸੁਖਾਵਹ
ਸੁਹਾਗ	ਸੌਭਾਗਯ
ਕੁਹਾੜਾ	ਕੁਠਾਰ
ਬਹਿਰਾ (ਬੋਲਾ)	ਬਧਿਰ
ਵੀਹੀ (ਗਲੀ)	ਵੀਥੀ

(੨) ਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੁੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਅ' ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਸ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਅਸਨਾਨ, ਨ੍ਹਾਨ	ਸ੍ਨਾਨ
ਅਸਥੰਭ, ਥੰਭ	ਸ੍ਤੰਭ
ਅਸਥਾਨੁ, ਥਾਂ	ਸਥਾਨ
ਅਸਨੇਹੁ, ਨੇਹ	ਸ੍ਨੇਹ
ਅਸਰੂਪ, ਰੂਪ	ਸ੍ਵਰੂਪ
ਅਸਨਾਈ, ਨਾਈ	ਸ੍ਨਾ
ਅਸਥਿਰੁ, ਥਿਰ	ਸਥਿਰ
ਅਸਥਲ, ਥਲ	ਸਥਲ

ਪਰ ਜੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਖਰ 'ਤ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਅ' ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਾਣ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਦੇ ਵੱਟੇ 'ਥ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ 'ਦੁੱਤ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਥੋੜ੍ਹਾ	ਸੋਕ੍ਤ
ਵੱਥ	ਵਸ੍ਤ
ਹੱਥ	ਹਸ੍ਤ
ਹਾਥੀ	ਹਸ੍ਤਿ
ਥਣ	ਸ੍ਤਨ
ਆਥਿ	ਅਸ੍ਤਿ
ਥੰਭ	ਸ੍ਤੰਭ
ਪੱਥਰ	ਪ੍ਰਸ੍ਤਰ
ਥੱਬਾ	ਸ੍ਤਬਤ

(੩) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ 'ਵਿਅੰਜਨ' (ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਦੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਸ੍ਵਰ' ਅੱਖਰ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਰਿਵਾਜ ਵਧ ਗਿਆ। ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਵਿਅੰਜਨ ਹਟ ਕੇ ਸ੍ਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ	**ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ**	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਜੂਆਰੀ	ਜਅਅਰੋ	ਦਯੂਤਕਰ
ਡੈਣ	(ਡਾਇਨੀ)	ਡਾਕਿਨੀ
ਸੋਹਲ	ਸੋਅੱਲ	ਸੁਕੁਮਾਰ
ਵਾੜ	(ਪਾਆਰ)	ਪ੍ਰਾਕਾਰ
ਮੈਗਲ	ਮਅਗਲ	ਮਦਕਲ
ਕੰਘਾ (ਕੱਘਾ)	ਕਅੱਗਹ	ਕਚੱਗ੍ਰਹ
ਰੈਣਿ	ਰਅਣਿ	ਰਜਨਿ
ਭੈਣ	ਭਅਣਿ	ਭਗਿਨੀ
ਨੈਂ	ਨਇ	ਨਦੀ
ਜੇ	ਜਇ	ਯਦਿ

(੪) ਜੀਭ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹੜੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਟੀਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ 'ਤ' ਵਰਗ ਦੇ ਥਾਂ 'ਟ' ਵਰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	**ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ**	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਸੁਹੰਢਣਾ	ਸੁਹਦ	ਸੁਖਦ
ਥਾਂ, ਥਾਉਂ	ਠਾਣ	ਸਥਾਨ
ਬਟੂਆ		ਵਰਤੁਲ
ਪਨਕਤ	ਪਨ-ਘਟ	
ਢੀਠ		ਧ੍ਰਿਸ਼ਟ
ਡੰਡਾ		ਦੰਡ

(੫) ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਰਗ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ' ਜਾਂ 'ਉ'; 'ਮ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ'; 'ਵ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਮ'; 'ਕ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਗ'; 'ਘ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕ'; 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬ'।

ਪੰਜਾਬੀ		**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਜਾਦਮ-(ਰਾਇਆ)		ਯਾਦਵ
ਨਾਂਵ		ਨਾਮ
ਅਉਤੁ (ਅਵੁੱਤ)		ਅਪੁਤ੍ਰ
ਮੰਡੂਆ	ਮੰਡਵੋ	ਮੰਡਪ
ਕਉਲ		ਕਪਾਲ
ਮੈਗਲ		ਮਦਕਲ

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਟ' (ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ੜ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਕੜਾ	ਕਟਕ
ਕੌੜਾ	ਕਟੂਕ
ਤ੍ਰਿਊੜੀ	ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ
ਨੇੜੇ	ਨਿਕਟਿ
ਚਪੇੜ	ਚਪੇਟ

(੭) ਯ, ਵ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯ' ਦੋ ਸੁਰਾਂ ('ਇ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ; 'ਵ' ਦੋ ਸੁਰਾਂ (ੳ ਤੇ ਅ) ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਅੱਖਰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਇਸ 'ਵ' ਅਤੇ 'ਯ' ਦੇ ਅੰਗ ਭੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਵ' ਤੇ 'ਯ' ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

(ਵ)

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਅਉਗਣ	ਅਵਗੁਣ
ਅਉਹਠ	ਅਵਘਟ
ਸਰਬਸੁ	ਸਰਵਸ੍ਵ
ਰੁਖ	ਵ੍ਰਿਖਯ
ਲੂਣ	ਲਵਣ
ਦੂਣਾ	ਦ੍ਵਿਗੁਣ

(ਯ)

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਦਇਆਲ (ਦੈਆਲ)	ਦਯਾਲੁ
ਭਇਆਨ (ਭੈਆਨ)	ਭਯਾਨ
ਭੁਇਅੰਗਮ	ਭੁਯੰਗਮ
ਹੈ	ਹਯ

(੮) 'ਰ' ਤੇ 'ਲ' ਆਪੋ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਦੈਆਰ	ਦਯਾਲ
ਹਲਦੀ	ਹਰਿਦ੍ਰਾ
ਵਰਮੀ	ਵਲਮੀਕ

(੯) ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਰ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਸਮੱਥ	ਸਮਰਥੁ
ਕਿੱਤਿ	ਕੀਰਤਿ
ਪੁੱਬ	ਪੂਰਬ
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ
ਗੱਬੁ	ਗਰਬੁ
ਅਈਆ	ਆਰਯਾ (आर्य)
ਮਈਆ	ਮਰਯਾ (मर्या)
ਭੰਡੁ (ਪ੍ਰ: ਭੱਜਾ)	ਭਾਰਯਾ (भार्या)
ਵੱਗ	ਵਰਗ (वर्ग)

ਇੱਥੋਂ ਤਾਈਂ ਅਸੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮੇ, ਜਲ-ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਈ।

'ਭਯ' ਅਤੇ 'ਭਉ'

ਸੱਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਭਯ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਭਉ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉੱਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆਂ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ-ਦਿਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਦੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਹੋਰ ਨਿਯਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ:

(੧੦) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਨਿਰਣਉ	ਨਿਰਣਯ
ਪਰਚਉ	ਪਰਿਚਯ
ਪ੍ਰਿਉ	ਪ੍ਰਿਯ
ਵਾਉ	ਵਾਯੂ
ਬਿਨਉ	ਵਿਨਯ
ਨਿਸਚਉ	ਨਿਸਚਯ
ਨਿਆਉ	ਨਯਾਯ
ਉਦਉ	ਉਦਯ
ਹਿਆਉ	ਹ੍ਰਿਦਯ
ਅਖ੍ਉ	ਅਖਯਯ
ਪਰਲਉ	ਪ੍ਰਲਯ
ਭਉ	ਭਯ
ਉਪਾਉ	ਉਪਾਯ
'ਤ੍ਰਉ'-ਦਸੀ	'ਤ੍ਰਯ'-ਦਸੀ
ਖਉ	ਖਯਯ

'ਭਉ' ਤੋਂ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਇ'

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ 'ਉਕਾਰਾਂਤ' (ਉ-ਅੰਤ ਵਾਲੇ) ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਉਕਾਰਾਂਤ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਰੂਪ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਇ' ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ :

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਰਸਨਾ ਨਿਤ ਜਪੈ ॥੩॥੩੪॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)*

ਬਹੁ-ਵਚਨ :

'ਭੈ' ਬਿਨਸੇ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਇਆ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੬॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)*

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ 'ਭਇ', ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ॥
'ਭੈ' ਰਾਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੩)*

ਨੋਟ: ਇੱਥੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ 'ਭੈ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਭਇ—ਭਉ ਦੀ ਰਾਹੀਂ, ਭਉ ਦੁਆਰਾ। ਭੈ—ਭਉ ਵਿਚ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ:

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਭੈ' ਰਾਖਿਓ
ਰਾਜਾ ਰਾਮਿ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ॥੩॥੩॥੯॥ *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)*

ਭੈ—ਡਰ ਤੋਂ, ਭਉ ਤੋਂ।

ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ:

'ਭੈ' ਮਹਿ ਰਚਿਓ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰਾ॥
ਤਿਸੁ ਭਉ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਨਾਮ ਅਧਾਰਾ॥੧॥੬੩॥੧੩੨॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)*

ਸਿਮਰਤ ਨਾਮੁ 'ਭੈ' ਪਾਰਿ ਉਤਰੀਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੨੦॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)*

'ਭੈ' ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰ॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧)*

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਉ' ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ

ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ:

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਮਨਿ ਆਗਲੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਰਾ ਮਰਣੁ 'ਭਉ' ਵਿਸਰਿ ਗਇਆ॥
ਕੁਟੰਬੁ ਦੇਖਿ ਬਿਗਸਹਿ ਕਮਲਾ ਜਿਉ ਪਰ ਘਰਿ ਜੋਹਹਿ ਕਪਟ ਨਰਾ॥੧॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ)

ਭਭਾ ਭੇਦਹਿ ਭੇਦ ਮਿਲਾਵਾ॥
ਅਬ 'ਭਉ' ਭਾਨਿ ਭਰੋਸਉ ਆਵਾ॥੩੦॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ)

ਗੁੜੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਮਹੂਆ 'ਭਉ' ਭਾਠੀ ਮਨ ਧਾਰਾ॥
ਸੁਖਮਨ ਨਾਰੀ ਸਹਜ ਸਮਾਨੀ ਪੀਵੈ ਪੀਵਣਹਾਰਾ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਅੰਤਲੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ 'ਉ' ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਿਰੇ ਯ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਸਗੋਂ ਅੰਤਲੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ 'ਉ' ਸੁਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠ-ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਪੰਜਾਬੀ	**ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ**
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ
ਨਾਉ	ਨਾਮ
ਭਾਉ	ਭਾਵ
ਸੰਪਉ	ਸੰਪਤਿ
ਸਉ	ਸ਼ਤ
ਅਮਿਉ	ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਸੁਆਉ	ਸੁਆਰਥ
ਪਾਂਉ	ਪਾਦ
ਘਿਉ	ਘ੍ਰਿਤ
ਸਾਉ	ਸੁਆਦ
ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਸਾਦ
ਕਾਂਉ	ਕਾਗ
ਤਾਉ	ਤਾਪ
ਥਾਉਂ, ਠਾਉਂ,	ਸਥਾਨ
ਅਨੁਰਾਉ	ਅਨੁਰਾਗੁ
ਘ੍ਰਾਉ	ਘ੍ਰਾਣ
ਅਲਾਉ	ਅਲਾਪੁ

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ *ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ* ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਪਾ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਰਸੀਲੀ ਹੈ, ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਛੰਦ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸੁਰੂਪੰ ਸਰੀਰੰ, ਨਵੀਨੰ ਕਲੱਤ੍ਰੰ,
ਧਨੰ ਮੇਰੂ ਤੁਲਯੰ, ਵਚਸ਼-ਚਾਰੂ ਚਿਤ੍ਰੰ॥
ਹਰੇ ਰੰਘ੍ਰਿ ਯੁਗਮੇ ਮਨਸ਼-ਚੇਦ ਲਗਨੰ,
ਤਤਹ ਕਿੰ ਤਤਹ ਕਿੰ, ਤਤਹ ਕਿੰ, ਤਤਹ ਕਿੰ॥

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੂਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਯ' ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: 'ਭਯ' ਅਤੇ 'ਭਇਅ' ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਮਯ ਦਾ ਰੂਪ 'ਮਇਆ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ॥
ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ 'ਮਇਅੰ'॥
ਨ ਦਨੋਤਿ ਜਸਮਰਣੇਨ ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ 'ਭਇਅੰ'॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ)

ਕਵੀ ਦਮੋਦਰ

ਇਹ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਾਂ ਭਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਆਓ, ਉਸ ਸਮੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੇਖੀਏ!

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਰ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਸਮੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ੱਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦਮੋਦਰ' ਸੀ। ਇਹ ਦਮੋਦਰ, ਜਾਤ ਦਾ ਗੁਲ੍ਹਾਟੀ ਅਰੋੜਾ,

ਝੰਗ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਖੇਲ ਵਰਤੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ। ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ 'ਹੀਰ' ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਨਾਉ ਦਮੋਦਰ ਜ਼ਾਤ ਗੁਲਾਟੀ, ਆਇਆ ਸਿਕਿ ਸਿਆਲੀ।
ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਸਲਤਿ ਕੀਤੀ ਬਹਿ ਕੇ ਇਥਾਈਂ ਜਾਲੀ।੧।....
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੋ ਅਕਬਰ ਸੰਦੀ ਹੀਲ ਨ ਹੁਜਤਿ ਕਾਈ।੩।....
ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿੱਸਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਤਾ ਗੁਣੀ ਨ ਕੋਈ।
ਸ਼ਉਕ ਸ਼ਉਕਿ ਉਠੀ ਹੈ ਮੈਡੀ ਤਾਂ ਦਿਲਿ ਉਮਕ ਹੋਈ।
ਅਸਾਂ ਮੂਹੋਂ ਅਲਾਇਆ ਉਹੋ, ਜੋ ਕੁਝ ਨਜ਼ਰ ਪਇਓਈ।
ਆਖ ਦਮੋਦਰ ਅਗੇ ਕਿੱਸਾ ਜੋਈ ਸੁਣੇ ਸਭ ਕੋਈ।੭।

ਦਮੋਦਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਯ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਮੋਦਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਰਾਂਝਾ ਜੀ-ਭਿਆਣਾ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਝੰਗ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਹੀਰ ਦੇ ਪਿਉ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

ਆਇਆ ਤੱਕਿ ਤੁਸਾਡੀ ਸਾਮੈ, ਨਾ ਫਿਰਿ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਈਂ।
ਗਲੀਆਂ ਕੱਖ ਅਸਾਡੇ ਵੈਰੀ, ਚੰਗਾ ਜਾਨਣ ਨਾਹੀ।
ਕੇਤੀ ਤੈਂਡੇ ਪਿਛੈ ਖਾਂਦੀ, ਕਮੀ ਕਿਸੈ ਨੂੰ ਨਾਹੀ।
ਆਖੁ, ਦਮੋਦਰ, ਮੂਲਿ ਨ 'ਭਉ' ਕਰਿ, ਦੇਸ ਖੂੰਡੀ ਮਹੀਂ ਚਰਾਈਂ।੨੪੩।

ਇੱਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਉ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਜੀ ਦੇ 'ਭੈ' ਉਠਿਆ ਧੀਦੋ, ਵੈਂਦਾ ਹੈ ਚੁਪ-ਕੀਤੀ।
ਜੇਹੇ ਆਏ ਤੇਹੇ ਚੱਲੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੀਤੀ।......
ਦੇਹਿ ਦੁਆਇ ਮਿਤ੍ਰ ਮਿਲਣ ਅਸਾਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਚੱਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ।੧੭੧।

ਭੈ—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ।

ਇੱਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭੈ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਨਤੀਜਾ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਯ' ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਅ', 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਉ' ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੀ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੰਡਿਤ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਲਈ।

ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ

ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਲੋਕ'। ਇੱਥੇ ਭੀ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਉਕਾਈ ਖਾ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਹਨ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ'। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਿਆਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਯਮ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:

ਜੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅੱਖਰ 'ਸੰ' ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਸ 'ਸੰ' ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੱਖਰ ਭੀ 'ਸ' ਜਾਂ 'ਸ਼' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਖਰ 'ਸੰ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ 'ਸਹ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	**ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ**
ਸੰਸਯ	ਸਹਸਾ, ਸਹਸਾ
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਸਹਸਾ ਕਿਰਤਾ
ਸੰਸਾਰ	ਸੈਸਾਰ

ਜਿਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਰੂਪ 'ਸਹਸਾ ਕਿਰਤਾ' ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਜੋ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ' ਦੇ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਹੇਠ ਹੈ, 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹਨ।

ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤਥਾ ਸਤੈ ਡੂਮਿ ਆਖੀ॥

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਆਖੀ' ਤੇ 'ਲਿਖੀ' ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ

ਪਦ ਅਰਥ : ਬਲਵੰਡਿ—ਬਲਵੰਡ ਨੇ। ਤਥਾ—ਅਤੇ। ਸਤੈ ਡੂਮਿ—ਸੱਤੇ ਡੂਮ ਨੇ। ਆਖੀ—ਉਚਾਰੀ।

ਨੋਟ : ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਵਾਰ' ਜਾਂ 'ਬਾਣੀ' ਨਾਲ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਆਖੀ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ। ਇਹ 'ਸਿਰ-ਲੇਖ' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਾਇਆ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ 'ਸਿਰ-ਲੇਖ' ਹੈ—'ਸਲੋਕ ਭੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ਲਿਖੇ'। ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਲਿਖੇ' ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਵਾਰ' ਸਿਰਫ਼ 'ਪਉੜੀਆਂ' ਸੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਲੈ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਲਿਖੇ'।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਆਖੀ' ਧਿਆਨ-ਯੋਗ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਦੇ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਆਖੀ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਵਾਰ' ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 'ਉਚਾਰੀ' ਸੀ। ਕਿਸੇ 'ਲਿਖੀ' ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਨਿਯਮ ਪਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲ ਸਕਣ, ਅਤੇ ਉਹ 'ਲਿਖੀ' ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਉਸੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ, ਜਿਸ 'ਬਾਣੀ' ਸੰਬੰਧੀ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ 'ਆਖੀ' ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਓਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ

ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੋ, ਜੇ ਅਸਾਨੂੰ ਇਸ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਉਹੀ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਨਿਯਮ ਮਿਲ ਜਾਣ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦਰਜ ਕਰਾਈ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਉਦਾਹਰਣ

ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਵਲ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਭੀ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਧਿਆਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਓ :

(ੳ) **'ਗੁਰਿ' ਚੇਲੇ ਰਹਿਰਾਸਿ ਕੀਈ ॥ਪਉੜੀ॥੧॥**

ਗੁਰਿ—ਗੁਰੂ ਨੇ.....।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

'ਗੁਰਿ' ਖੋਲਿਆ ਪੜਦਾ ਦੇਖਿ ਭਈ ਨਿਹਾਲੁ ॥੪॥੧॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)*

ਗੁਰਿ—ਗੁਰੂ ਨੇ.......।

(ਅ) **'ਸਹਿ' ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ ਜੀਵਦੈ ॥**

ਸਹਿ—ਸਹੁ ਨੇ......।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਤੈ 'ਸਹਿ' ਮਨ ਮਹਿ ਕੀਆ ਰੋਸੁ ॥੧॥੧॥ *(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ)*

ਸਹਿ—ਸਹ ਨੇ.......।

(ੲ) **'ਜਿਨਿ' ਕੀਤੀ ਸੋ ਮੰਨਣਾ.... ॥ਪਉੜੀ ੩॥**

ਜਿਨਿ—ਜਿਸ ਨੇ.....।

'ਜਿਨਿ' ਕੀਤੀ ਤਿਨਿ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ॥੧੮॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧)*

ਜਿਨਿ—ਜਿਸ ਨੇ.....।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਾਠਕ-ਜਨ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਦੋ ਲਗਾਂ

ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਠੀਕ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ-ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ 'ਲਘੂ' ਕਰ ਦੇਣਾ ਜਾਂ 'ਲਘੂ' ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਕਰ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਰੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ 'ਵਰਣਿਕ ਰੂਪ' ਨੂੰ ਖੋਜ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਰੀਤ ਪਰਖਣੀ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

(ੳ) (_)-ਅੰਤ ਅੱਖਰ ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ-ਮਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ ਤਾਂ (_) ਦੇ ਥਾਂ (ˉ) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਅ) (ˉ)-ਅੰਤ ਅੱਖਰ ਦੋ ਮਾਤਰਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ-ਮਾਤਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ (_) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਕਲ ਭੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਲਗਾਂ (ˉ ਅਤੇ _) ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਆਓ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੇਖ ਲਈਏ:

(੧) **ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ 'ਸੋੁਜਾਣੈ'॥**
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ॥੭੧॥

ਇੱਥੇ ਪਾਠ 'ਸੋਜਾਣੈ' ਹੈ, ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸੁਜਾਣੈ' ਹੈ।

(੨) **ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾਲ ਦਇਆਲ 'ਗੋੁਬਿੰਦ'॥**
ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਗਲੇ ਬਖਸਿੰਦ॥

ਇੱਥੇ ਪਾਠ 'ਗੁਬਿੰਦ' ਹੈ, ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਹੈ।

(੩) **ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ॥**
ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ 'ਤੋੁਲਾਵੈ' ਤੋਲੈ॥

ਇੱਥੇ ਪਾਠ 'ਤੁਲਾਵੈ' ਹੈ, ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤੋਲਾਵੈ' ਹੈ।

ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ-ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਠਕ-ਜਨ ਆਪ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਬਨਾਵਟ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ:

(ੳ) ਉੱਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਹੀ 'ਲਗ' ਉਚਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ (ੋ) ਉਚਾਰੋ, ਭਾਵੇਂ (ੁ) ਉਚਾਰੋ। ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਉਚਾਰਨੀਆਂ ਅਸੰਭਵ ਹਨ।

(ਅ) ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਹਰੀ 'ਲਗ' ਉਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਰੀਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

(ੲ) ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਨੂੰ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਗ ਹੱਥ 'ਸਿਰ-ਲੇਖ' ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਕੇਵਲ 'ਆਖੀ' ਸੀ।

ਸੋ, 'ਆਖਣ' (ਉੱਚਾਰਨ) ਸਮੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ 'ਲਗਾਂ' ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਦੋ ਲਗਾਂ ਕੇਵਲ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਸ) ਇਸ 'ਵਾਰ' ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ 'ਲਗਾਂ' ਇਕੱਠੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਨੂੰ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਹਨ:

ਜਿਂਨ੍ੀ ਗੁਰੂ ਨ ਸੇਵਿਓ ਮਨਮੁਖਾ ਪਇਆ 'ਮ੍ਹੋਆ'॥੮॥੧॥

ਇੱਥੇ ਪਾਠ 'ਮੋਆ' ਹੈ, ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮੁਆ' ਹੈ।

ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਥਾਨਕਾ (ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ)

ਪਰ, ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ 'ਬਾਣੀ' ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਉੱਤੇ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ *ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਸਾਖੀ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਮਾਇਆ ਮੰਗੀਓ ਨੇ, ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨੋਂ ਵਿੱਟਰ ਬੈਠੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਸੱਦਣ ਗਏ ਤਾਂ ਭੀ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਬੋਲ ਵਰਤਿਓ ਨੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਕੀਰਤਨ ਨਾ ਸੁਣੇ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਲੱਗੇ, ਮਾਨ ਟੁੱਟਾ, ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਲਈ ਨਾਲ ਲਿਆਏ। ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਉਚਾਰੀਓ ਨੇ।

ਉਥਾਨਕਾ (ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਅਨੁਸਾਰ)

ਪਰ, ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੇ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਲਿਆ ਹੈ।

'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੋ ਭਰਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਮਿਲੀਓ ਨੇ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਰੁੱਸ ਗਏ। ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਫੇਟਾ ਦੂਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਉਚਾਰੀ। ਇਹ ਡੂੰਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜੀਊਂਦੇ ਰਹੇ, ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਸਤਤਿ ਦੀ ਪਉੜੀ ਰਚਦੇ ਰਹੇ। 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਪਉੜੀ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ

ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਵੇਲੇ ਉਚਾਰੀ, ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਝੰਬੇਲਾ

ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਝੰਬੇਲਾ ਭੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਝਗੜਾ ਹੈ ਹੀ ਬਲਵੰਡ ਦਾ ਸੀ। ਸੱਤੇ ਨੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇ ਲਿਖੀਆਂ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ 'ਵਾਰ' ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਤੁਕ 'ਲਬੁ ਵਿਣਾਹੇ ਮਾਣਸਾ ਜਿਉ ਪਾਣੀ ਬੂਰੁ' ਬਾਰੇ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੋਟ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਬਲਵੰਡ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਝਗੜਾ ਭੀ ਇਸੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਪਉੜੀ ਉਚਾਰੀ। ਆਖ਼ਿਰ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ

ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਦੱਸੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਉਂ ਹੈ:

(੧) ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸਨ—(ਸ਼ਬਦਾਰਥ)।

(੨) ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਇਹ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਸਨ—(ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ)।

(੩) ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲੀ ਸੀ।

(੪) ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ—(ਸ਼ਬਦਾਰਥ)।

(੫) ਪਿਛਲੀਆਂ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ

ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ—(ਸ਼ਬਦਾਰਥ)।

(੬) ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਦਰਜ ਹੋਣੋ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ—(ਸ਼ਬਦਾਰਥ)।

(੭) ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ, ਝਗੜਾ ਇੱਸੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਸੱਤੇ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰੀਆਂ—(ਮੈਕਾਲਿਫ਼)।

(੮) ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇ ਇਹ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੜਕੀ ਕਿਸ ਦੀ ਸੀ ? ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਹਾਂ, ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਦੇ ਇਹ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਕਿ ਝਗੜਾ ਬਲਵੰਡ ਨਾਲ ਸੀ, ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀ 'ਬਲਵੰਡ' ਦੀ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੨) ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ਗੀ

ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਲਵੰਡ ਜਾਂ ਸੱਤੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਧਿਰ ਦੀ ਭੀ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਵਿਆਹੁਣ-ਜੋਗ ਲੜਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਜੇ ੧੬ ਸਾਲ ਮਿਥੀ ਜਾਏ, ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਲੜਕੀ ਭੀ ਸੀ ਪਲੇਠੀ ਦੀ, ਤਾਂ ਜੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਮਰ ਲੜਕੀ ਦੇ ਜੰਮਣ ਵੇਲੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ੨੦ ਸਾਲ ਮਿਥ ਲਈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਮਰ ੩੬ ਸਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਰੁੱਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਮਾਇਆ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਉਤਨੀ ਗੁਰੂ-ਦਰ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਾ ਸਕੀ। ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਪੁਰਬ ਸਮੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚੜ੍ਹਤ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਹ ਰੁੱਸ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨਾਉਣ ਗਏ, ਪਰ ਨਾ ਆਏ ! ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਜਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਰੁਸੇਵੇਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਿਆਹ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਰੁੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪੈਂਦੀ।

ਇਸ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸੇ

ਜੇ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦੇ ਡੂੰਘ ਵਿਚ ਗਹੁ ਨਾਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਸੇ ਉਠਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਕੀ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਭੇਟਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਦਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਲੋੜ ਭੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ?

(ਅ) ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਇਕ ਲੋੜਾਂ ਉਸੇ ਦਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਨ-ਹੋਣੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਹੀ ਭੇਟਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਿਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥੁੜ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਢਾਰਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਣ ਜਾਣਾ ਵਿਅਰਥ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਮਿੱਥ

ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮਾਇਆ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਪਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਪਰ, ਰਬਾਬੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਰੁੱਸ ਗਏ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਬਹੁਤ ਕੱਚਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਨੌਕਰੀ ਜਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਧਿਆਨ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੇ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਪਿੱਛੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ-ਵਿਛੋੜੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹਾਂ, ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਇਹ ਤਦੋਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜੇ :

(੧) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਇਆ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਤੇ

(੨) ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਸੀ, ਜਾਂ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸ ਚੱਲ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਗੇ।

(੩) ਇਹ 'ਚੁੱਕ' ਜਾਂ 'ਆਸ' ਭੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਵੇ; ਤੇ

(੪) ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਰੁੱਸੇ ਸਨ ਉਹ ਅਜੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਹੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਣ; ਤੇ

(੫) ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਜੇ ਇਤਨਾ ਉੱਘਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਇਤਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਥੁੜ ਵਿਚ ਭੀ ਤੋੜ-ਵਿਛੋੜੇ ਨਾ ਕਰਦੇ।

(੬) ਉਮਰ ਦਾ ਭੀ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਸਿਰ ਨਿਉਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ! ਕੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਵੇਲੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਿਉ ਰਬਾਬੀ ਦੀ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭੀ ਅੱਗੋ ਬੋਲ ਪਿਆ ?

(੭) ਇਕ ਗੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਹੈ। ਜੇ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਨ ਵੇਲੇ ਇਹ ਭੀ ਖ਼ਿਆਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ? ਅਜੇ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਜੇ ਇਹ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਤੋੜੀ ਭੀ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ? ਭਲਾ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਾਲ ਸਾਲ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੇਤਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ?

(੮) ਫੇਰ ਜਿਸ ਦਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੀ ਆ ਕੇ ਨਿਵੇਂ, ਉਸ ਅੱਗੇ ਗ਼ਰੀਬ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਇਕ ਬੜੀ ਅਸਚਰਜ ਗੱਲ ਹੈ। ਸੋ, ਜੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਹਮਾਯੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੫੪੦ ਵਿਚ ਹਾਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ

ਆਉ ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਸੇ ਨਿਵਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਚੇਤੇ ਕਰੀਏ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ੭ ਸਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਹਰ ਵਾਰੀ ਖਰੇ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਸਤੰਬਰ ੧੫੩੯ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਤਨਾ ਉੱਚਾ ਬਣਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਨਿਵੇਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੩੫ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੫੦੪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਖ-ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਪੂਰੇ ਨਾ ਉਤਰ ਸਕੇ। ਪਰ, ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਦੇ ਭੀ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਕੋਈ ਥੁੜ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਥੁੜ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸੁਆਲੀ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੈਸਾ ਹੀ ਸੀ।

ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਿਆਈ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਚੁੱਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਘਾਲੀ ਹੋਈ ਘਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਇਤਨਾ ਉੱਚਾ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਸਕਦਾ। ਸੋ, ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਪਾ ਸਕਦੇ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾ ਸਕਦੇ।

ਛੋਟੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ

ਇਤਨੇ ਉੱਚੇ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਛੋਟੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਮਰੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਛੋਟੇ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ੩੬ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੀ।

ਸੋ, ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਰੁੱਸੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਜੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਪਿੱਛੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੋ। ਅਸੀ ਇਹ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਆਕੀ-ਪੁਣਾ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸਮੇ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਜੇ ਚਮਕਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ੧੫੨੧ ਵਿਚ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਮੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ੧੫੩੯ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਸੋ ਉਮਰੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਤਕਰੀਬਨ ਹਾਣੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਵੇਲੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੪੨ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ।

ਸੋ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਸਮਾ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਭੀ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬੜੀ ਖਿੱਚ-ਘਸੀਟ ਭੀ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਭੀ ਮਸਾਂ ਇਹ ਮੰਨ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ (ਜੇ ਉਹ ਇਸੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤਾਂ) ਪੋਤਰੇ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਪਰ, ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲਿਖ਼ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ੧੫੩੯ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ੧੨ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਦੇ ਸਮੇ ਤਕ) ਵਰ-ਜੋਗ ਕੰਨਿਆ ਦੇ ਪਿਓ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨ਼ਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਇਹ ਪੋਤਰੇ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੋ, ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਇਹ ਪੋਤਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੋੜ ਸਕਦੇ।

ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਚੋਂਹਬੜ ਜਾਤ ਦਾ ਮਿਰਾਸੀ ਸੀ, ਤੇ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਮੋਖੜ ਜਾਤ ਦੇ ਮਿਰਾਸੀ।

ਭਾਈ ਲਧਾ ਜੀ

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ-ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਤਦੋਂ ਹੀ ਕਾਰਗਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉੱਘਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਪੈ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਜੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇ ਉੱਘਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਿਸਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ। ਭਾਈ ਬੂੜਾ ਜੀ (ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੀ ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਰਸਿੱਧ

ਸਿਖ ਹੋਏ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਿਸਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(੩) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਪਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਘਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਈ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੁਭਾਵ ਆਦਿਕ ਵੇਖ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕੌਣ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਿਬਾਹੁਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਟਾ ਭੀ ਨਿਕਲਿਆ, ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ਸ਼ਰੀਕ ਖੜੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਕਸਵੱਟੀ ਉਹੀ ਵਰਤਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣਾ ਬਿੰਦੀ ਹੱਕ ਸਮਝ ਕੇ, ਚੁਣੇ ਗਏ ਵੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ-ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਰੀਕੇ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰੋਂ-ਪਰੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ; ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਅਟਕਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲੇ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦਸਤਾਰ-ਬੰਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਵੇਲੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਨਗਰ ਦੇ ਪੈਂਚਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੂਰੋਂ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਣ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਵਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਲੁਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭੇਟਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ (ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਸਭ ਵਾਸਤੇ ਸਾਂਝਾ ਚਲਦਾ ਸੀ) ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਮਦਨ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਖ਼ਰਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ

ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੰਗਰ ਇਕ ਵੇਲੇ ਪੱਕਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਭੀ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਗਰੇ ਵਲੋਂ ਆਏ, ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀਓ ਨੇ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਰਗੇ ਸਿਆਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਰਲ ਕੇ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਟਪਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੇ ਰੁੱਸਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਕਦੋਂ ?

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੫੮੧ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਸੀ। ਸੋ, ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੇ ਰੁੱਸਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵੈਸਾਖੀ ਸੰਨ ੧੫੮੨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ :

(ੳ) ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਰੀਕਾ ਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ।

(ਅ) ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਰੀਕ ਭਰਾ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

(ੲ) ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਭੇਟਾ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਖ਼ਰਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

(ਸ) ਗੁਰੂ ਕੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਲ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੀ।

ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਬੈਠੇ

ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਬਾਬੀ ਹੁਣ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਭੀ ਸਿਖ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਭੀ ਜਿਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਬਣ ਜਾਏ, ਉਹ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੇ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਮਾਇਆ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਲੈਣੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋਕਾਂ ਪਾਣ ਲਈ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਲਾਣ ਲਈ ਭੀ ਤਾਂ ਆਖ਼ਰ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਰਲਾਏ ਹੋਏ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਵਿਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾਇਆ ਮੰਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਇਹ ਚੁੱਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਇਹ ਆਸ ਬਣਾ ਬੈਠੇ ਹੋਣ ਕਿ ਜੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚੱਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ, ਇਹ ਰੁੱਸ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਣ ਗਏ। ਮਾਇਆ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਰੁੱਸਦੇ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ਭੀ ਅਜੇ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ-ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਐਸੇ ਚਮਤਕਾਰੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇ ਸਨ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਖਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਆਪ ਚੱਲ ਕੇ ਭੀ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰੇਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਖੁੰਝ ਗਏ। ਸਮਝ ਬੈਠੇ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਭੀ ਅਸਾਡੇ ਹੀ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲਿਓ ਨੇ! ਬੱਸ! ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਿਖ-ਭੌਰੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਟਪਲਾ ਨਾ ਖਾਧਾ। ਓਧਰੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਭੇਟਾ ਤੇ ਲੰਗਰ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਭੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਸੋ, ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜੋਗੇ ਭੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸਿਖ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀਓ ਨੇ।

(੪) ਨਵੇਂ ਟਪਲੇ

ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਾਲੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ 'ਬੀੜ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਿੱਗਰ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਇਹ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਦਰਜ ਕਰਾਈ ਸੀ, ਅਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ-ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ। ਲਿਖਤੀ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਂ ਹੋਰ ਵਾਧੂ 'ਸ਼ਬਦ' (?) ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਿਖ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਭੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਬਾਹਰਲੇ 'ਸ਼ਬਦਾਂ' ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਾਣਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਈ ਟਪਲੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ ਕਿਉਂ ?

ਇਸ 'ਵਾਰ' ਦੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ 'ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ' ਵੇਲੇ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਰੁਸੇਵੇਂ ਤੇ 'ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ' ਦੇ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਮਾਮਲੇ ਇੱਕੋ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰੀ ਅੰਕ ੧ ਭੀ ਇਹੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਇੱਕੋ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਹੈ।

ਗ਼ਲਤ ਵੰਡ

ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੇ ਨੋਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ 'ਵਾਰ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ ਸਨ; ਝਗੜਾ ਭੀ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਸੋ, ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜਕੀ ਭੀ ਇਸੇ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਤੇ ਨੇ ਤਾਂ (ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਅਨੁਸਾਰ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ 'ਵਾਰ' ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਬਾਕੀ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰੀਆਂ।

ਠੀਕ ਨਿਰਣਾ

ਸੋ, ਹੁਣ ਅਸੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਇਹ ਵੇਖਾਂਗੇ

ਕਿ ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਆਖੀ' ਹੋਈ ਕਿਤਨੀ ਹੈ, ਸੱਤੇ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੜਕੀ ਕਿਸ ਦੀ ਸੀ; ਭਾਵ, ਅਸਲ ਝਗੜਾ ਕਿਸ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ

ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮਣਾ ਕਾਦਰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਆਪ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਚਲਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਯਾਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ

ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਧੁੰਮ ਪੈ ਗਈ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦੀ ਅਲੂਣੀ ਸਿਲ ਚੱਟੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭੀ 'ਕਰਤਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ

ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਪਿਛਲੀ ਪਉੜੀ ਵਾਲੇ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ ਹਨ:

(੧) ਪਉੜੀ ਨੰ: ੨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ॥

ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕੁ ਕਾਇਆ ਪਲਟੁ ਕਰਿ.....॥

(੨) ਪਿਛਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਲਹਿਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ ਨਾਨ੍ਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ॥

ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਿਰੀ, ਸਚੁ ਕਰਤੈ ਬੰਧਿ ਬਹਾਲੀ॥

(੩) ਪਉੜੀ ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ 'ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦਾ' ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਭੀ:

'ਕਰਹਿ ਜਿ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਇਆ' ਅਤੇ **'ਜਿਨਿ ਕੀਤੀ ਸੋ ਮੰਨਣਾ'।**

(੪) ਪਉੜੀ ਨੰ: ੨:

ਮਲਿ ਤਖਤੁ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਹਟੀਐ॥

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੩:

ਮਲਿ ਤਖਤੁ ਬੈਠਾ ਸੈ ਡਾਲੀ॥

ਸਿੱਟਾ

ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੩ ਵਿਚ 'ਕਰਤਾ' ਦਾ ਨਾਮ 'ਬਲਵੰਡ' ਦਰਜ ਹੈ। ਸੋ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪਉੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤੀਜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ।

ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ, ਸੋਧ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ। ਜੇ ਇਹ ਪਉੜੀ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਹੀ ਉਚਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਤਕ ਅੱਪੜ ਕੇ ਮੁੜ ਪਿਛਾਂਹ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਨੰ: ੧ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ 'ਗੁਰੂ' ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਬਲਵੰਡ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਮੁਕਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਸਾਥੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੫ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਰਜ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਭੁੱਲ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ:

(ੳ) **ਲਬੁ ਵਿਣਾਹੇ ਮਾਣਸਾ ਜਿਉ ਪਾਣੀ ਬੂਰੁ॥**

(ਅ) **ਨਿੰਦਾ ਤੇਰੀ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਵੰਞੈ ਚੂਰੁ॥**

ਇਹ ਪਉੜੀ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਨਹੀਂ

ਬਲਵੰਡ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੨ ਤੇ ੩ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ-ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਮੁੱਢੋਂ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਆਦਲੀ ਗੱਲ ਭੀ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਬਲਵੰਡ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤਿ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਹਾ ਸੂ:

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥

ਲੰਗਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਦਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਕੇ, ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤਿ ਕਰ ਕੇ ਬਲਵੰਡ ਦਾ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਣਾ ਕਿ ਟਿੱਕਾ ਲੈ ਕੇ 'ਫੇਰੂਆਣਿ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਖਡੂਰ ਨੂੰ ਜਾ ਭਾਗ ਲਾਇਆ, ਇਹ ਬੜੀ ਅਚਰਜ ਤੇ ਅਨ-ਹੋਣੀ ਤਰਤੀਬ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬਲਵੰਡ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਡੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ। ਸੋ, ਇਹ ਪਉੜੀ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(੫) ਚੌਥੀ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ

ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪੋਤਾ' ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਉੜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਸੁਕ' ਨੂੰ ਨੇਤ੍ਰੇ ਪਾ ਕੇ 'ਮੇਰੁ' ਨੂੰ 'ਮਾਧਾਣੁ' ਬਣਾ ਕੇ 'ਸਮੁੰਦੁ' ਰਿੜਕਿਆ ਤੇ 'ਚਉਦਹ ਰਤਨ' ਕੱਢੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਗਤ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਜਿਥੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੈ, ਇਹੀ ਖ਼ਿਆਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲਫ਼ਜ਼ ਭੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਹਨ:

(ੳ) ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ:

ਮਾਧਾਣਾ ਪਰਬਤੁ ਕਰਿ ਨੇਤ੍ਰਿ ਬਾਸਕੁ ਸਬਦਿ ਰਿੜਕਿਓਨੁ॥
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ ਕਰਿ ਆਵਾ ਗਉਣੁ ਚਿਲਕਿਓਨੁ॥

ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ:

ਜਿਨਿ ਬਾਸਕੁ ਨੇਤ੍ਰੈ ਘਤਿਆ ਕਰਿ ਨੇਹੀ ਤਾਣੁ॥
ਜਿਨਿ ਸਮੁੰਦੁ ਵਿਰੋਲਿਆ ਕਰਿ ਮੇਰੁ ਮਧਾਣੁ॥
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ ਕੀਤੋਨੁ ਚਾਨਾਣੁ॥

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਤੁਕ 'ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤੁ ਸਿਰਿ' ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਹੀ ਥਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

(ਅ) ਚੌਥੀ ਵਿਚ—**ਆਵਾ ਗਉਣੁ ਚਿਲਕਿਓਨੁ॥**

ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ—**ਆਵਾ ਗਉਣੁ ਨਿਵਾਰਿਓ॥**

ਇਸ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਸੱਤਾ ਹੈ। ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਦਾਨੁ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵਸੀ, ਸੋ ਸਤੇ ਦਾਣੁ॥

ਚੌਥੀ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਾਂਝੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਭੀ ਸੱਤੇ ਨੇ ਹੀ 'ਆਖੀ' ਸੀ। ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਬਾਰੇ ਅਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੋ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪਰਤੱਖ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਚੌਥੀ, ਪੰਜਵੀਂ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਤਿੰਨੇ ਪਉੜੀਆਂ ਸੱਤੇ ਨੇ ਆਖੀਆਂ ਸਨ।

ਲੜਕੀ ਸੱਤੇ ਦੀ ਸੀ

ਹੁਣ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਇਹ ਵੇਖੋ ਕਿ ਸੱਤਾ ਆਖਦਾ ਕੀ ਹੈ:

ਦਾਨੁ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵਸੀ, ਸੋ ਸਤੇ ਦਾਣੁ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ

'ਦਾਨ' ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਤਨੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਉਹ ਰੁੱਸ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਸੱਤਾ ਪਛਤਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—ਹਜ਼ੂਰ! ਮੈਨੂੰ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਉਹ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ।

ਤਾਂ ਫਿਰ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੜਕੀ ਕਿਸ ਦੀ ਸੀ? ਸੱਤੇ ਦੀ। ਕੁਬੋਲ ਵਧੀਕ ਕਿਸ ਨੇ ਬੋਲੇ ਸਨ? ਸੱਤੇ ਨੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਹੀ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ:

ਲਬੁ ਵਿਣਾਹੇ ਮਾਣਸਾ ਜਿਉ ਪਾਣੀ ਬੂਰੁ॥....
ਨਿੰਦਾ ਤੇਰੀ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਵੰਞੈ ਚੂਰੁ॥

ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਮਹਲ ਇੱਕੋ ਰੂਪ

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਜਦੋਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਬਾਰੇ ਪਛਤਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਕਿਆ ਸਾਲਾਹੀ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਜਾਂ ਤੂ ਸੁਘੜੁ ਸੁਜਾਣੁ॥
ਦਾਨੁ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵਸੀ ਸੋ ਸਤੇ ਦਾਣੁ॥

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ:

ਜਿਤੁ ਸੁ ਹਾਥ ਨ ਲਭਈ ਤੂ ਓਹੁ ਠਰੂਰੁ॥....
ਨਿੰਦਾ ਤੇਰੀ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਵੰਞੈ ਚੂਰੁ॥

ਇਹ 'ਵਾਰ' ਨਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਗਈ। ਫਿਰ, ਇਸ 'ਸੰਬੋਧਨ' ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ? ਭੱਟਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਸਾਰੇ 'ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ' ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 'ਗੁਰੂ' ਅੱਗੇ ਇਹ ਉਸਤਤਿ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਅਗਲੀ (ਸਤਵੀਂ) ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਵੀਂ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕੁ ਤੂ, ਲਹਣਾ ਤੂ ਹੈ, ਗੁਰੁ ਅਮਰੁ ਤੂ ਵੀਚਾਰਿਆ॥

ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਨਿਚੋੜ

ਹੁਣ ਤਕ ਅਸੀ ਇਹ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ੩ ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੇ ਅਗਲੀਆਂ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਉਚਾਰੀਆਂ। ਲਾਲਚ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਵਾਲੇ ਅਪਰਾਧ ਸੱਤਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਦਰ ਤੋਂ 'ਦਾਨ' ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁੱਲ ਭੀ ਸੱਤਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਮੰਨਦਾ ਉਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ 'ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ' ਵੇਲੇ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਭੁਲੇਖਾ ਭੀ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲੀ ਭੁੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਇਸ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਹ 'ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ' ਵੇਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਤੇ ਨੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਚਾਰੀ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਮਾਫ਼ੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਪਉੜੀ ਉਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਤਾਂ ਪਹਿਰਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭੀ ਇਹ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕਾ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਬਾਬਾ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਰਤਾ ਕੁ ਝਗੜਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ-ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇ ਭੀ ਸੱਤੇ-ਬਲਵੰਡ ਦੇ ਰੋਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਹ ਪੱਕਾ ਨਿਰਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਸੱਤੇ ਨੇ (ਜਿਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ) ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਚਾਰੀ, ਤਾਂ 'ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ' ਵੇਲੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਗ਼ਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਖੀ ਗ਼ਲਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿਉਂ

ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁੱਸਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਂ

'ਤੇ ਰੱਖ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਸਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਖੋ ਵੱਖ ਕਮਾਮਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਲਾਂਭਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਾ ਕੇ ਇੱਥੇ ਵਸਾਏ ਸਨ। ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਭੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵੱਸੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕਮਾਮ ਭੀ 'ਕੀਰਤਨ' ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਧੀਕ ਮੰਗ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਮਿਥ ਭੀ ਕੱਚੀ

ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਬਣਾ ਲੈਣ ਕਿ ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਭੁੱਲ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਫ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਅਨਹੋਣੀ ਹੈ। ਰੁਸੇਵਾਂ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਜੇ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਉਠਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ? ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਧੱਕੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ੩੦ ਸਾਲ ਤਕ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮਾਫ਼ੀ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਮੰਗਣੀ ਸੀ ? (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਤੋਂ ੩੦ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲੀ)।

ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਦਾ ਸਾਰ

ਸੋ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਾਰ ਇਉਂ ਹੈ:

(੧) ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ 'ਚੋਂਹਬੜ' ਸੀ ਤੇ ਇਹ 'ਮੋਖੜ'।

(੨) ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

(੩) ਸ਼ਾਦੀ ਸੱਤੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸੀ। ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮਾਇਆ ਮੰਗੀ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਸ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਕੇ ਭੇਟਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲ ਅੱਪੜਦੀ ਹੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ।

(੪) ਇਹ ਘਟਨਾ ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੫੯੨ ਦੀ ਹੈ।

(੫) ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ

ਨੂੰ ਮਾਫ਼ੀ ਲੈ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ੩ ਪਉੜੀਆਂ, ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ੫ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀਆਂ।

(੬) ਜਿਵੇਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ 'ਗੁਰ-ਮਹਿਮਾ' ਦੀ ਬਾਣੀ (ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤੰਬਰ ੧੫੮੧ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਸੀ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਤਿਵੇਂ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਭੀ 'ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ।

(੭) ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬੜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ 'ਯਾਦਗਾਰਾਂ' ਹਨ। ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਦਸਤਾਰ ਖੋਹਣੀ ਚਾਹੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਵੀ ਧੜੇ ਦੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇ ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਨਿਰਪੱਖ ਪਰਦੇਸੀ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਭਰੇ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾਣੀ 'ਸਵਈਆਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਸੁਕਾਣ ਲਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਰੱਖੀ, ਜਿਸ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ 'ਰੱਬੀ-ਕਲਾਣ' ਰੂਪ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਹੈ।

ਵਾਧੂ ਚਰਚਾ

ਨੋਟ : ਮੇਰੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਪੰਜੇ ਅੰਕ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਪਟਿਆਲਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੨੦੦੨ ਤੋਂ ਮੱਘਰ ਤਕ ਛਪਦੇ ਰਹੇ। ਚੂੰਕਿ ਇਸ ਵਿਚ 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਦਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਦਾ ਉੱਤਰ 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੱਜਣ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ 'ਪਟਿਆਲਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਇਕ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਲੇਖਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ 'ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ' ਤੇ 'ਵਾਧੂ ਚਰਚਾ' ਆਖ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਨਿੱਗਰ ਗੱਲਾਂ

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇ ਹੋਈ ਸਾਬਤ ਕਰਨ

ਲਈ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਤਿੰਨ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ:

(੧) ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ, ਪਰਖ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਾਬਤ ਹਨ। ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਬਾਬਤ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਇੱਕ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

(੨) ਜਿਸ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਢਾਡੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਉੱਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤਿ ਵਿਚ ਹੈ; ਯਥਾ:

ਲਬੁ ਵਿਣਾਹੇ ਮਾਣਸਾ ਜਿਉ ਪਾਣੀ ਬੂਰੁ॥.....
ਨਿੰਦਾ ਤੇਰੀ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਵੰਞੈ ਚੂਰੁ॥

(੩) ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ 'ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਨਿਰੀ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਅੰਕ '੧' ਘਟਨਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਕੋਈ '੧' ਦਾ ਅੰਕ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ '੮' ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੇ ਇਹ ਅੰਕ ਹੋਵੇ ਭੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ '੧' ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਉੱਥੇ ਭੀ ਇਹੋ ਮੰਨਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਰੀ ਵਾਰ ਇਕੋ ਘਟਨਾ 'ਤੇ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ? ਕੀ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਜਨੇਊ ਪਹਿਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸੂਤਕ ਆਦਿ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ? 'ਏਕੇ' ਦਾ ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਭਾਵੇਂ ਕਈਆਂ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀਵਾਰ ਪ੍ਰੋ ਕੇ ਇਕ ਸਮੁੱਚਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਨਿਰੀ ਵਾਧੂ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਨਿੱਗਰ ਗੱਲਾਂ ਉਤਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਹੀ ਹਨ।

ਸੋ, ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੂੰ ਜੋ ਸਾਲਾਹ ਗਿਆਨੀ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੈ।

ਨਿੱਗਰ ਦਲੀਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ (ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਡੂੰਮ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਿੰਨ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਨੰ: ੩ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਨੂੰ 'ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ' ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਇਸ ਨੂੰ 'ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿੱਥੇ ਇਹ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ? ਆਪੇ ਹੀ ਨਵੇਂ ਨਾਂ ਘੜ-ਘੜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਕਰ ਲੈਣੇ—ਪਰਖ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦੀ।

ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ

ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਵਾਸਤੇ ਹਨ। ਅਸੀ ਵੇਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ :

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੧—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ,

ਅਤੇ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੨, ੩—ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ ਹਨ।

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੪—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੫—ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੬—ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੭—ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ

ਪਉੜੀ ਨੰ: ੮—ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਸੱਤੇ ਨੇ ਉਚਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਤੇ ਨੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇਕ ਇਕ ਪਉੜੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ।

ਦਲੀਲ ਵਜ਼ਨ-ਦਾਰ ਨਹੀਂ

ਪਰ ਜੇ ਅੱਠਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ। ੧੧ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ੧੨੩ ਸਵਈਏ ਉਚਾਰੇ ਹਨ, ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ:

ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ — ੧੦
" " ਦੂਜੇ ਕੇ — ੧੦
" " ਤੀਜੇ ਕੇ — ੨੨
" " ਚੌਥੇ ਕੇ — ੬੦
" " ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ — ੨੧

ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਵਈਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਹਨ; ੬੦ ਇਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਤੇ ੬੩ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਲਾ ਕੇ—ਪਰ, ਨਿਰੀ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਣਾ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੱਟ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਸਨ।

ਸੱਤੇ ਦੀ ਵਧੀਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ

੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ੧੨੩ ਸਵਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭੱਟ ਕੱਲਸਹਾਰ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ੫੪ ਸਵਈਏ ਉਚਾਰੇ ਹਨ; ਇਥੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਕੱਲਸਹਾਰ ਸਾਰੇ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੂੰਕਿ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਸੱਤੇ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੱਤੇ ਨੇ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਝਗੜਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਇਕ ਪਉੜੀ ਹੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਭੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਅੰਕ ੫ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੫ ਅਤੇ ੬ ਵਿਚ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਕ ੧ ਬਾਰੇ ਦਲੀਲ ਗ਼ਲਤ ਹੈ

ਸਾਰੀ 'ਵਾਰ' ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕ ਨੰ: ੧ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੋ ਦਲੀਲ ਲੇਖਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਹ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ।

'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ ਸਿਰਫ਼ 'ਪਉੜੀਆਂ' ਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਬੱਝਵਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨ ਹੈ; ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਮੇ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ 'ਸਲੋਕ' ਦਰਜ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦਰਜ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਮੇਰੀ *ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ* ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ 'ਵਾਰ' ਸਿਰਫ਼ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ।

ਟਪਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ' ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਦੀਆਂ ੧੦ ਪਉੜੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਲੇਖ ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਸੱਜਣ ਦਾ ਸੀ। 'ਬੀੜਾਂ' ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਾਧਿਆਂ ਘਾਟਿਆਂ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਉੱਕ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਸ਼ਰਧਾ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏਗੀ, ਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਨਤੀਜਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਬੜਾ ਹੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਉਸ 'ਬੀੜ' ਬਾਰੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਸ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਨੇ ਭੀ ਅੱਠ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਹੋਰ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ,

ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਸਲੋਕ ਮ: ੫ ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਲਿਖੇ ਹੋਣਗੇ। 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ' ਬਾਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਇਹ ਲੇਖਕ ਸੱਜਣ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਸੱਜਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਪਉੜੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਉੜੀਆਂ ਉਸ ਪੁਰਾਤਨ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਦਰਜ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ, ਜਾ ਕੇ ਵੇਖੋ—ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਵਾਲੀ 'ਬੀੜ'। ਉੱਥੇ ਇਹ ਦਸੇ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ, ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਆਪਣੀ 'ਬੀੜ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭੀ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਭੀ ਬਥੇਰਾ ਕੁਝ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਲਿਖਤੀ 'ਬੀੜਾਂ' ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ 'ਬੀੜ' ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟਪਲਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਸਮਾ

ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਇਕਰਾਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸਿਖ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ'। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਈ 'ਧਰਮ' ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਜਾਂ ਸੁਰਗ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ 'ਰਾਹਬਰ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਕਈ ਧਰਮ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਵੱਟੇ ਸੁਰਗ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਸਮੇ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਬਹਿਸ਼ਤ ਜਾਂ ਸੁਰਗ ਬਾਰੇ ਆਸਾਂ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਇਹ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੋਜ਼ਕ ਜਾਂ ਨਰਕ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਪਰ 'ਸਿਖ ਧਰਮ' ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਜਾਂ ਬਹਿਸ਼ਤ ਸੁਰਗ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ ਤੇ ਧੂਣੀਆਂ

ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ 'ਸਿਖ ਧਰਮ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਆਸ ਭੀ ਇਹ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਦਿਵਾਉਂਦਾ। ਜਗਤ ਨੂੰ 'ਮਿੱਥਿਆ' ਜਾਣ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਨੱਸ ਜਾਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਭੀ ਇਹ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਤੇ ਧਨ, ਪਦਾਰਥ, ਸ਼ੋਭਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪਰਵਾਰ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਭੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਧੂਣੀਆਂ ਤਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਸੌਖੇ ਜੀਵਨ ਲਈ, ਮੁਕਤੀ ਲਈ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਕਿਸੇ ਅਗਾਂਹ ਦੀ ਆਸ ਉੱਤੇ ਇਸ ਹੀਰੇ

ਮਨੁੱਖ-ਜਨਮ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਬੇਅੰਤ ਬੰਦੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਨ; ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ; ਸਿਖ ਧਰਮ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਫਿਰ, ਸਿਖ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ

ਸਿਖ ਧਰਮ 'ਰਾਜ ਜੋਗ' ਹੈ, ਰਾਜੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜੋਗੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਫ਼ਕੀਰ ਬਣਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਸਿਖ ਧਰਮ 'ਹੁਣ' ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, 'ਜੀਊਣ ਦੀ ਜਾਚ' ਹੈ, 'ਹੁਣ ਦਾ ਜੀਵਨ' ਜੀਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕ 'ਹੁਣ' ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਭੁਲਾ ਕੇ ਡਾਢੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨ ਧਰਿ, ਜਲਤੀ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਦਿਸਿ ਆਈ॥

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ ਆਤਮਕ (ਸ਼ਖ਼ਸੀ), ਭਾਈਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਢਿੱਲਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਖਹ-ਖਹ

ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਹ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਹਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਜਾਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿਣਾ ਹੀ 'ਧਰਮ' ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਭਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਖ਼ਾਲਕ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਖ਼ਲਕਤਿ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਲੋੜਵੰਦ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਹਿਰਦਾ ਪੰਘਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਵੀ ਹਾਲਤ ਉੱਚੀ ਕਰਨ ਲਈ 'ਆਪਾ' ਵਾਰਨ 'ਤੇ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਸਗੋਂ ਧਰਮ, ਧਰਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ 'ਕਾਫ਼ਰ' ਤੇ ਕੋਈ 'ਮੋਮਨ', ਕੋਈ 'ਮਲੇਛ' ਤੇ ਕੋਈ 'ਆਰੀਆ' ਮਿਥਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਬਿਆਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਚਾਰਿ ਮਜ਼ਹਬਾ, ਜਗ ਵਿਚਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ॥
ਖੁਦੀ ਬਖ਼ੀਲੀ ਤਕੱਬਰੀ, ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਕਰੇਨਿ ਧਿਙਾਣੇ॥
ਗੰਗ ਬਨਾਰਸਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੱਕਾ ਕਾਹਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ॥
ਸੁੰਨਤਿ ਮੁਸਲਮਾਣ ਦੀ, ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਹਿੰਦੂ ਲੋਭਾਣੇ॥
ਰਾਮੁ ਰਹੀਮੁ ਕਹਾਇੰਦੇ, ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਲੁਭਾਣੇ॥
ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇ ਕੈ, ਮੋਹੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸ਼ੈਤਾਣੇ॥
ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਹਮਣ ਮਉਲਾਣੇ॥
ਸਿਰਹੁ ਨ ਮਿਟੇ ਆਵਣ ਜਾਣੇ॥੨੧॥੧॥

ਅਨੇਕ ਪੂਜਾ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਦੀ ਪੇਟ-ਪਾਲਣਾ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤਾਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਵਾਸਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਫਿਰ, ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸੁਖ-ਦੁਖ, ਕਈ ਕਲੇਸ਼ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚਿੰਤਾ ਫ਼ਿਕਰ ਸਦਾ ਵਾਪਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਪਰਤੱਖ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਕਈ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਮਿੱਥ ਕੇ, ਕਈ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਭੀ ਫਿਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਝਗੜੇ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਆਪੋ ਵਿਚ ਚੱਲ ਪਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਕਿਸੈ ਪੂਜਾਈ ਸਿਲਾ ਸੁੰਨ, ਕੋਈ ਗੋਰੀ ਮੜ੍ਹੀ ਪੁਜਾਵੈ॥
ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਖੰਡ ਕਰਿ, ਕਲਹ ਕ੍ਰੋਧ ਬਹੁ ਵਾਦ ਵਧਾਵੈ॥
ਆਪੋ-ਧਾਪੀ ਹੋਇ ਕੈ, ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਧਰਮ ਚਲਾਵੈ॥
ਕੋਈ ਪੂਜੈ ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰੁ, ਕੋਈ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਮਨਾਵੈ॥
ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੋ, ਧਰਮ ਰਾਜੁ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ॥
ਫੋਕਟ ਧਰਮੀ ਭਰਮ ਭੁਲਾਵੈ॥੧੮॥੧॥

ਇਸ 'ਅਨੇਕ ਪੂਜਾ' ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁੱਖਾਂ, ਮੜ੍ਹਿਆਂ

ਤੇ ਸੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਮੱਥੇ ਰਗੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਦੇ ਪੇਂਡੂ ਹਿੰਦੂ-ਜੀਵਨ ਜਾ ਕੇ ਤੱਕੋ। 'ਮਹਾਂ ਲਖਮੀ' ਦਾ ਵਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਮਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਆਟੇ ਦੇ ਬੇਰ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ—'ਤੈਨੂੰ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ'। ਸਾਵਣ ਭਾਦਰੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜਦੋਂ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਧਾਗੇ ਵਲ੍ਹੇਟਦੀਆਂ, ਤੇ ਸੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਰਮ-ਵਹਿਮ ਤੇ ਸਹਿਮ

ਇਸ 'ਅਨੇਕ ਪੂਜਾ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਰਮ ਵਹਿਮਾਂ ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹਿ ਗਈ। ਕਦਮ ਕਦਮ 'ਤੇ ਸਗਨ ਅਪਸਗਨ ਵਿਚਾਰਨੇ, ਗੱਲੇ ਗੱਲੇ ਮਹੂਰਤ ਕਢਾਉਣੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਾਂਢੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਕਿ ਏਧਰ ਜਾਣ ਦਾ ਮਹੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅੱਸੂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਨੇ ਫ਼ਸਲ ਬੀਜਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਡਿਤ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਆਉਣਾ ਕਿ ਭੁਇੰ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁੱਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸਉਣ ਸਗਨ ਵੀਚਾਰਨੇ, ਨਉ ਗ੍ਰਹ ਬਾਰਹ ਰਾਸਿ ਵੀਚਾਰਾ॥
ਕਾਮਣ ਟੂਣੇ ਅਉਂਸੀਆਂ ਕਣਸੋਈ ਪਾਸਾਰ ਪਸਾਰਾ॥
ਗੱਦੋਂ ਕੁੱਤੇ ਬਿੱਲੀਆਂ, ਇੱਲ, ਮਲਾਲੀ, ਗਿੱਦੜ, ਛਾਰਾ॥
ਨਾਰਿ ਪੁਰਖ ਪਾਣੀ ਅਗਨਿ, ਛਿੱਕ ਪੱਦ ਹਿਡਕੀ ਵਰਤਾਰਾ॥
ਥਿਤਿ ਵਾਰ ਭੱਦਰਾ ਭਰਮ, ਦਿਸ਼ਾ ਸ਼ੂਲ ਸਹਸਾ ਸੰਸਾਰਾ॥
ਵਲ ਛਲ ਕਰਿ ਵਿਸਵਾਸ ਲੱਖ, ਬਹੁ ਚੁੱਖੀਂ ਕਿਉਂ ਰਵੈ ਭਤਾਰਾ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖੁ ਫਲੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ॥੮॥੫॥

ਤਿਆਗ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ

ਇਹ ਸੀ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਮ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੀ ਹਾਲਤ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਸੀ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਕਰਤਾਰ-ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤੌਖਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਰਹੇ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਉਚੇਰੀ ਸੂਝ ਪਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਉਹ

ਜੀਵਨ-ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ। ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਜਾਣਾ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ? ਪੇਟ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਸੋ, ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਸਾਬਤ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ 'ਤਿਆਗੀ' ਹੋਣ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਢੁੱਕੇ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਕੁਹਜ ਨੂੰ ਭੀ ਸਵਾਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ :

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

ਵਰ ਸਰਾਪ

ਪਰ ਇਹ 'ਤਿਆਗੀ' ਲੋਕ ਆਮ ਜਨਤਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਾ ਭਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੂਰਦੇ ਤੇ ਡਰਾਉਂਦੇ ਭੀ ਸਨ। ਆਮ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਂਦੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ 'ਤਿਆਗੀ' ਸਾਧੂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਜਨਤਾ ਉੱਤੇ ਦਬਾ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਇਰਤਾ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ (ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਨਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ) ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪਰਤਾਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਭੀ ਇਸੇ ਸ਼ੁਗਲ ਨੂੰ ਲੈ ਬੈਠੇ। ਸੋ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਿੰਦੂ-ਤੀਰਥਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਹੱਜ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਦੱਸਣ ਗਏ, ਉਥੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤਿਆਗੀ' ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਪਾਸ ਭੀ ਅੱਪੜੇ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਖ਼ਾਲਕ ਦੀ ਖ਼ਲਕਤਿ ਨੂੰ ਡਰਾਣਾ ਧਮਕਾਣਾ ਤੇ ਖ਼ਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਭੀ ਕਰਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।

(੨) ਉਸ ਸਮੇ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ

ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਬਦ-ਸਲੂਕੀ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵੱਸਦੀਆਂ ਸਨ—ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ

ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਥ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਸੀ; ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਕੇ ਭੀ, ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੀ ਹਾਲ ਸੀ ? ਇਤਨਾ ਦੂਰ ਪਿਛਾਂਹ ਜਾਣ ਦੀ ਭੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇ ਵਲ ਹੀ ਵੇਖੋ, ਜਦੋਂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ ਵੇਖੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੂਹੜੇ ਤੇ ਚਮਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਸੌਖੇ ਹਨ ? ਕੀ ਉਹ ਉਤਨੇ ਹੀ ਸੌਖੇ ਹਨ ਜਿਤਨੇ ਖੱਤਰੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦਿਕ ? ਕੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਖੂਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ? ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਉ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਿੱਟਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਪੈਣ, ਉਵ ਉਹ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਗੰਦਾ ਤੇ ਗ਼ਲੀਜ਼ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਕ ਚੂਹੜੀ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨੀ ਹੋਵੇ) ਨਸਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ, ਅਉਲੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁਕ ਸਕਦੀ; ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਆਪਣਾ ਘੜਾ ਦੂਰ ਆਡ ਵਿਚੋਂ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੁਹਜੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਇਹ ਆਖਦੇ ਸੁਣੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਅਛੂਤ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵੀ ਗ਼ਲੀਜ਼ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖਣ ਤੇ ਫਿਰ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਲੂਕ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਗਾਲ ਤੇ ਗੰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭੀ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਭੁੱਖੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਕਿ ਵਿਚਾਰੇ ਮੁਰਦਾਰ ਖਾਣ 'ਤੇ ਭੀ ਮਜਬੂਰ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

ਐਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ-ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਨ; ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਛੂਤਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ? ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ?

ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਅਜੇ ਉਸ ਸਮੇ ਦੀ ਜਦੋਂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਾਨਣ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਤਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਵੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਏ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਤੇ ਟੱਲੀਆਂ

ਖੜਕਾਉਣੀਆਂ ਕੀ ਆਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਓਥੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਖ਼ਾਲਕ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ 'ਥੂ ਥੂ', 'ਪਰੇ ਪਰੇ' ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ?

ਸੋ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਧਰਮ-ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁਰਤ ਜੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਖਿਆ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ, ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚ॥
ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ, ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥
ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ, ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧)

ਨਾਈ, ਛੀਂਬੇ, ਜੁਲਾਹੇ, ਮੋਚੀ, ਘੁਮਿਆਰ, ਤਰਖਾਣ, ਅਰਾਈਂ, ਮਿਰਾਸੀ ਆਦਿਕ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਬੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਆਖ਼ਰ ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹੜੀ ਖ਼ਾਸ ਖਿੱਚ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਲ ਹੱਸ ਕੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾ ਜਾਂਦੇ ? ਅੱਜ ਅਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਥੋੜੇ ਪਰਵਾਰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਨਿਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਵਧੀਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ, ਇਨਸਾਨੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਦਾ ਭੀ ਦਰਜਾ 'ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ' ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ 'ਸਤੀਆਂ' ਦੇ 'ਮੜ੍ਹ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਜੀਊਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸੜ ਮੋਈਆਂ। ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੜ੍ਹ ਵੇਖਣ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਤੀ ਦੀ ਅਨਿਆਇ ਭਰੀ ਰਸਮ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹਵਨ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ

ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ 'ਵਿਧਵਾ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਸੀਆਂ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਨਸਾਨੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਇਹ ਨੀਵੀਂ ਦਸ਼ਾ ਸੋਭਾ-ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਅਯੋਗ ਵਧੀਕੀ

ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੌਣ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ 'ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ' ਦਾ ? ਇਕ 'ਕਾਮਦੇਵ' ਹੀ ਐਸਾ ਬਲਵਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਲਤਾੜ ਸੁਟੇ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਭੀ ਕਿਤੇ 'ਕਾਮ'-ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ 'ਪਰ ਤਨ-ਗਾਮੀ' ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਕੁਕਰਮ ਦੇ ਭਾਗੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ਣ ਬਣਾਏ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਖੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਯਹੂਦੀ ਮਤ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮੰਦ-ਭਾਗਣ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਨੋਂ ਮਰਵਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਹਜ਼ਰਤ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੋਗ ਮਾਇਆ

ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਐਸੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਯਾਦਗਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਿਥ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸੰਗ-ਸਾਰ' ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਜੋਗ ਮਾਇਆ'। ਇਥੇ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਭੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਕਦੇ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮੰਦ-ਕਰਮ ਦੀ ਦੋਸ਼ਣ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਤੇ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ (ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਤੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਲ ਕਰ ਕੇ) ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਸ ਬਾਉਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉੱਤੋਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਨੋਂ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬਦ-ਨਸੀਬ ਜ਼ਨਾਨੀ 'ਜੋਗ ਮਾਇਆ' ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ 'ਨਿਆਂ-ਭਰਿਆ' ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਹੀਏਂ ਇਸ ਮੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜੋਗ-ਮਾਇਆ' ਪੈ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਯਾਦਗਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਅਭਾਗਣ 'ਜੋਗ-ਮਾਇਆ' ਦੇ ਕੁਕਰਮੀ ਸਾਥੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭੀ ਅਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ

ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਲਈ ਹਰੇਕ ਕੁਕਰਮਣ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ 'ਸੰਗ-ਸਾਰ' ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਕਰਮੀ ਸਾਥੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭੀ ਉਹੀ ਦੰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਜੇ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਏ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਚੇਤਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜੀ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਣਾ ਗ਼ਲਤ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਹੋਰ ਭੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਦੰਡ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਕਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਅਯੋਗ ਵਧੀਕੀ ਸੀ।

ਜੋੜੀਆਂ ਜਗ ਥੋੜੀਆਂ

ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ, ਲੋਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸੁਭਾਵ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਜੋੜੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ-ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਪਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਾਣ ਹੈ—'ਜੋੜੀਆਂ ਜਗ ਥੋੜੀਆਂ, ਗਲ-ਨਰੜ ਬਥੇਰੇ'। ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਾਸੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਏ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਧੱਕਾ ਭੀ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਚਾਰੀ ਤਦ ਤਕ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੀ, ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਖਸਮ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਪਰਵਾਨਾ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਕਈ ਥਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸੁਣਨ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਰਦ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਕੇ ਸੁਖੀ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੈਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਛੁੱਟੜ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਖ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰੁਲ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਉਪਰਾਲਾ ਭੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ

ਇਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਰਹਿਮ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਣ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ

ਕਵੀ ਲੋਕ ਦੇਸ ਦੀ 'ਜ਼ਬਾਨ' ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੇਸ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਇਹ ਲੋਕ ਮੂੰਹ-ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਸਾਈਂ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਢੋਲ ਗੁਵਾਰ ਸ਼ੂਦਰ ਪਸ਼ੂ ਨਾਰੀ।
ਇਹ ਪਾਂਚੋਂ ਤਾੜਨ ਅਧਿਕਾਰੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ 'ਪੀਲੂ' ਨੇ 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ' ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦਾ ਚਾਚਾ ਇਉਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਭੱਠ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ, ਖੁਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਤ।

ਸੋ, ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਔਰਤ-ਜਾਤਿ ਦੀ ਮੱਤ ਖੁਰੀ ਪਿਛੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਇਹ ਸਨ ਆਮ ਖ਼ਿਆਲ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਗਮਨ-ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਸਲੂਕ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦਨਸੀਬ ਕਰੋੜਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ੂਦਰ' ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਪੁਕਾਰ ਪੁਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

(੩) ਉਸ ਸਮੇ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤ

ਘਰ ਦੀ ਫੁੱਟ

ਜੋ ਭੀ ਦੇਸ ਪਰ-ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਖੜੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਫੋਲਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਭੁੱਖ, ਨੰਗ, ਨਿਰਾਦਰੀ, ਸਹਿਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਪਰ-ਅਧੀਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਿਰਾ ਏਹੀ

ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ ਬਹੁਤ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੋਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਉਸ ਪਰ-ਅਧੀਨ ਦੇਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਘਰ ਦੀ ਫੁੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਭੀ ਦੇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਦਾ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਐਸਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਥੇ ਆਮ ਗ਼ਰੀਬ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਵੱਲ ਗਹੁ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਜਦੋਂ ਭੀ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜਤਨ ਕਰਨੋਂ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਬਿਦੇਸੀ ਜੂਲਾ

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮੱਲਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਸਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਰਿਹਾ! ਇਸ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ੂਦਰ' ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਨਵੇਂ ਆਏ ਜ਼ਰਵਾਣੇ ਜਥੇਬੰਦ ਰਹੇ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਰਹੇ, ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਸਹਿੰਦੇ ਗਏ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੋਕ ਰਾਜ-ਮਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਖ-ਰਹਿਣੇ ਹੋ ਗਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਹਿ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ੂਦਰ' ਆਖ ਆਖ ਕੇ ਲਤਾੜਨ ਵਾਲੇ ਸਾਊ ਆਪ ਭੀ ਪਠਾਣਾਂ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਆ ਗਏ।

ਬਿਦੇਸੀਆਂ ਦਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ

ਕੋਈ ਭੀ ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜ ਤਦ ਤਕ ਬਿਗਾਨੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਾਈਂ ਉਹ ਉਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਤੁਰਨੇ-ਸਿਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਹੁਲਾਰਾ ਆਇਆ, ਇਸ ਐਸ਼ਵਰਜ ਤੇ ਸੋਭਾ ਮਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਆ ਜਾਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਦੇਸ-ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ-ਕਲੇਸ਼ ਅਪੜਾਉਣ ਵਿਚ ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਲੋਕ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੇਖੀ। ਖੱਤਰੀ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹਿੰਦੂ

ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ-ਜਨਤਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਲੁਤਫ਼ ਇਹ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਨੇਤਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੌਮ 'ਤੇ ਹੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਲਿਆਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਭੋਜਨ ਪਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਇਹ ਡਾਢੀ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੀ ਰਾਜਸੀ ਦਸ਼ਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਰਦ-ਭਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਆਖਿਆ :

ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗੁ॥
ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ॥
ਉਨਾ ਭਿ ਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ॥
ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ॥
ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ॥
ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ॥
ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ

ਵਿੱਦਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੈ; ਪਰ ਬਦੇਸੀ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਵਿੱਦਿਆ ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਦੇਸ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਹਰਨ'-ਜਾਤੀ ਦਾ ਵੈਰੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕ 'ਹਰਨ' ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਗਿਝਾ (ਪੜ੍ਹਾ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ (ਗਿੱਝਿਆ) ਹੋਇਆ 'ਹਰਨ' ਆਪਣੇ ਜਾਤਿ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਫਾਹੀ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਾ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ (ਗਿੱਝਾ) ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਬਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਜਾਤਿ-ਭਰਾ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਭੀ ਇਤਨੀ ਉੱਘੀ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਭੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ :

ਹਰਣਾ ਬਾਜਾ ਤੈ ਸਿਕਦਾਰਾ, ਇਹਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਾਉ॥
ਫਾਹੀ ਲਗੀ ਜਾਤਿ ਫਹਾਇਨਿ, ਅਗੈ ਨਾਹੀ ਥਾਉ॥

ਸੋ, ਕੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਕੀ ਧਰਮ-ਨੇਤਾ ਤੇ ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕੌਮ ਦੇ ਦੁਖੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਧਾਰਮਿਕ ਟੱਕਰ

ਪਰ ਮੁਸਲਿਮ ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜ ਨਿਰਾ ਆਰਥਕ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਹ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਜਿਥੇ ਭੀ ਕਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਓਟ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਉਥੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ! ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਟੱਕਰ ਲੱਗੀ, ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਉਹ ਉਹ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੈ ਸੀ ਹੀ ਬਿਦੇਸੀ ਰਾਜ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਪਾਹ ਨੇ ਚਮਕਾਇਆ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਬੇਅੰਤ ਵਧ ਜਾਣੇ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਸ਼ੂਦਰਾਂ' ਉੱਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਵੇਂ ਸਾਵੇਂ ਸਲੂਕ ਵਾਲੇ ਇਸਲਾਮੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਸਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਅਨ-ਮਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬੁੱਧ-ਮਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਮਾ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਰਾਸ-ਕੁਮਾਂਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਬਰਫ਼ਾਨੀ ਚੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਅਗਾਂਹ ਚੀਨ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਜੈਕਾਰ ਹੋਈ, ਤਦੋਂ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਸੀ।

ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਮਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਇਹ ਧਰਮ ਕਿਵੇਂ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ? ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੁੱਧ-ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਬੰਦਿਆਂ ਉਤੇ ਆਈਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਉੱਕਰੇ ਪਏ ਮਿਲਦੇ। ਇਸ਼ਾਰੇ-ਮਾਤ੍ਰ ਇਹ ਥਹੁ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਆਬੂ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਹਵਨ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਅਗਨਿ-ਕੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਅਗਨਿ-ਕੁਲ ਰਾਜਪੂਤ ਆਖ਼ਰ

ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ, ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਿੰਦੂ-ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਵਰਤਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਚੱਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਥੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧ-ਧਰਮ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮੰਦਰ ਕਿਤੇ ਖ਼ਾਸ ਰੌਣਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਭੀ ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਥੇ ਜਾਂਦੇ। ਸੋ, ਧਰਮ ਨੇ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਚੱਲ ਹੀ ਪਈਆਂ।

ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਅਸੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਅਪੜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੇਸ ਦੇਂ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹਾਲਤ ਇਉਂ ਸੀ:

(੧) ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ 'ਅਨੇਕ ਪੂਜਾ', ਪਾਖੰਡ ਤੇ ਵਹਿਮ;

(੨) ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਅੱਤ ਨੀਵੀਂ ਦਸ਼ਾ;

(੩) ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਕਹਿਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ।

ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਸਮੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ:

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸਿ, ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ

(ਫਰੀਦ ਜੀ)

ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਚੋਲਾ

ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਲ-ਉਮਰੇ ਇਕ ਦਿਨ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕੁੜਤਾ ਪਾ ਕੇ ਬਗ਼ੀਚੇ ਵਿਚ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁੜਤਾ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਕਲੀਆਂ ਤੇ ਫੁੱਲ ਟੁੱਟ ਕੇ ਢਹਿ ਪਏ। (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਉਥੇ ਆ ਅੱਪੜੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਓ ਨੇ, ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸਦਾ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਕੱਪੜਾ ਸਾਂਭ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ

ਇਹ ਜਗਤ ਇਕ ਬਾਗ਼ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਫੁੱਲ ਤੇ ਕਲੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਬਗ਼ੀਚੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭੀ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਾ ਲੱਗੇ; ਨਾ ਸਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ, ਨਾ ਸਾਡੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨਾ ਗਾਲਾਇ, ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ॥
ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ, ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ॥੧੨੯॥
ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ, ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ॥
ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ, ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ॥੧੩੦॥

ਮਨੁੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧਨ ਕਰਦਾ ਰਹੇ, ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ 'ਪੰਘਰ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਮਲਤਾ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਤਾਂ

ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਅਜੇ ਬੜੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਆਤਮੁ ਨਹੀ ਦ੍ਰਵੈ॥
ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਗਵੈ॥

ਪੰਡਿਤ ਮਾਈ ਦਾਸ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਸੁਣ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੰਡਿਤ ਮਾਈ ਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਇਆ। ਹਿੰਦੂ-ਕੌਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੇ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕੇ। ਮਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕੋ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਕ ਫੁਰੀ, ਇਹ ਭੋਜਨ ਪੂਰਨ ਰਹਿਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਮੈਂ ਵੈਸ਼ਨਵ ਹਾਂ, ਕਿਵੇਂ ਛਕਾਂ ? ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਸੀ, ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਰਹੇਗਾ, ਜੇ ਧਰਮ-ਹੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ? ਮਾਈ ਦਾਸ ਬਿਨਾ ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਹੀ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਖ਼ਲਕਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(*ਨੋਟ :* ਜਦੋਂ ਮੁੜ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧੀਕ ਤੀਬਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਈ ਦਾਸ ਨੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਨੇਮ ਭੰਨਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਖ਼ਾਲਕ ਨੂੰ ਖ਼ਲਕਤ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖੀ।)

ਮੇਲੇ ਦੀ ਭੀੜ

ਪਰ ਇਹ ਰਸਤਾ ਹੈ ਬੜਾ ਔਖਾ। ਮੇਲੇ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀਏ ਤੇ ਇਹ ਆਸ ਰੱਖੀਏ ਕਿ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੋਢਾ ਵੱਜੇ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੋਢਾ ਮਾਰੀਏ, ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਹੀ ਔਖੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਸਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ, ਬਚਨਾਂ ਜਾਂ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਾ ਅੱਪੜੇ, ਇਹ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਮੇ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ॥
ਚਾਲਾ ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤਾਹ ਕੇਰੀ, ਬਿਖਮ ਮਾਰਗਿ ਚਲਣਾ॥
ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਜਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ, ਬਹੁਤੁ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ॥
ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ, ਏਤੁ ਮਾਰਗਿ ਜਾਣਾ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨੀ ਆਪੁ ਤਜਿਆ, ਹਰਿ ਵਾਸਨਾ ਸਮਾਣੀ॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਚਾਲ ਭਗਤਾ, ਜੁਗਹੁ ਜੁਗੁ ਨਿਰਾਲੀ॥੧੪॥

(ਅਨੰਦੁ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)

ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦਾ ਮਦ

ਅਸੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਕਦੋਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ?

ਮਾਇਆ ਦੀ ਮਸਤੀ, ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਮਨ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਉਗਣ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰ੍ਹਵਾ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਲਈ ਕੋਈ ਅਹੰਕਾਰ-ਭਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਵੀ ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਨੇ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਐਸੋ ਕੋ ਜਨਮਯੋ ਜਗ ਮਾਹੀ।
ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਪਾਇ ਜਾਸ ਮਦੁ ਨਾਹੀ।

ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਪਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਕ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਅਖਵਾਇਆ ਹੈ:

Call me not fool,
Till heaven hath sent me fortune.

ਭਾਵ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਧਨ-ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਦ ਤਕ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਨਾ ਆਖੇ।

ਪਰ ਜੇ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ, ਤੇ ਆਪੇ ਦੀ ਖੋਜ-ਪੜਤਾਲ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸ ਪਏਗੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਉਗਣ ਭੰਡਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਕ ਹਾਲਤ ਭੀ ਵੈਸੀ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸੁਖੀਏ ਕਉ ਪੇਖੈ ਸਭ ਸੁਖੀਆ, ਰੋਗੀ ਕੈ ਭਾਣੈ ਸਭ ਰੋਗੀ॥
ਕਰਣ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਸੁਆਮੀ, ਆਪਨ ਹਾਥਿ ਸੰਜੋਗੀ॥੧॥
ਮਨ ਮੇਰੇ ਜਿਨਿ ਅਪੁਨਾ ਭਰਮੁ ਗਵਾਤਾ॥
ਤਿਸ ਕੈ ਭਾਣੈ ਕੋਇ ਨ ਭੂਲਾ, ਜਿਨਿ ਸਗਲੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੦)

ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਮਨੁੱਖ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਤਮਾ ਸ਼ੁਧ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਆਦਲੀ ਗਵਾਹੀ ਇਉਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਆਪਿ ਭਲਾ ਸਭੁ ਜਗੁ ਭਲਾ, ਭਲਾ ਭਲਾ ਸਭਨਾ ਕਰਿ ਦੇਖੈ॥
ਆਪਿ ਬੁਰਾ ਸਭੁ ਜਗੁ ਬੁਰਾ, ਸਭੁ ਕੋ ਬੁਰਾ ਬੁਰੇ ਦੇ ਲੇਖੈ॥
ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਸਹਾਈ ਪਾਂਡਵਾਂ, ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਕਰਤੂਤਿ ਵਿਸੇਖੈ॥
ਵੈਰ-ਭਾਉ ਚਿਤਿ ਕੈਰਵਾਂ, ਗਣਤੀ ਗਣਨਿ ਅੰਦਰਿ ਕਾਲੇਖੈ॥
ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਪਰਵੰਨਿਆ, ਭਾਲਣ ਗਏ ਨ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਸਰੇਖੈ॥
ਬੁਰਾ ਨ ਕੋਈ ਜੁਧਿਸਟਰੈ, ਦੁਰਯੋਧਨੁ ਕੋ ਭਲਾ ਨ ਦੇਖੈ॥
ਕਰਵੈ ਹੋਇ ਸੁ ਟੋਟੀ ਰੇਖੈ॥੪॥੩੧॥

ਬਦੀ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ

ਜੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਖਰ੍ਹਵਾ ਬੋਲਦੇ ਰਹੀਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਦੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਆਤਮਕ ਭੀ, ਸਰੀਰਕ ਭੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਭੀ।

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੌੜਾ ਬਚਨ ਬੋਲ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗਵਾ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ। ਹਰੇਕ ਖ਼ਿਆਲ ਜੋ ਅਸੀ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ, ਤੀਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੁੜ ਉਥੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਆ ਅਸਰ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਮਨ ਦਾ ਸ਼ਾਹਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਫ਼ਸਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖ਼ਿਆਲ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਾਸਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਖ਼ਿਆਲ', ਮਾਨੋ, ਬਦੀ ਦੇ ਹਰਕਾਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ

ਵਿਚ ਬਦੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਉਕਸਾਣ ਤੇ ਵਧਾਣ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਿਰਦੇ-ਤਾਊਸ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਇਹਨਾਂ ਬਦੀ ਦੇ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ-ਭਾਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਈਰਖਾ ਤੇ ਵੈਰ ਦੀ ਅੱਗ ਮੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੁਰ ਹੋਏ ਤਾਊਸਾਂ ਵਾਂਗ ਮਿਥ ਲਵੋ। ਇਕ ਤਾਊਸ ਦੀ ਇਕ ਸੁਰ ਛੇੜਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸੁਰ-ਹੋਏ ਤਾਊਸਾਂ ਦੀ ਉਹੀ ਸੁਰ ਵੱਜ ਕੇ ਇਕ ਘਨਘੋਰ ਜਿਹੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ, ਨਿੰਦਾ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਤਮਾ ਕੋਈ ਘੱਟ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ

ਨਿਰੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਿਆਲ ਤੇ ਫੁਰਨੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ; ਤਾਹੀਏਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ :

> **ਫਰੀਦਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ, ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਢਾਇ॥**
> **ਦੇਹੀ ਰੋਗੁ ਨ ਲਗਈ, ਪਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ॥**

ਅਨੋਖੇ ਤਜਰਬੇ

ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਜਰਬੇ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਪਰਤਾ ਲਈ ਹੈ।

ਦੌੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੌੜਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਦੌੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਖ਼ਿਆਲੀ ਦੌੜ ਲਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹਾਰਵਰਡ ਵਿਚ ਕਈ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੌੜਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਰਤ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਲਹੂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਥੇ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰਾਜ਼ੂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਧਾ ਲਿਟਾਇਆ ਗਿਆ, ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਜਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਰਤਾ ਕੁ ਭੀ ਵਧੀਕ ਭਾਰ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਮਨੁਖ ਦਾ ਭਾਰ ਕੰਡੇ ਉੱਤੇ ਸਾਵਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਇਕ ਸਵਾਲ ਕੱਢਣ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਕੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰ ਵਧੀਕ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਮਨ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਲੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰ ਵਧੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਇਹ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਲਹੂ ਸਿਰ ਵਲ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਲਹੂ ਲੱਤਾਂ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫੁਰਨੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਿਰੇ ਬਾਹਰਲੇ ਅੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਦੇ, ਸਗੋਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਲਹੂ ਆਦਿਕ ਰਸ ਭੀ ਫੁਰਨੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਜੇ ਫੁਰਨਾ ਲਹੂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਤੋਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੂਖਮ ਰਸ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਛੇਤੀ ਹਿਲਦੇ ਹੋਣ।

ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗ

ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸਾਲ ਮਾਇਆ ਜੋੜਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦੌੜਦਾ ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ?

ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਲਾਭ ਦੀ ਤਾਂਘ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਨਚੇਤ ਘਾਟਾ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅੱਗੋਂ ਡਾਢਾ ਧੱਕਾ ਵਜਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ-ਮੋਟਰ ਦਾ ਮਨ-ਇੰਜਣ ਡੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ, ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਉਸ ਧੱਕੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਬਾਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਘਾਟਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। 'ਗਵਾਉਣ' ਦਾ, 'ਘਾਟੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ; ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਧਾਅ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਘੁਲ ਕੇ ਜ਼ਾਇਆ ਹੋਣੀ

ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਮਾਇਕ ਘਾਟਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਮਾਇਕ ਘਾਟੇ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੋਹ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਨਸਕ ਠੇਡੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ

ਜੇ ਅਚਨਚੇਤ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਫ਼ਰਜ਼ੀ ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡਰ ਜਾਏ, ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਪੇਟ ਵਿਚ ਗ਼ਮ ਦਾ ਗੋਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਸਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਚੋਭਾਂ ਦੇਣ ਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਖਟਿਆਈ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗੰਠੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਵਿੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥
ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥

ਭਾਈਚਾਰਕ ਪੱਖ

ਭਾਈਚਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਭੀ ਆਕੜ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹਉਮੈ ਦੀ ਇਕੱਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦਾ:

ਅਨਿਕ ਬਸਤ੍ਰ ਸੁੰਦਰ ਪਹਿਰਾਇਆ॥
ਜਿਉ ਡਰਨਾ ਖੇਤ ਮਾਹਿ ਡਰਾਇਆ॥

ਅਤੇ ਹਿਰਦਾ ਪਿਆਰ

ਫਿਰ, ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਰੁੱਖਾ-ਪਨ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਾਉ ਕੀ ਹੈ?

ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ 'ਪਿਆਰ' ਪੈਦਾ ਕਰੋ। ਸਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ 'ਦਿਲ' ਹੈ। 'ਦਿਲ' ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਲਹੂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਲਹੂ, ਮਾਨੋ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਸ ਹੈ। ਸੋ, ਦਿਲ ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਨ-ਰਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪਿਆਰ ਭੀ (ਜਿਸ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ 'ਦਿਲ' ਵਿਚ ਹੈ) ਮਨ ਦੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਥਾਉਂ-ਥਾਈਂ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਪਿਆਰ' ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ?

ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ; ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਏ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਪਰੋਈਏ। ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਹਰ ਥਾਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ-ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਭੌਰੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਦੀਦਹ ਬਰ ਦੀਦਾਰੇ ਹੱਕ, ਗਰ ਮੁਬਤਲਾਸ੍ਰ॥
ਹਰਚਿਹ ਮੇ-ਬੀਨੀ ਬ-ਚਸ਼ਮਤ, ਹੱਕ ਨੁਮਾਸ੍ਰ॥

ਭਾਵ, ਹੇ ਮਨੁੱਖ! ਜੇ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਿਸ ਸ਼ੈ ਵੱਲ ਤੱਕੇਂਗਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਰੂਪ ਹੀ ਦਿੱਸੇਗੀ।

ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ

ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਰੋਵਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਰੇਕ ਨਦੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਇਹ ਹਰੇਕ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵਿਚ ਜਾ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸ ਨਦੀ ਰਾਹੀਂ ਵੱਡੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ, ਜੇ ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖੀ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਵਿਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਮਾਈ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਿਛਲਾ ਪਰਵਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ

ਪਾਣੀ ਗੰਦਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਸੋ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਅੱਛ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ ਭੀ ਆਪਣੇ ਵਿਤ-ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਾਣੀ ਸਿੰਜਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਡਾ ਸਰੋਵਰ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤ੍ਰ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੋਮੇ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਜਲ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਸ਼ਮਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਦਾਤਿ ਲੈ ਕੇ ਅਗਾਹਾਂ ਵਰਤਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਤਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੜ੍ਹਿਆਂਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਸੂਰਜ

ਧੁੱਪ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੂਰਜ ਅੱਗੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚਮਕੇ ਤੇ ਧੁੱਪ ਦੇਵੇ। ਸੂਰਜ ਧੁੱਪ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੀਵਨ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਪਿਆਰ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ 'ਦੇਨਹਾਰ ਦੇ ਰਹਿਆ ਸੁਜਾਨਾ'। ਉਹ ਆਪਣੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਹ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਸੀ ਖ਼ੁਦ ਰੁਕਾਵਟ ਹਾਂ। ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਸਭ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਮਕਦਾ ਤੇ ਚਾਨਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਅਸੀ ਕਿਸੇ ਭੁੱਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੀ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹੀਏ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਚਾਨਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਭਾੱ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਸਦਾ ਪਿਆਰ-ਸਰੂਪ

ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੂਰਜ ਇਕ ਦਿਨ ਨਿੱਘ ਤੇ ਚਾਨਣ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਨ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਏ। ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ, ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਕੌੜਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਦੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦਾਤਿ ਵੰਡੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿਕ ਦੀ। ਉਹ ਸਦਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਤੋਂ ਕਦੇ ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਪਰ:

ਤੁ ਹਮੂ ਹਿਜਾਬੇ ਖ਼ੁਦੀ, ਯਾਰੇ ਖ਼ੁਸ਼-ਲਕਾ ਚਿਹ ਕੁਨਦ॥

ਭਾਵ, ਉਹ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੀ ਕਰੇ ? ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ।

ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ 'ਯਾਦ' ਹੈ, ਉਥੇ 'ਪਿਆਰ' ਹੈ, ਉਥੇ ਦਇਆ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੈ।

ਸ਼ੱਕ

ਗੁਰ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚਿ ਸ਼ੱਕੁ ਰਤਾ ਭਰਿ, ਸਰਧਾ ਸਭ ਗਵਾਏ।
ਸਹਜੇ ਸਹਜੇ ਤੋੜਿ ਗੁਰੂ ਤੋਂ, ਮਨਮੁਖ ਚਾਇ ਕਰਾਏ।
ਵੇਖੋ ! ਸੋਹਣਾ ਸਾਜੁ, ਜਿਵੇਂ, ਜਦਿ ਹੱਥਿ ਗਵੱਯੇ ਆਵੇ।
ਕਢਿ ਕਢਿ ਸੁਰਾਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਉਸ 'ਚੋਂ (ਦਿਲ-) ਤਰਬਾਂ ਪਿਆ ਹਿਲਾਵੇ।
ਬੇ-ਪਰਵਾਹਯੋਂ ਸਾਜ ਓਸ ਵਿਚਿ, ਚੀਰੁ ਜਿਹਾ ਜਦਿ ਪੈਂਦਾ।
ਨਿੱਕਾ ਹੀ ਇਹੁ ਰੋਗੁ, ਸਾਜ ਦਾ ਘੁੱਟਿ ਗਲਾ ਤਦਿ ਲੈਂਦਾ।
ਵੇਲੇ-ਸਿਰ ਜੇ ਮੁਤਰਿਬੁ, ਉਸ ਦਾ ਚੀਰੁ ਨ ਬੰਦ ਕਰਾਏ।
ਵਧਦਾ ਵਧਦਾ ਚੌੜਾ ਹੋ ਹੋ, ਸਾਰਾ ਰਾਗੁ ਮੁਕਾਏ।

(ਕਵੀ ਟੈਨੀਸਨ)

ਮੁਤਰਿਬੁ—ਗਵੱਈਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ

ਅਤੇ

ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਦਰ

(੧) ਛੋਟਾ ਬਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ

ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦੀ

ਆਪਣੇ ਪਰ-ਅਧੀਨ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਗ਼ਰੀਬ ਭਰਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਦੀ ਪੀੜ ਉੱਠੀ। ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਸੀ, ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਵਿਚਾਰੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਰੋਂਦੇ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਅ ਹੋਵੇ; ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਇਹ ਉਬਾਲ ਇਉਂ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ, ਧਰਮੁ ਪੰਖੁ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸਿ, ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ॥
ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ॥
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ॥੧॥੧੬॥ *(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧)*

ਭਾਈਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਭੀ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਸੀ; ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਸਲੂਕ ਮੁੱਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਬੜੇ ਦਰਦ-ਭਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਆਖਿਆ ਸੀ:

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ॥
ਸਾਲਕੁ ਮਿਤੁ ਨ ਰਹਿਆ ਕੋਈ॥
ਭਾਈ ਬੰਧੀ ਹੇਤੁ ਚੁਕਾਇਆ॥
ਦੁਨੀਆ ਕਾਰਣਿ ਦੀਨੁ ਗਵਾਇਆ॥੫॥ *(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ)*

ਹਉ ਬਾਰਿਕ ਤੇਰਾ

ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਜ਼ਹੂਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਤੱਕੋ! ਕਿਵੇਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਚੰਬੜਦਾ ਹੈ! ਇਸ ਉਮਰੇ ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਆਰਥ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੇਵਲ ਮੇਲ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕਈਂ ਜ਼ਾਤੀ ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਆਰਥ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਲ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਜਿਹੇ ਦਾ ਝਲਕਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਤਾਹੀਏਂ ਹਜ਼ੂਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਬਣ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਤੁ ਅਪਰਾਧ ਕਰਤ ਹੈ ਜੇਤੇ॥
ਜਨਨੀ ਚੀਤਿ ਨ ਰਾਖਸਿ ਤੇਤੇ॥੧॥
ਰਾਮਈਆ ਹਉ ਬਾਰਿਕੁ ਤੇਰਾ॥
ਕਾਹੇ ਨ ਖੰਡਸਿ ਅਵਗਣ ਮੇਰਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਜੇ ਅਤਿ ਕ੍ਰੋਪੁ ਕਰੇ ਕਰਿ ਧਾਇਆ॥
ਤਉ ਭੀ ਚੀਤਿ ਨ ਰਾਖਸਿ ਮਾਇਆ॥੨॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)*

ਬਾਲਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਛਲ-ਕਪਟ ਨਹੀਂ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਉ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਬਾਲਕੁ ਭਾਇ ਸੁਭਾਈ, ਲਖ ਅਪਰਾਧ ਕਮਾਵੈ॥
ਕਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਝਿੜਕੇ ਬਹੁ ਭਾਤੀ, ਬਹੁੜਿ ਪਿਤਾ ਗਲਿ ਲਾਵੈ॥
ਪਿਛਲੇ ਅਵਗਣ ਬਖਸਿ ਲਏ, ਪ੍ਰਭੁ ਆਗੈ ਮਾਰਗਿ ਪਾਵੈ॥

ਅਧਿਕ ਪਿਆਰੋ ਸੁਤੁ ਗੋਦ ਕੋ

ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਨੇ ਭੀ ਏਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲ ਸੁਭਾਵ ਬਣੋ, ਤਾਂ ਹੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਹੋਵੋਗੇ :

ਜੈਸੇ ਏਕ ਜਨਨੀ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈਂ ਅਨੇਕ ਸੁਤ,
ਸਭ ਹੀ ਮਹਿ ਅਧਿਕ ਪਿਆਰੋ ਸੁਤੁ ਗੋਦ ਕੋ ॥
ਸਿਆਨੇ ਸੁਤ ਬਨਜ ਬਿਉਹਾਰ ਕੇ ਬਿਚਾਰ ਬਿਖੈ,
ਗੋਦ ਮਹਿ ਅਚੇਤ, ਹੇਤ ਸੰਪੈ ਨਾ ਸਹੋਦ ਕੋ ॥
ਪਲਨਾ ਸੁਆਇ ਮਾਂ ਗ੍ਰਿਹ-ਕਾਜ ਲਾਗੈ ਜਾਇ,
ਸੁਨਿ ਸੁਤ-ਰੁਦਨ ਪੈ ਪਿਆਵੈ ਮਨ ਮੋਦ ਕੋ ॥
ਆਪਾ ਖੋਇ ਜੋਇ ਗੁਰ ਚਰਨ ਸਰਨ ਗਹੈ,
ਰਹੈ ਨਿਰਦੋਖ ਮੋਖ ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋ ॥੩੯੨॥

ਭਾਵ : ਇਕ ਮਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ, ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਲ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਕੁੱਛੜ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੇ ਆਹਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੁਛੜਲਾ ਬਾਲ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਧਨ ਦਾ ਮੋਹ ਹੈ, ਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ। ਮਾਂ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਪੰਘੂੜੇ ਉੱਤੇ ਸੁਆਲ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ 'ਵਾਜ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸਿਖ ਆਪਾ-ਭਾਵ ਮਿਟਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣੋ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਏਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗ੍ਹੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣੋ। ਬਾਲਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਨਿਰਛਲ ਸੁਭਾਵ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਖੇਡਦੇ ਹੀ ਬੇ-ਖ਼ੁਦੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ

ਹੀ ਸਨ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖਿੱਝ ਕੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਰੱਬ ਦੇ ਵਧੀਕ ਨੇੜੇ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਲ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਰੱਬ ਦੇ ਵਧੀਕ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਗਏ। ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿਖ ਪਰਸ਼ਾਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਇਹ ਸਿਖ ਸੰਤਾਨ-ਹੀਨ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਜਾਣੇ ਬਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰਛਲ ਭੋਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ! ਕਹਿ ਬੈਠਾ—ਹਜ਼ੂਰ! ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਪ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਬਾਕੀ ਘਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕੋਈ ਬਾਲ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਿਖ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੋਲੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ

ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ) ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਆਂਢ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਸ ਬਾਲਕ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਲਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਰਸਿੱਧ ਹੋ ਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਿਆ।

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ

ਉਞ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ ਸੀ ਹੀ ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾਣ ਵਾਲਾ। ਜਦੋਂ 'ਦੁਨੀਆ ਕਾਰਨ' ਲੋਕ ਖਹਿੰਦੇ ਤੇ ਸੜਦੇ ਤੱਕੇ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਦੋਵੇਂ ਪੰਜ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ, ਕਰਤਾਰ-ਆਸਰੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਦੁਖੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਖਹਿ ਖਹਿ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਏਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ:

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨ ਧਰਿ, ਜਲਤੀ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਦਿਸਿ ਆਈ॥
ਬਾਝਹੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ, ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ॥
ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ, ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ॥
ਚੜਿਆ ਸੋਧਣ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ॥

ਮਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾ

ਪਰ ਤੱਕੋ! ਮਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਰੋਣਾ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ! *ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ* ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਗਏ, ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਾਥੀਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਣਾ ਕਰਤਾਰ ਦਾ! ਇਕ ਹਾਥੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਭੀ ਉਸ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਖੁੱਸ ਗਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਮਹਾਵਤ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ, ਸਾਦਾ ਨਿਰਛਲ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਬੜੇ ਵਿਲਕੇ। ਦਰਦ ਵੰਡਣ ਆਏ ਪਿਆਰ-ਪੁੰਜ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿਲ ਦ੍ਰਵ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਭੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀਓ ਨੇ, ਤੇ ਹਾਥੀ ਜੀਊ ਪਿਆ। ਪਰ ਮੂਰਖ ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਸ਼ਾਹ ਤਕ ਜਾ ਅਪੜਾਇਆ, ਤਾਂ ਉੱਚੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਵਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਤਕੜਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਹੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਸੂਮਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਸਹਿ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਲ ਵੇਖੋ। ਕੇਡਾ ਪਹਾੜ ਵਰਗਾ ਜਿਗਰਾ ਸੀ! ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਗੁਰੂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨੰਗੀਂ ਪੈਰੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪੈਰ ਛਾਲੇ ਛਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅੰਨ ਖਾਧਿਆਂ। ਪੋਹ ਦੀਆਂ ਕਹਿਰ ਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਰਾਤਾਂ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਕੇ, ਅੱਜ ਕਹਿਰ ਦੀ ਠਰਵੀਂ ਰਾਤ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਸੀਸ ਹੇਠ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਤ੍ਰੈਵੇ ਸਿੰਘ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੇਧੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਇਹ ਭਾਣਾ ਤੱਕ ਕੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਰਤਾ ਭੀ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਮਨਾਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਆਖਦੇ ਹਨ:

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ॥
ਤੁਧ ਬਿਨੁ ਰੋਗੁ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਨ, ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣਾ॥
ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ, ਖੰਜਰੁ ਪਿਆਲਾ, ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹਿਣਾ॥
ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ, ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ॥

ਕਈ ਥਾਈਂ ਰਾਜ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭੀ ਕੋਈ ਗਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਦਾ ਹਰਕਾਰਾ ਮਾਹੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਮਸੂਮ ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੀਰ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਦੱਭ ਦੇ ਇਕ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਉਖੜ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਬਾਬਤ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਮਸੂਮਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮ 'ਤੇ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰੇ ਹਨ; ਤੂੰ ਉਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਹੈਂ।

ਦੁਸ਼ਟ ਬ੍ਰਾਹਮਣ

ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਭੀ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਲੋਭ ਪਿੱਛੇ ਅਰਸ਼ੀ ਨੂਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪੁਜ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਭੀ ਮਸਤਾਨਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਰਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭੋਲੇ ਸੁਭਾਵ ਬਾਲਕੇ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ) ਉਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਇਰ ਦਾ ਗਿਲ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਲੇਪੁ ਨ ਲਾਗੋ ਤਿਲ ਕਾ ਮੂਲਿ॥
ਦੁਸਟੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਮੂਆ ਹੋਇ ਕੈ ਸੂਲ॥੧॥
ਹਰਿ ਜਨ ਰਾਖੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਆਪਿ॥
ਪਾਪੀ ਮੂਆ ਗੁਰ ਪਰਤਾਪਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਅਪਣਾ ਖਸਮੁ ਜਨਿ ਆਪਿ ਧਿਆਇਆ॥
ਇਆਣਾ ਪਾਪੀ ਓਹੁ ਆਪਿ ਪਚਾਇਆ॥੨॥
ਪ੍ਰਭੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਅਪਣੇ ਦਾਸ ਕਾ ਰਖਵਾਲਾ॥
ਨਿੰਦਕ ਕਾ ਮਾਥਾ ਈਹਾਂ ਊਹਾਂ ਕਾਲਾ॥੩॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੀ ਪਰਮੇਸਰਿ ਸੁਣੀ ਅਰਦਾਸਿ॥
ਮਲੇਛੁ ਪਾਪੀ ਪਚਿਆ ਭਇਆ ਨਿਰਾਸੁ॥੪॥੯॥

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੩੭-੩੮)

ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਹੀ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ਰਜ਼-ਮੰਦ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਕਰਾਏ, ਦੂਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੀ ਭਰਵੀਂ ਸੀਤਲਾ ਭੀ ਨਿਕਲੀ। ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਚਦੇ ਰਹੇ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰੀਏ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੀਤਲਾ ਨਿਕਲਣ ਸਮੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੱਨ-ਪੂਜਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ?

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਲਣੇ—ਕੀ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਸਿਖ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਹ ਪੂਰਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ-ਸੇਵਾ ਗੁਰ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ? ਪਰ ਹਾਂ, ਭਾਰੀ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਕਸ਼ਟ ਸਮੇ ਭੀ ਰਹਿਣਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੈ।

ਦੁਹਾਈ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਮਾਈ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਤ੍ਰੇਈਏ ਤਾਪ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ-ਦਰ 'ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਇਸ ਘਟਨਾ 'ਤੇ ਬੜਾ ਦ੍ਰਵਿਆ। ਅਜੇ ਤਕ ਤ੍ਰੇਈਏ ਦੇ ਤਾਪ ਵਾਲੇ ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਾਈਆਂ 'ਦੁਹਾਈ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ' 'ਦੁਹਾਈ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ' ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸੋਹਣੀ ਮੂਰਤ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਦਾ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰੇਕ

ਸਿਖ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵਲੋਂ ਲਾ-ਪਰਵਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਪਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕੋਰੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਝਲਕਾ ਨਹੀਂ ਵੱਜਾ।

(੨) ਗੰਦੇ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲੂਕ

ਘਰ ਦੇ ਸੁਖ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਸੂਮ ਬਾਲ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉੱਥੇ ਉੱਥੇ ਅੱਪੜਦੇ ਰਹੇ, ਜਿੱਥੇ ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਲਕਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਹੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਉਚੇਚੇ ਉੱਥੇ ਅੱਪੜੇ ਜਿੱਥੇ ਕੋੜ੍ਹ ਦਾ ਇਕ ਰੋਗੀ ਵਿਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਕੁੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਛੂਤ ਦਾ ਰੋਗ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਕ ਗਲੇ ਹੋਏ ਗੰਦੇ ਪਿੰਜਰ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਇਕ ਪਲ-ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਖਲੋਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ, ਉੱਥੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਸ ਦੁਖੀਏ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੇ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰੋਗੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੋਵੇਂ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤੇ। ਅਰਸ਼ੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦੁਖੀ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ—ਇਹ ਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ।

ਮੱਥੋ-ਮੁਰਾਰੀ

ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 'ਮੱਥੋ-ਮੁਰਾਰੀ' ਨਾਮ ਇਕ ਐਸੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਟਿਕੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਹ ਨਾਮ ਚੇਤੇ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਗੰਦੇ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਦ੍ਰਵਦਾ ਸੀ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਧਨਾਢ ਖੱਤ੍ਰੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਛੱਡ ਮੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜੋ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਿਉ ਦਾ ਹੱਥ ਉੱਠ ਜਾਣ 'ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਗਰਕਿਆ ਕਿ ਆਖ਼ਰ ਧਨ ਭੀ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਕੋੜ੍ਹ ਭੀ ਸਹੇੜ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਢੁਕੇ। ਇਸ ਮੰਦ-ਭਾਗੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰੇਮਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਆਤੁਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ

ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅੱਪੜ ਪਿਆ। ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਧਰਵਾਸ ਬੱਝਿਓ ਸੂ ਕਿ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਫਿਰੇ, 'ਗਿਆ ਕਛੋਟਾ ਲਾਧੋ ਰੇ'। ਇਸ ਗਏ-ਗੁਜ਼ਰੇ ਵੱਲ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਨਰੋਆ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਬਣਾਣ ਲਈ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਸਾਥਣ ਲੱਭ ਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਿਖ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਮੰਨਿਆ। ਲੜਕੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—ਹਜ਼ੂਰ! ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਧੀ ਇਸ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਨਾਮ ਮੱਥੋ ਹੈ; ਇਹ ਕਾਕਾ ਸਾਡਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਰਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਜੋੜੀ ਮੱਥੋ-ਮੁਰਾਰੀ ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਚੇਤੇ ਰਹੇਗੀ।

ਲੋਕ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਥੂਹ-ਥੂਹ ਕਰਨ, ਮਤਾਂ ਛੂਤ ਨਾਲ ਏਹੀ ਰੋਗ ਨਾ ਲੱਗ ਜਾਏ, ਵੱਸੋਂ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੇ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦੇਣ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਚੇਚੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਾਣ; ਦੁਰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕੱਖੋਂ ਹੌਲੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਆਖਣ—ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਤੱਖ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਕਦਰ ਸੀ।

ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਆਤਮਕ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਰਹੇ, ਉੱਥੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਭੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਸਦਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੇ ਮਿਹਦੇ ਦਾ ਰੋਗ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਹਰੜ ਲੈ ਕੇ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਏ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਭੀ ਦਿੱਤੀ। ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦਵਾਈ ਮੁਫ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਾ ਭੀ ਇਸੇ ਇਨਸਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕੰਮ ਤਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਹੋ ਸਕੇਗਾ, ਜੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਦਰ ਤਦੋਂ ਹੀ ਪਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਤੇ ਤਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋਵੇ।

(੩) ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਬੋਲ

ਫਿੱਕੇ ਬੋਲ

ਨਫ਼ਰਤ-ਭਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤ ਕੇ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸੀ ਗਾਲ੍ਹੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਤਮਕ ਮੁੱਲ ਤੋਂ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਨ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਦਰ ਭੀ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਹੀਏਂ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ:

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨਾ ਗਾਲਾਇ, ਸਭਨਾ ਮਹਿ ਸਚਾ ਧਣੀ॥
ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ, ਮਾਣਕ ਸਭਿ ਅਮੋਲਵੇ॥੧੨੯॥
ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ, ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ॥
ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ, ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀ ਦਾ॥੧੩੦॥

ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ

ਇਹ ਅਸਰ ਨਿਰਾ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਰ੍ਹਵੇ ਬੋਲ ਬੋਲੀਦੇ ਹਨ। ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਹੀ ਹੌਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨੀਵਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਹੀਏਂ ਸਿਖ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ:

ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲੀਐ, ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ॥
ਫਿਕੋ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ, ਫਿਕੇ ਫਿਕੀ ਸੋਇ॥
ਫਿਕਾ ਦਰਗਹ ਸਟੀਐ, ਮੁਹਿ ਥੁਕਾ ਫਿਕੇ ਪਾਇ॥
ਫਿਕਾ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ, ਪਾਣਾ ਲਹੈ ਸਜਾਇ॥

ਭਾਵ: ਹੇ ਨਾਨਕ! ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਰੁੱਖੇ ਬਚਨ ਬੋਲਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ

ਪ੍ਰੇਮ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁੱਖੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਰੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਥਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਹਣਾ ਲਾਂਗਰੀ, ਤਪਾ ਸ਼ਿਵਨਾਥ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਮਾਹਣਾ ਲਾਂਗਰੀ ਆਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਭੈੜੀ ਬਾਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਉਹ ਫਿਰ ਭੀ ਨਾ ਟਲਿਆ, ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ ਫਬਵੀਂ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਹਣੇ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਪਾ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਦਾ ਫਿੱਕੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਆਪਣੇ ਹੀ ਚੇਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਘਸੀਟ ਘਸੀਟ ਕੇ ਜਿੰਦ ਗਵਾ ਬੈਠਾ।

ਚੌਕਾ ਭਿੱਟ ਦਿੱਤਾ

ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਸਮੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਨ ੧੫੦੭ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੋਂ ਤੁਰੇ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਗਏ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਪਹਿਰ ਸੀ। ਗੁਆਂਢ ਹੀ ਇਕ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸਾਧੂ ਚੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਚੌਕੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਜਾ ਖਲੋਤਾ। ਪਰ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚੌਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ। ਸਾਧੂ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੋ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਨ ਪਿਆ। ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਮਰਦਾਨਾ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਧੂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਚੌਕਾ ਭਿੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ—ਭਲੇ ਲੋਕ! ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਚੌਕੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤੂੰ ਸਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਈ, ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਖੱਟੇਂਗਾ? ਵੇਖ, ਤੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਚੌਕੇ ਵਿਚ ਡੂੰਮ, ਕਸਾਈ ਤੇ ਚੰਡਾਲ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ:

ਕੁਬੁਧਿ ਡੂਮਣੀ, ਕੁਦਇਆ ਕਸਾਇਣਿ,
ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਘਟਿ ਚੂਹੜੀ, ਮੁਠੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਚੰਡਾਲਿ॥
ਕਾਰੀ ਕਢੀ ਕਿਆ ਥੀਐ, ਜਾਂ ਚਾਰੇ ਬੈਠੀਆ ਨਾਲਿ॥

(ਮ: ੧, ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ)

ਭਾਵ : ਖਰ੍ਹਵਾ ਬੋਲਣਾ ਕਸਾਈ-ਪੁਣਾ ਹੈ, ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੌੜੇ ਬਚਨ ਕਰਨਾ ਚੰਡਾਲ-ਪੁਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਇਆ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਖਰ੍ਹਵੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਕਸਾਈ ਤੇ ਚੰਡਾਲ ਬਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

(੪) ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ

ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੇ ਉੱਚੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਦਾ ਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਬਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਡਿੱਗ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਉੱਚੀ ਜਾਤਿ ਵਾਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਛੋਹਿਆ ਭੀ ਨਾ ਜਾਏ।

ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਦੀ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ, ਮਨੁੱਖ ਹਸਤੀ ਦੀ ਇਹ ਨਿਰਾਦਰੀ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਇਸ ਹੱਦ ਨੂੰ ਟੱਪ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਖ਼ੁਦ ਇਨਸਾਨ ਅਖਵਾਣ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗਲੇ ਲਾਇਆ। ਉੱਚੀ ਜਾਤਿ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ 'ਰਾਖਸ਼, ਪਿਸ਼ਾਚ' ਆਦਿਕ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਲਗਿਆਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹਾ ਆਖ ਦਿੱਤਾ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ, ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥
ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ, ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥
ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ, ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧)

'ਉਦਾਸੀਆਂ' ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਚੁਣਿਆ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਦਾ ਡੂੰਮ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਖੱਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ 'ਕੁਰਾਹੀਆ' ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬਰਾਬਰੀ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਨਿਰੇ ਉਹੀ ਬੰਦੇ ਗਲ ਨਹੀਂ ਲਾਏ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ; ਸਗੋਂ ਦੇਸ-ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ

ਵਿਚ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਢੂੰਡ ਢੂੰਡ ਕੇ ਲੱਭੇ ਤੇ ਅਪਣਾਏ। ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਵਾਸਤੇ ਕਿੱਤੇ ਭੀ ਨੀਵੇਂ ਨੀਵੇਂ ਚੁਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਧਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਪਾਸ ਭੀ ਉਚੇਚੇ ਅੱਪੜੇ। ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗਏ, ਕੌਡੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।

(੫) ਸਭਯਤਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਖੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਹਜ਼ੂਰ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਦੀਵਾਨ-ਅਸਥਾਨ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਫ਼ੈਦ ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਕੰਧ ਦੀ ਲਿਪਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਚਿੱਕੜ ਦੇ ਕੁਝ ਛਿੱਟੇ ਪੈ ਗਏ। ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦ੍ਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਖ਼ੁਨਾਮੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ ਉੱਠੇ ਤੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਦੋ ਦੋ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਿਖ ਅਜੇ ਕੰਵਾਰਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਾਕ ਦੇਵੇ। ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਗਈ, ਤੇ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਰਹੀ (ਨੋਟ! ਆਖ਼ਰ ਇਕ ਸਿਖ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੰਨਿਆ ਸੀ)। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰਨ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿਖ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਜਾਣਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਜਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ' ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਾਕ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ' ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ' ਬਣਨ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿਖ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਉਗਣ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਜਾਏ, ਇਹ ਭੀ ਚੇਤਾ ਨਾ ਰਹੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਵਗੁਣ ਹਨ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਪਰਖਣ ਦਾ ਸਮਾ ਆਵੇ, ਜਦੋਂ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਣੀ' ਸਮਝ ਬੈਠੇ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਦਰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਕਰੇ।

ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਦਾਇਤ ਇਉਂ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਜਾ ਤਉ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ, ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖ॥
ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ, ਸਿਰੁ ਨੀਵਾ ਕਰਿ ਵੇਖੁ॥

ਕਬੀਰ ਗਰਬੁ ਨ ਕੀਜੀਐ, ਰੰਕ ਨ ਹਸੀਐ ਕੋਇ॥
ਅਜਹੁ ਸੁ ਨਾਉ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮਹਿ, ਕਿਆ ਜਾਨਾ ਕਿਆ ਹੋਇ॥

ਕਬੀਰ ਸਭ ਤੇ ਹਮ ਬੁਰੇ, ਹਮ ਤਜਿ ਭਲੋ ਸਭੁ ਕੋਇ॥
ਜਿਨਿ ਐਸਾ ਕਰਿ ਬੂਝਿਆ, ਮੀਤੁ ਹਮਾਰਾ ਸੋਇ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਨਵਾਂ ਆਚਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਰਦਾਸ' ਵਿਚ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤੀਂਦੇ ਹਨ—"ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ"।

ਮਨੁੱਖੀ ਵਾਸਤੇ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ

ਕੋਈ ਸਰੀਰਕ ਕੁਹਜ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਦਰ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਗਿਰਾਵਟ ਵਲ ਧੱਕ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨੀ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਘੋਰ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾ-ਜੀਵਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ 'ਬ੍ਰਹਮ ਬਿੰਦੁ ਤੇ ਸਭ ਓਪਤਿ ਹੋਈ' ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਇਤਨਾ ਤੀਬਰ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉੱਦਮ ਇਸੇ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਸੀ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਇਹੀ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੈਦਪੁਰ ਦੀ ਘੋਰ ਕਤਲਾਮ ਸਮੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਇਹ ਦਰਦ-ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਢਾਏ:

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ, ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਇਹ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀ ?

ਮਨੁੱਖਾ-ਜੀਵਨ ਲਈ ਇਹ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ?

'ਪਿਆਰ' ਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਕ ਅਚਰਜ ਰਚਨਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਆਸ਼ਿਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਹਸਤੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਹੀਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਅਖਿਆ—"ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮਾਰ ਦੇਹ, ਮੈਂ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਅਜ਼ਾਬ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਸਮਝ ਕੇ ਇਉਂ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ:

ਤੂੰ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਬਰਦੀ ਤੇਰੀ, ਮੈਂ ਆਜਿਜ਼ ਨ ਅਜ਼ਮਾਇ।
ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਚਾਰਾ ਕੇਹਾ ? ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਰਹਿ ਕਰਾਇ।
ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੈਂਡਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਥੋਂ ਜਾਣਿ ਛਿਪਾਹਿ।
ਕਿਹ ਕੁਦਰਤਿ ਕੀਹਦੀ ? ਸਾਹਿਬ ! ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਰਹਿ ਕਰਾਹਿ।੮੭੪।

(ਹੀਰ ਦਮੋਦਰ)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ 'ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ' ਹੈ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਤੇ ਸਾਰ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮੰਨੀ ਚਲਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਸਨ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ 'ਪਰਮਾਤਮ ਦੇਵ' ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਸਭ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸਭ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਤੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਜ਼ਬਾ, ਇਨਸਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਵਧਦਾ ਤੇ ਪਰਫੁੱਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਸਤਿਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਤੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਆਦਿਕ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਖ ਦੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਭੀ ਹੈ— 'ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ'।

ਸੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਅਸੂਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਅਮੋਲਕ ਹਸਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ

ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਥੇਰੇ, ਪਰ

ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਮਾਰੀਏ, ਤਾਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਜਿਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਭੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖ ਸਕਿਆ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਆਖਣਾ ਸ਼ਾਇਦ ਗ਼ਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਧੀਕ ਸਿਆਣਪਾਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਸ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਵਧਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਸੀ, ਚਿੰਤਾ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਹਨ, ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਬਥੇਰੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਦੁਰ-ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਜਾਚਣ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖੇ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਸਹਾਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਘਟਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਸੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਾਂਗੇ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ ਜਿਤਨੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਉਤਨੇ ਹੀ ਚਿਰ ਲਈ ਅਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਕਈ ਕਲੇਸ਼ ਐਸੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾ ਗੁਜ਼ਰਨ 'ਤੇ ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਲੁਕਵੀਂ ਬਰਕਤ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ, ਆਪਣੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਨੂੰ ਇਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੁਰ-ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੱਖਰਿਆਂ ਜਾਂ ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਚਣਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਉਹ ਘਟਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ

ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਦੂਰ-ਘਟਨਾ ਉੱਤੇ

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ, ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ; 'ਸੁਖ' ਸੁਖ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, 'ਦੁੱਖ' ਦੁੱਖ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਕੌੜੀ ਸ਼ੈ ਕੌੜੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਫਿਰ ਭੀ, ਸੂਝ-ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ, ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ, ਭਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਲਗਦੇ ਹੋਣ, ਕੌੜੇ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਕੌੜੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਖਦਾਈ ਜਾਪ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿੱਠੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਵਡਿਆਉਂਦਾ ਭੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਹਿੱਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਖਾਵਾ, ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਸਲੀਅਤ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਖਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਜ਼ਾਹਰਦਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਵਿਚਾਰ ਵੇਖੋ। ਧਨ ਦਾ ਗੁਆਚਣਾ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਬੜੇ ਹੀ ਘੱਟ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਕਲੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਸਖ਼ੀ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ। ਪਰ, ਸਖ਼ੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੇ ਇਹ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਧਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਲੋੜਵੰਦ ਗ਼ਰੀਬ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਹੁਤ ਭਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਬਦਲ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਗਿ ਸੂਖ ਬਿਹਾਤ

ਇਕ ਗੱਲ ਅਸੀ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੁੱਖ ਸਦਾ ਹੀ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਦੁਖ ਇਸ ਦੇ ਸਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ 'ਭਲਾਈ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੁੱਖ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕਲੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਦਾ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਐਸੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਘੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀ ਦੁਖ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨ-ਬਾਸ ਮਿਲਿਆ, ਤੇ ਉਹ ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਕੇ ਅਜੁਧਿਆ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭੁਖ-ਨੰਗ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਸਭ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਕੋਈ ਭੁਖ-ਨੰਗ ਤੇ ਭੁੰਜੇ ਸੌਣਾ ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਤਮ-ਬਿਰਹੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ਼ ਨੇ ਇਉਂ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਸੀ:

ਵਾਰਿ ਵਾਰਉ ਅਨਿਕ ਡਾਰਉ ॥
ਸੁਖੁ ਪ੍ਰਿਅ ਸੁਹਾਗ ਪਲਕ ਰਾਤ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਕਨਿਕ ਮੰਦਰ ਪਾਟ ਸੇਜ ਸਖੀ, ਮੋਹਿ ਨਾਹਿ ਇਨ ਸਿਉ ਤਾਤ ॥੧॥
ਮੁਕਤ ਲਾਲ ਅਨਿਕ ਭੋਗ, ਬਿਨੁ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਹਾਤ ॥
ਰੂਖੋ ਭੋਜਨੁ ਭੂਮਿ ਸੈਨ ਸਖੀ, ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਗਿ ਸੂਖ ਬਿਹਾਤ ॥੨॥੩॥੪੨॥

(ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਖੇਚ਼ਲ ਵਿਚ ਸੁਆਦ

ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਭੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕੰਮ ਸੁਆਦਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਖੇਚਲ ਸਹਾਰਨੀ ਪਏ, ਖੇਚਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੁਝ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਧਨ-ਪਾਤ੍ਰ ਮਨੁੱਖ ਉੱਕਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਖ-ਰਹਿਣਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਕੋਈ ਰੋਗ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਰੀਰ ਅੰਤ ਇਤਨਾ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਭੀ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਰ, ਇਹ ਖੇਚਲ ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਵਧੀਕ ਝੱਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਘੱਟ। ਪਹਾੜ ਆਦਿਕ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਇਕ ਤਕੜਾ ਮਨੁੱਖ ਵਧੀਕ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਸੁਖ-ਰਹਿਣਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਛੇਤੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੇਚਲ ਘੱਟ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਮਨੁੱਖ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸੁਖ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਥਕੇਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਸੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੀ ਤਦੋਂ ਹੈ ਜੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥਕਾਈਏ।

ਇਕ ਖਿਲਾੜੀ ਇਨਾਮ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਔਖੀਆਂ ਖੇਲਾਂ ਖੇਲਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਈ ਕਸ਼ਟ-ਭਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿੰਗਾ-ਟੇਢਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਔਖਿਆਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਚੋਟੀਆਂ ਤਕ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਰ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਔਖੇ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਆਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਕੀ ਦੇ ਮੈਚ ਵਿਚ ਖਿਲਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਟਾਂ ਭੀ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੋਈ ਖਿਲਾੜੀ ਇਹ ਖੇਡ ਛਡਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਪਹਿਰ ਬੜੀ ਨੀਂਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹੀ ਜੀਵਨ ਸੌਖਾ ਤੇ ਸੁਆਦਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਇਸ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੁਆਦਲੀ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਮੀਲ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਚਾਹੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪਾਲਾ ਹੀ ਲੱਗੇ।

ਨਰੋਆ ਮਨੁੱਖ

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਅਸੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਅੱਪੜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਖ ਦੀ ਉਸ ਜਾਇਜ਼ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਾਲਤ ਇਕ ਉੱਚੇ ਤੇ ਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਇਕ ਨਰੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਰਜ਼ਸ਼ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਰੋਗੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਜ਼ਸ਼ ਦੁਖ ਰੂਪ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੁਅੱਛ ਤੇ ਨਰੋਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਲੇਸ਼ ਸੁਖ-ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਮਾਹ ਹੋਵੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਔਕੜਾਂ ਤੁੱਛ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਸੁਖ' ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ, ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਣਾਉਣਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਰੋਗੀ ਮਨੁੱਖ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਸਤਰੇ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਤਪਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ

ਪਰ, ਜੇ 'ਦੁਖ' ਸਹਾਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਘਰ-ਘਾਟ ਛਡ ਕੇ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ, ਧੂਣੀਆਂ ਤਪਾਉਣੀਆਂ, ਪੁੱਠੇ ਲਟਕਣਾ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਠਨ 'ਤਪ' ਸਾਧਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

'ਤਪਾਂ' ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਔਖਿਆਈਆਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਸਹਿੰਦੜ ਬਣਾ ਲਏ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ 'ਸੁਖ' ਮਾਨਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰੱਖ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਦੁੱਖ' ਦੀ ਪੀੜ ਮੰਨੇ। ਜੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵਿਚਾਰੀਏ, ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਰੋਗ ਤਾਂ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਤਪਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਅਸਾਂ ਉਸ ਰੋਗ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਰੱਖਣੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਦਰ ਅਰੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਵ ਕੰਮ ਇਉਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਨਰੋਏ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਭੇਖੀ ਅਗਨਿ ਨ ਬੁਝਈ, ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਮਨ ਮਾਹਿ॥
ਵਰਮੀ ਮਾਰੀ ਸਾਪੁ ਨਾ ਮਰੈ, ਤਿਉ ਨਿਗੁਰੇ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਸੇਵੀਐ, ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਸੀਤਲੁ ਸਾਂਤਿ ਹੋਇ, ਤਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਬੁਝਾਇ॥
ਸੁਖਾ ਸਿਰਿ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ, ਜਾ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਦਾਸੀ ਸੋ ਕਰੇ, ਜਿ ਸਚਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ॥

ਚਿੰਤਾ ਮੂਲਿ ਨ ਹੋਵਈ, ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਰਜਾ ਆਘਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਨਹ ਛੂਟੀਐ, ਹਉਮੈ ਪਚਹਿ ਪਚਾਇ ॥੨॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਮਨ ਮਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਹਾ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥
ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰਾ ॥
ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਤਨਿ ਚਕ੍ਰ ਬਣਾਏ ॥
ਅੰਤਰ ਕੀ ਮਲੁ ਕਬਹਿ ਨ ਜਾਏ ॥੧॥.....
ਧੂੰਅਰ ਤਾਪ ਗੇਰੀ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰਾ ॥
ਅਪਦਾ ਕਾ ਮਾਰਿਆ ਗ੍ਰਿਹ ਤੇ ਨਸਤਾ ॥
ਦੇਸੁ ਛੋਡਿ ਪਰਦੇਸਹਿ ਧਾਇਆ ॥
ਪੰਚ ਚੰਡਾਲ ਨਾਲੇ ਲੈ ਆਇਆ ॥੪॥
ਕਾਨ ਫਰਾਇ ਹਿਰਾਏ ਟੂਕਾ ॥
ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਂਗੈ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਨ ਤੇ ਚੂਕਾ ॥
ਬਨਿਤਾ ਛੋਡਿ ਬਦ ਨਦਰਿ ਪਰ ਨਾਰੀ ॥
ਵੇਸਿ ਨ ਪਾਈਐ ਮਹਾ ਦੁਖਿਆਰੀ ॥੫॥
ਬੋਲੈ ਨਾਹੀ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਮੋਨੀ ॥
ਅੰਤਰ ਕਲਪ ਭਵਾਈਐ ਜੋਨੀ ॥
ਅੰਨ ਤੇ ਰਹਤਾ ਦੇਹੀ ਦੁਖੁ ਸਹਤਾ ॥
ਹੁਕਮਿ ਨ ਬੂਝੈ ਵਿਆਪਿਆ ਮਮਤਾ ॥੬॥....

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ)

ਸੁਖ ਦਾ ਗ਼ਲਤ ਆਦਰਸ਼

ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ 'ਸੁਖ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਸੁਖ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਖਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਲ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ, ਦੋਹਾਂ ਮੋਢਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ

ਮੋਢੇ ਹਿਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀ ਵਰਜ਼ਸ਼ ਕਰੇ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ 'ਤੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੋਢੇ ਹਿਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਵਰਜ਼ਸ਼ ਵਾਲਾ ਕਸ਼ਟ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ?" ਪਰ, ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ—"ਨਹੀਂ, ਉਠੋ, ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਸੀ ਸੁਖ ਖ਼ਿਆਲ ਗ਼ਲਤ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਿਆਂ ਹੀ ਤੁਸੀ ਸੁਖੀ ਹੋਵੋਗੇ।" ਜਦੋਂ ਜੋਗਾਭਿਆਸ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਮੋਢਿਆਂ ਵਾਲਾ 'ਆਸਣ' ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ, ਅਸੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਗ਼ਲਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਨੇ, ਸੁਖ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਤੇ ਟੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੰਦ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਏ, ਤਾਂ ਭੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰਾ ਖ਼ਰਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਵਰਤੀਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਜੇ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਕਰੀਏ ਕਿ ਇਹ ਗੰਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੁਖ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਕਿ ਇਸ ਗੰਦ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਤੇ ਵਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਰੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾਈਏ। ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸੁਖਦਾਈ ਬਣਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਭਾਲੀਏ।

ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਟੇਕ

ਭਾਵੇਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਸਾਇੰਸ ਬੜੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੀ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਤੱਖ ਸਿਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਰਾਜ਼ ਸਾਡੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਗੋਚਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਨਿਰਾ 'ਅੱਖਾਂ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤੁਰਨਾ, ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭੀ ਚੱਲਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਸੋ, ਇਸ ਮਨੁੱਖ-ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਨਿਰਾ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਲਈਏ, ਇਸ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ :

ਕੇਤਿਆ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ॥
ਇਹ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ॥

ਅਸੀ ਦੁਖੀ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਸੁਖ ਦਾ ਮਿਆਰ ਨਿਰਾ ਆਪਣੀ 'ਸਮਝ' ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਿਲਟਨ (Milton) ਇਕ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਵੀ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪਣੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੇ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਦੱਸ ਕੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨੇਤ੍ਰ-ਹੀਨ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਪਰ-ਅਧੀਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਨਿਰੇ ਖੜੋਤੇ ਉਡੀਕਦੇ ਹੀ ਹਨ ਉਹ ਭੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ:

They also serve who stand and wait.

ਜਗਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੁਖਾਂ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਇਹ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਇਕ-ਸਾਰ (ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ) ਹੀ ਹੈ:

Behold ! my ways are equal, seith The Lord.

ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖ

ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉੱਤੇ ਦੂਸ਼ਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ 'ਦੁਖੁ' ਹੈ, ਉਹ ਦਾਰੂ ਹੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਗਤ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਇਹ ਇਕ ਅਚਰਜ ਖੇਡ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੜਦੀ ਲੋਹ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਬੇਅੰਤਤਾ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖ-ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਖ-ਸਾਗਰ ਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਫਿਰ, ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੁਖ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਕੁਰਬਾਨੀ' ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ

ਉਸ ਦਾ 'ਪਿਆਰ' ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ 'ਕੁਰਬਾਨੀ' ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਊਣ ਦੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ? ਪਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਵਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਇਸ 'ਕੁਰਬਾਨੀ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਖ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਜਜ਼ਬੇ ਜਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਲੇਸ਼, ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੁਖਦਾਈ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਪੋਂਹਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਗੋਂ ਸੁਖਦਾਈ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਨੌ-ਸ਼ਾਹੀਏ ਫ਼ਕੀਰ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਖਦੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅੰਗਿਆਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। 'ਪਿਆਰ' ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਕਈ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਹਾਰ ਸਹਾਰ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ 'ਪਿਆਰ' ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਤਦੋਂ ਹੀ ਵਧੀਕ ਸੁਆਦਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ 'ਪਿਆਰ' ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੁਝ 'ਆਪਾ' ਵਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇ। ਵੇਖੋ 'ਮਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ'। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਵਾਰਦੀ ਹੈ,ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੰਢ ਵਧੀਕ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਪਿਆਰ' ਤੇ 'ਕੁਰਬਾਨੀ' ਦਾ ਸਾਕ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਹੈ, ਤਾਹੀਏਂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥
ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥
ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥
ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥੨੦॥ *(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ)*

ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇਨਸਾਨੀ ਸੁਭਾਵ ਐਸੇ ਬਣਾਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਤਦੋਂ ਹੀ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀ 'ਕੁਰਬਾਨੀ' ਕਰੀਏ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ 'ਪਿਆਰ' ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਭਾਵ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਕਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਿਰ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਖ-ਅਨੰਦ ਮਿਲੇ।

ਇਸ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਸਾਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਕਿ

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਦੁਖ' ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ 'ਸੁਹਾਵਾ ਬਾਗ' ਦੇਖਦਾ।

ਅਸੀ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਪੂਰਨ ਸੁਖ' ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ ਹਨ—'ਕੁਰਬਾਨੀ' (ਦੁਖ ਸਹਾਰਨੇ) ਤੇ 'ਪਿਆਰ'। ਜਗਤ ਵਿਚ 'ਦੁਖ ਸਹਿਣੇ' (ਕੁਰਬਾਨੀ) ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪਰਤੱਖ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੂਜਾ ਅੰਗ (ਪਿਆਰ) ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਬਧਾ ਚਟੀ ਜੋ ਭਰੈ, ਨਾ ਗੁਣੁ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ॥
ਸੇਤੀ ਖੁਸੀ ਸਵਾਰੀਐ, ਨਾਨਕ ਕਾਰਜੁ ਸਾਰੁ॥

ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ

ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਧਨ ਖੱਟਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਖੱਟੀ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਲੋੜਵੰਦ ਦੁਖੀ ਗ਼ਰੀਬ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ-ਨੇਤ ਨਾਲ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ-ਕਾਰ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਹੱਥ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਆਈ ਇਹ ਤੰਗੀ ਤਾਂ ਸਹਿਣੀ ਹੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਲੋੜਵੰਦ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖਦਾਈ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੰਗੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਠੰਢ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬੀਤ-ਚੁੱਕੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ

ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅਸੀ ਆਪਣੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਬੀਤ-ਚੁੱਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੇ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਵੀਏ। ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਿੱਸ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਦਾਤਾਰ-ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਚਾਇਆ; ਕਈ ਕਸ਼ਟ ਆਏ ਜਾਪੇ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਸੁਖਦਾਈ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਅਸੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ

ਦੋਸ਼ ਦੇਣੋਂ ਹਟ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਜੀਵਨ-ਸੰਗ੍ਰਾਮ

ਜੁਧ ਮਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਘਬਰਾ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਨ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਹੀ ਘਾਬਰ ਕੇ ਦਿਲ ਛੱਡ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸੁੱਧ ਭੁਲਾ ਕੇ ਜੀ-ਭਿਆਣੀ ਨੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਠੀਕ ਇਹੀ ਹਾਲ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਆਏ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਕ-ਦੋ ਹੌਕੇ ਹੀ ਲਏ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਸ਼ਟ ਹੋਰ ਵਧੀਕ, ਭਿਆਨਕ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਲੇਰੀ ਉਸ ਘਬਰਾਹਟ ਦੇ ਅਗੇ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ

ਇਕ ਅਸੰਭਵ ਗੱਲ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਲ ਸਕੇ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲਗੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੀ ਅਸਰ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪਏ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਪਿਉ, ਭੈਣ-ਭਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਾਲ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਉਹ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਜਾਂ ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ, ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇ-ਮਲੂਮਾ ਜਿਹਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਫਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਅਸਰ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਤੋਂ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਤੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਮ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕਿਸੇ 'ਦਲੀਲ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਬਾਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਾਈ

ਜਾਵੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਏ। ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸਬਕ ਮਾਪੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਠੀਕ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਿਠਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਨਿਰੀ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਿਆਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਰਤਾ ਜ਼ਾਤੀ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਸੀ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਅਸੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਪੁਰ-ਦਲੀਲ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਰੂਪ

ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਅਸਰ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ'।

ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ

'ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ' ਦੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਵਿਖਾਲਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਕਈ ਸੁਆਦਲੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਵਿਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦਾ ਇਕ ਮਦਾਰੀ ਆਇਆ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਟਾਫ਼ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕੁਝ ਖੇਲ ਵਿਖਾਏ। ਕਾਲਜ ਦਾ ਇਕ ਚਪੜਾਸੀ ਗਣੇਸ਼ੀ ਰਾਮ, ਜੋ ਜਾਤਿ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਗਣੇਸ਼ੀ ਹੀ ਦੱਸਿਆ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਮਦਾਰੀ ਨੇ ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹੁਸੈਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਚਪੜਾਸੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ, ਪਰ ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਅਸਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਭੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਮਦਾਰੀ ਨੇ ਫਿਰ ਦੋ ਹੋਰ ਆਦਮੀ

ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੱਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਾਲਜ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਫਲ ਖਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹੀ ਤਿੰਨ ਫਲ ਦੱਸੇ ਜੋ ਉਸ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵਿਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦੇ ਕਈ ਸੁਆਦਲੇ ਖੇਲ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਕ 'ਆਮਿਲ' ਆਪਣੇ 'ਮਾਮੂਲ' ਨੂੰ ਤਾਸ਼ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਿਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪੱਤੇ ਉੱਤੇ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ 'ਆਮਿਲ' ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦਾ ਅਸਰ 'ਮਾਮੂਲ' ਉੱਤੇ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਸ਼ ਦੇ ਪੱਤੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿੱਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਆਮਿਲ' ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਖੋਤਾ ਹੈਂ। ਮਾਮੂਲ ਇਸ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਖੋਤੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਆਮਿਲ' ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—੧੫ ਮਿੰਟਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਏਂਗਾ। ਠੀਕ ਉਹ ਵਕਤ ਆਉਣ 'ਤੇ 'ਮਾਮੂਲ' ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ 'ਆਮਿਲ' ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਦਾ 'ਹੁਕਮ' ਭੁੱਲ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ

ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਜਾਦੂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਢਾਕੇ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਨਗਰ ਧਨਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਇਕ ਖੂਹ 'ਤੇ ਇਕ ਜ਼ਨਾਨੀ ਪਾਣੀ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ। ਪਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਜਾਦੂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਮੇਂਢਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਈ। ਢੇਰ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਰਦਾਨਾ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਚੜ੍ਹੇ। ਢੂੰਡਦੇ ਢੂੰਡਦੇ ਉਸ ਘਰ ਜਾ ਅੱਪੜੇ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜਾਦੂ-ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਅਜ਼ਮਾਇਆ, ਪਰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਕਈ ਹੋਰ ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਆਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਭੀ ਆਈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਚੱਲ ਸਕੀ। ਆਖ਼ਰ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਭੀ ਛੁਡਾਇਆ। ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ? ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਹੇਠ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਂਢਾ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਅਸਰ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖ਼ਲਾਸੀ ਦਿਵਾਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ, ਰਤਾ ਘੱਟ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਖਾਣ ਹੈ—ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਮੱਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸੌਦਾ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧੀਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁੱਲ ਸਾਨੂੰ ਜੱਚਦਾ ਨਹੀਂ; ਪਰ, ਉਹ ਹੱਟੀ-ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸਸਤੀ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੌਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਕਸਾਰਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰਜ਼ ਵਾਸਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਗਾਹਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਇਹੀ ਵਤੀਰਾ ਹੈ; ਪਰ, ਉਸ ਦੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਅਸੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਚੀਜ਼ ਖ਼ਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਰਤਾ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਠੱਗੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਹੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਡੀ ਅਕਲ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਉਸ ਦੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ, 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ—(੧) ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਖਣਾ, ਤੇ (੨) ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖਣਾ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਅਸਰ

ਇਸ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦਾ ਅਸਰ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿਰਾਕਾ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਉੱਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇੱਕੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਛੇਤੀ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਘੱਟ। ਉਮਰ ਉਮਰ ਦਾ ਭੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਛੇਤੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੀਵੀਆਂ

ਉੱਤੇ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਹਿਸਟੀਰੀਏ ਦਾ ਰੋਗ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਉੱਤੇ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਛੇਤੀ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਾਗਲ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫ਼ੌਜੀ ਕੁਆਇਦ

ਕਈ ਡਾਕਟਰ ਆਪਣੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮਸਤੀ' ਜਿਹੀ (ਹਿਪਨਾਸਿਸ) ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ੌਜੀ ਕੁਆਇਦ ਭੀ ਇਹੀ ਕੰਮ ਸਾਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੇ ਅੱਭਿਆਸ ਨਾਲ ਇਹ 'ਹਿਪਨਾਸਿਸ'—ਅਵਸਥਾ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ 'ਕੁਆਇਦ' ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ

ਜੇ 'ਮਾਮੂਲ' ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ 'ਆਮਿਲ' ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਦਬ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਆਮਿਲ' ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦਾ ਅਸਰ 'ਮਾਮੂਲ' ਉੱਤੇ ਛੇਤੀ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਮਾਤ ਵਿਚ 'ਜ਼ਬਤ' ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਚੰਗਾ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਸੀਲਾ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿੱਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇ, ਇਹ 'ਪਿਆਰ' ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸਫਲਤਾ

ਪਰ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੇ ਅਸਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਤੋਰਨ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪਕਾ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜੇ 'ਹਿਪਨਾਸਿਸ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਹਨਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ, ਸਫਲਤਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਵੇਲਾ (ਜਾਗੋ ਮੀਟ ਹਾਲਤ)

ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ 'ਜਾਗੋ-ਮੀਟ' ਹਾਲਤ ਵੇਲੇ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗਦਿਆਂ-ਸਾਰ ਭੀ ਮਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦੋਂ ਭੀ ਅਸਰ ਚੰਗਾ ਡੂੰਘਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਜਾਗੋ-ਮੀਟ' ਹਾਲਤ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਭੀ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਰਾਗ' ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ। ਇਸ 'ਜਾਗੋ-ਮੀਟ' ਹਾਲਤ ਨੂੰ 'ਅੱਧ-ਮਸਤੀ' ਭੀ ਆਖੀਦਾ ਹੈ; ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦਰ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਮੁਕੰਮਲ ਮਸਤੀ' ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

ਇਹ ਜਾਗੋ-ਮੀਟ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ—(੧) ਕਿਸੇ ਚਮਕਦੀ ਸ਼ੈ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾਓ; (੨) ਕਿਸੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣੋ, ਜਿਵੇਂ ਘੜੀ ਦੀ ਟਿਕ-ਟਿਕ, ਖੂਹ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਠਕ-ਠਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ, ਪਹਾੜੀ ਨਦੀ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਚ; (੩) ਇਕ ਕਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਫ਼ੈਦ ਗੋਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾ ਲਉ, ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾਓ, ਝਬਦੇ ਹੀ ਲਾਂਭ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਮਨ ਸੱਖਣਾ ਜਿਹਾ ਜਾਪੇਗਾ, ਆਲਸ ਵਧਦਾ ਜਾਇਗਾ, ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਤੇ ਚਿੱਤ ਕਰੇਗਾ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਵੋ, ਇਹ ਹੌਲਾ ਜਿਹਾ 'ਹਿਪਨਾਸਿਸ' ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਬੈਠਿਆਂ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਛੇਤੀ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈਚਾਰਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ

ਹੁਣ ਤਕ ਅਸੀ ਇਹ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਤਕੜੇ ਮਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਭੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਭਾਈਚਾਰਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਉਸ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਬੇ-ਮਲੂਮੇ ਹੀ ਅਸਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਇਕ ਬਰਾਦਰੀ, ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,

ਸਭ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਇਖ਼ਲਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੌਮੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਬਲ ਉਠਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤੇ ਅਕੀਦਿਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤਾ ਅਸਰ ਉਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਸਮਾ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ-ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਖ਼ਿਆਲ ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭੀ ਇਸ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਨਵੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਣ ਦੇ ਢੰਗ ਸਭ ਤਕਰੀਬਨ ਉਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਜਾਂ ਕੌਮ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਵੈ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ

'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਇਕ ਹੋਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਸ੍ਵੈ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਕੁਝ ਹੁਣ ਤਕ ਅਸੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਤੇ 'ਹਿਪਨਾਸਿਸ' ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸੰਬੰਧ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਭੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਤੇ ਇਬਾਦਤ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ 'ਮਸਤੀ' ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਇਬਾਦਤ ਵੇਲੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਇਮਾਮ ਜਾਂ ਪਾਦਰੀ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸ਼ਾਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਰੁਹਬ ਜਿਹਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਾਧਾਰਨ ਬੰਦੇ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਅਸਰ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਲੰਮੇ ਚੋਲੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤ-ਸਾਧ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਖਿੱਚ ਪਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਇਕੱਲੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲੋਂ ਉਹ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਦੋਂ, ਜਦੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਗਾਵੇਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜਣੇ ਰਲ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਪੜ੍ਹਨ।

ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਮਿਲਵੀਂ ਰਾਗ ਦੀ ਸੁਰ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਜਗਮਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਇਹ ਭੀ ਮਸਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਖੀਆਂ

ਮੀਟ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਰਲ ਕੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹੀ ਤੁਕਾਂ ਗਾਵਣ, ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਮਸਤੀ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਰਾਜ਼—ਦਲੀਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ

ਇੱਥੇ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਮਝ ਨਾਲ ਘੱਟ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਵਧੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੯੧੩ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰੈਂਡ-ਲਾ ਹਾਲ ਦੇ ਪਾਸ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਏ ਇਕ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਫ਼ਰੂਕਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਥ-ਪਰਸਿੱਧ (ਹੁਣ ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ) ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਆਏ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰੌਣਕ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ, ਹਨੇਰੇ ਹਨੇਰੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਤਿਲ ਧਰਨ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਸਮੇਤ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉੱਥੇ ੪ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਅੱਪੜਦਾ ਸਾਂ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਜੋ ਐਮ.ਏ. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਭੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਐਵੇਂ ਵਕਤ ਹੀ ਗਵਾਇਆ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਭੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ; ਨਿਰਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੀ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਆਮ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਭੀ

ਪਰ ਜੇ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਆਮ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਚ ਭੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਲ ਤੱਕੋ; ਇੱਥੇ, ਆਖਣ ਨੂੰ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਚ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਸੋਚਣ। ਪਰ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ 'ਰਾਇ' ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ 'ਰਾਇ'

ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਭੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹੀ 'ਰਾਇ' ਹੋਰ ਹੋਰ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਮਾਤ ਹਿਪਨਾਟਿਜ਼ਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਭੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੜਕੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਣ ਤੇ ਸੁਣਨ। ਇਹ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਫ਼ਰਕ ਭੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਨ। ਪਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਝਣ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ 'ਭਗਤੀ-ਭਾਵ' ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਨੇ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

ਖ਼ਤਰੇ

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਸਿਰਫ਼ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਖ਼ਤਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਈ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ :

(੧) ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪਰਚਾਰਕ ਆਪਣੇ ਰਾਹਬਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ਕਤੀ' ਵਰਤਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣ ਦੇ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਇਸ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਪਰਚਾਰਕ ਦੀ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵੇਖਣ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰੋਲ 'ਸੱਚ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਹਬੀ ਦੰਗੇ-ਫ਼ਸਾਦ ਇਸੇ ਗ਼ਲਤੀ ਤੋਂ ਉਠਦੇ ਹਨ।

(੨) ਇਕ ਹੋਰ ਖ਼ਤਰਾ ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਭਾਰਾ ਹੈ। ਪਰਚਾਰਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਹਬਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜਾਂ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੂੰ 'ਸਤਿ ਬਚਨ'

ਆਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਭੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਤੱਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। 'ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ਕਤੀ' ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਨਾ ਵਰਤਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਰ ਗੱਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰਮ' ਦਾ ਅਸਰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਉੱਤੇ ਓਪਰਾ ਹੀ ਓਪਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(੩) ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਾਦਰੀ ਮੌਲਵੀ ਆਦਿਕ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰਕ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ 'ਪ੍ਰੇਰਨਾ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਕਦੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮ ਪੈਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਨਿਤਾਣੇ-ਪਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਮੇ ਸਮੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਆਗੂ ਅੱਗੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਭੇਟ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਆਗੂ ਖ਼ੁਦ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਹੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਇਸ ਭੇਟ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮੂਰਖਤਾ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਉਹ ਕਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਭੇਟਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ।

(੪) ਜਿਸ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਪਰਚਾਰਕ ਸਦਾ ਇਹੀ ਆਖੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਵੇਖਿਓ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਹਬਰ ਦੇ ਸੁਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਠਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਈ ਰੱਖੋ। ਜੋ ਹੁਕਮ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨੋ। ਬੱਸ! ਇਸ ਵਿਚ ਭਲਾਈ ਹੈ—ਉਹਨਾਂ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਉੱਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸ਼ੱਕ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਆਖ਼ਰ ਆਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸੁਣਿ ਮੁੰਧੇ ਹਰਣਾਖੀਏ ! ਗੂੜਾ ਵੈਣ ਅਪਾਰੁ ॥
ਪਹਿਲਾ ਵਸਤੁ ਸਿੰਞਾਣਿ ਕੈ ਤਉ ਕੀਚੈ ਵਾਪਾਰੁ ॥

ਕਰਣੀ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਆਖੀ ਜਾਣਾ ਕਿ ਫਲਾਣੇ 'ਧਰਮ' ਨੂੰ ਮੰਨੋ, ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕਰੋ,ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 'ਧਰਮ' ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇ ਚਲਾਇਆ ਸੀ—ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਭੀ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਤਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਆਦਿ ਧਰਮ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ 'ਧਰਮ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੋ ਲੋਕ ਖ਼ੁਦ ਇਸ 'ਧਰਮ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਚਰਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ 'ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ਕਤੀ' ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਬਾਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ ਆਖੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਿਆਲ ਦੀ ਬਹਾਰੇ ਪਾਲਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭੰਨੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਅੱਗ ਅੱਗ ਆਖਿਆਂ ਕਾਂਬਾ ਨਹੀਂ ਹਟ ਸਕਦਾ। ਹਕੀਮ ਹਕੀਮ ਦਾ ਲਫ਼ਜ਼ ਬੋਲਿਆਂ ਕਿਸੇ ਰੋਗੀ ਦਾ ਰੋਗ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੇ ਧਨ ਧਨ ਆਖਿਆਂ ਕਿਸੇ ਕੰਗਾਲ ਨੇ ਧਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਚੰਦਨ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆਂ ਹੀ ਚੰਦਨ ਵਾਲੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਤੇ ਚੰਦ ਚੰਦ ਆਖਿਆਂ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਭੀ 'ਧਰਮ' ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਨਹੀਂ ਬੱਝ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਬਰਕਤਿ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਾਤੀ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮਾਨੋ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਠੇਡੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਠੇਡੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਖਾਂਡ ਖਾਂਡ ਕਹੇ ਜਿਹਬਾ ਨਾ ਸ੍ਵਾਦ ਮੀਠੋ ਆਵੈ,
ਅਗਨਿ ਅਗਨਿ ਕਹੇ ਸੀਤ ਨ ਬਿਨਾਸੁ ਹੈ॥
ਬੈਦੁ ਬੈਦੁ ਕਹੈ ਰੋਗੁ ਮਿਟਤ ਨ ਕਾਹੂ ਕੋ,
ਦ੍ਰਬੁ ਦ੍ਰਬੁ ਕਹੈ ਕੋਊ ਦ੍ਰਬੈ ਨ ਬਿਲਾਸਿ ਹੈ॥
ਚੰਦਨੁ ਚੰਦਨੁ ਕਹਤ ਪ੍ਰਗਟੈ ਨ ਸੁਬਾਸ ਬਾਸੁ
ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰ ਕਹੈ ਉਜੀਆਰੋ ਨ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਹੈ॥

ਤੈਸੇ ਗਿਆਨ-ਗੋਸਟਿ ਕਹਤ ਨ ਰਹਤ ਪਾਵੈ,
ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਨੁ ਉਦਿਤ ਅਕਾਸਿ ਹੈ ॥੪੩੭॥

ਕਰਣੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦੀਦਾਰ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੁਭਾਗ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਬੁਝਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸੰਤ-ਸਾਧ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਚੱਲ ਪਏ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਠੰਢ ਨਾ ਪਈ। ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਆਏ; ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਸੰਤਾਂ-ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ। ਓਥੇ ਨਿਰੀ 'ਕਥਨੀ' ਸੀ, 'ਕਰਣੀ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭੱਟ ਭਿੱਖੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲਿ, ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਡਿਠੇ ॥
ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ, ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ ॥
ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਫਿਰਿਓ, ਕਿਨੈ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ ॥
ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ, ਰਹਤ ਕੋ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ ॥

ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਮਹਾਂ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪਲਟਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਇਉਂ ਆਖਿਆ:

ਜਬ ਲਉ ਨਹੀ ਭਾਗ ਲਿਲਾਰ ਉਦੈ, ਤਬ ਲਉ ਭ੍ਰਮਤੇ ਫਿਰਤੇ ਬਹੁ ਧਾਯਉ ॥
ਕਲਿ ਘੋਰ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੈ ਬੂਡਤ ਥੇ, ਕਬਹੂ ਮਿਟਿ ਹੈ ਨਹੀ ਰੇ ਪਛੁਤਾਯਉ ॥
ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੁ ਯਹੈ ਮਥੁਰਾ, ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਅਵਤਾਰ ਬਨਾਯਉ ॥
ਜਪ੍ਯਿਉ ਜਿਨਿ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ, ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਗਰਭ ਨ ਆਯਉ ॥

ਰੱਬੀ ਕਾਰੀਗਰੀ

ਅਸਚਰਜ ਚੀਜ਼ਾਂ (ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ)

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨੂੰ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ, ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਐਸੀਆਂ ਅਸਚਰਜ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਜ਼ਰੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਅੱਪੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਇੰਸ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਰੁੱਖ 'ਸੀਕੋਈਆ' (Sequoia) ਐਸਾ ਹੈ ਜੋ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤਕ ਹਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੱਛੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਲੀਡੀਆ' (Luidia) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੱਛੀ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਵੀਹ ਕ੍ਰੋੜ ਅੰਡੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕਈ ਰੁੱਖ ਐਸੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਮੱਖੀਆਂ ਫੜ ਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਰ-ਵੇਲ ਮੱਛੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਦੰਦ ਨੌਂ ਫੁੱਟ ਲੰਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਪੰਛੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਇਕ ਮੀਲ ਉੱਡ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਛੂਕੁੰਮਾ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਜੀਊਂਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮੱਛੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪਿਰੋ-ਸਮ' (Pyrosome) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੱਛੀ ਤਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਇਤਨੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਹੈਜ਼ੇ ਦਾ ਜਿਰਮ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਹੋਰ ਜਿਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਨ ਵਾਸਤੇ ਪਾਂਜੇ ਦੇ ਹਿੰਦਸੇ ਨਾਲ ਬਾਈ ਸਿਫ਼ਰਾਂ ਹੋਰ ਲਾਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਐਸੀਆਂ 'ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ' ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਹੈ

ਇੱਥੇ ਰਤਾ ਇਹ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ 'ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ' ਕੀ ਹੈ।

'ਵਿਸਮਾਦ' ਹਾਲਤ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਜਾਂ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲ-ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ; ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਮਗਰ-ਮੱਛ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਾਇੰਸ-ਵੇਤਾ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਪਰ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਤਾਰੇ ਸਾਥੋਂ ਲੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹਨ; ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਸੂਰਜ ਸਾਥੋਂ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਕ੍ਰੋੜ ਮੀਲ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ 'ਤੇ ਹੈ; ਇਕ ਤਾਰਾ 'ਬੀਟਲ ਜੀਊਜ਼' (Betelgeuse) ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ, ਜਿਤਨੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਇਹ ਚੱਕਰ ਲਗਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਚੱਕਰ ਭੀ ਉਸ ਤਾਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਠੀਕ ਭਾਵ ਵਿਚ ਉਸ ਕੁਦਰਤੀ ਗੁਣ ਨੂੰ ਅਸੀ 'ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ' ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਬਣ ਜਾਏ ਕਿ 'ਕੁਦਰਤ' ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਅਕਲ ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤਕ ਅੱਪੜਨ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ

ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ 'ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ' ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਤਨੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੀਵ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਵਿਚ ਜਾਓ, ਉੱਥੋਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਮੁਆਫ਼ਿਕ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਜੀਵ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ। ਬਨਾਸਪਤੀ ਵਲ ਤੱਕੋ, ਬੇਅੰਤ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਲ ਦੇਖੋ, ਨਵਿਆਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਇੰਸ ਖੋਜ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਅਥਾਹ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਨਾਵ ਅਸੰਖ ਥਾਵ ॥
ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੋਅ ॥
ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ ॥......
ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ, ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥..... *(ਜਪੁਜੀ)*

ਮਨੁੱਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, "ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ ?"

ਇਸੇ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ :

ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ ਵਿਸਮਾਦੁ ॥
ਨਾਨਕ ਬੁਝਣੁ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ॥

ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :

ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵੇਦ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਜੀਅ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੇਦ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੰਗ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ, ਨਾਗੇ ਫਿਰਹਿ ਜੰਤ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ, ਅਗਨੀ ਖੇਡਹਿ ਵਿਡਾਣੀ ॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰੇ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕੀ ਹੈ ਜੋ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਦਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਇੰਸ-ਵੇਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਾਦਾ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਚੀਜ਼ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ :

(੧) ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਸਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਹੈ।

(੨) ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੈ।

(੩) ਉਸ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹਨ।

ਪਿਆਰ-ਖਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ

ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਐਸੀ ਮਿਸਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵੇਖੀਏ, ਜਿੱਥੇ ਅਸੀ ਇਹ ਆਖ ਸਕੀਏ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ਹੈ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਸੀ.ਟੀ. ਹਡਸਨ ਨੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ

ਹੈ, 'ਪੰਛੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ' (Birds and Man)। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਭੇਡਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਾੜਾ ਸੀ। ਬਸੰਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕੂੰਜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਉੱਡਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ, ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾੜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਕੂੰਜਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜਾ ਵੇਖਿਆ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਝੁੰਡਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਅਜਬ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ-ਦੀ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਮਾਦਾ-ਕੂੰਜ ਦੱਖਣ ਦੀ ਸੇਧੇ (ਜਿੱਧਰ ਨੂੰ ਕੂੰਜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਉੱਡ ਗਏ ਸਨ) ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੂੰਜੋ-ਰਾਣਾ ਕੁਝ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੜਾ ਘਾਬਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਿੱਛੇ ਤੱਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਥਣ ਕੂੰਜ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਉਤਾਂਹ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਥਣ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਂ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਚਾਰੀ ਕੂੰਜ ਦਾ ਇਕ ਬਾਜ਼ੂ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਨਿਮਾਣੀ ਉੱਡ ਤਾਂ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਹਾਂ, ਦੂਜੀਆਂ ਕੂੰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਦੇਸਾਂਤਰ ਗਮਨ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰੀ ਹੋਈ ਇਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਤੁਰ ਕੇ ਮੁਕਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਰ-ਸਾਥੀ ਕੂੰਜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਤੱਕ ਕੇ ਤੜਪ ਉੱਠਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਥਣ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਦਰਦ-ਭਰੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਹੈ ਨਾ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ?

ਜੀਵਨ ਪਿਆਰ ਹੈ

ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਚੇਤਨ ਸਜੀਵ ਤਬਕਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦਰਦ ਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਭਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਅਸੀ ਇਸ ਜੋੜੇ ਦੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਵਿਥਿਆ ਨੂੰ 'ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ' ਕਿਉਂ ਆਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ? ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਰਤਾ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਥਿਆ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਤੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਨੁੱਖ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਭੀ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜ਼ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਧਰ ਭੀ ਤੱਕੋ, ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ ? "ਜੀਵਨ ਪਿਆਰ ਹੈ।"

ਹਰੇਕ ਜੂਨ ਨਿਰਾਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਇੰਸ ਸਜੀਵ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਖੋਜ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹ ਭੇਤ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਡੂੰਘਾ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਉਂਞ ਇਹ ਨਾ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਨਾ ਜਾਦੂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਭੇਤ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਜੀਵਨ-ਕ੍ਰਿਆ ਇਕ ਐਸੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੈ ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਨੇ ਢੇਰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਾਇੰਸ ਨੇ ਭੀ ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਜ ਲੱਖ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ 'ਹੈਰਤ' ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਜੂਨ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਵੋ ਘੋੜਾ ਤੇ ਖੋਤਾ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਹੀ ਰਲਦੀਆਂ-ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਹਨ; ਪਰ, ਸਾਇੰਸ-ਵੇਤਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਲਹੂ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਖੋਤੇ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਲਹੂ ਦੇ ਕਿਣਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ।

ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਛਲ ਰਿਹਾ ਦਰਿਆ

ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਿਥੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਜੜ੍ਹ ਜਾਂ ਨਿਰਜੀਵ, ਦੂਜੀ ਜਾਨਦਾਰ, ਸ-ਜੀਵ ਜਾਂ ਸ-ਜਿੰਦ। ਬਨਸਪਤੀ ਭੀ 'ਸਜਿੰਦ' ਹੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ 'ਸਜਿੰਦ' ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ' ਇਕ ਵਗਦਾ ਦਰਿਆ ਸਮਝ ਲਵੋ, ਜੋ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਛਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਰੁੱਖ ਦੀ ਨਸਲ ਜੇ ਵਧਣ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦਸ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿੰਦ ਹਰ ਥਾਂ

ਇਸ 'ਸਜਿੰਦ' ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਣ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ 'ਹੈਰਤ' ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਦੀ 'ਵਿਆਪਕਤਾ'। ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਵੇਖੋ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ 'ਜੂਨੀ' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ 'ਜਿੰਦ' ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਜਿਸ 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ' ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰੋਟੋਪਲੈਜ਼ਮਿਕ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ' ਸਿਰਫ਼ 'ਧਰਤੀ' ਉੱਤੇ ਹੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ

'ਪ੍ਰੋਟੋਪਲੈਜ਼ਮ' ਦੇ ਜੀਊਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

"ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ"

ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ 'ਜੀਵ' ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਥਾਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਹੇਠ ਛੇ ਮੀਲ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਵੋ; ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ 'ਤੇ। ਕਈ ਕਈ ਪਸ਼ੂ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਜੀਵ ਤਾਂ ਐਸੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਹਨ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਕਲ 'ਹੈਰਤ' ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੂੰਘੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੱਛੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਟਾਰਮੀ ਪੀਟ੍ਰਲ' (Stormy Petrel) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਬੱਚੇ ਦੇਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਜੀਵ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜੈਸਾ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੀਵ

ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਹਨ, ਹਰੇਕ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੋ, ਕਿਸੇ ਭੀ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਜੋ ਜੀਵ ਉੱਥੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਭੀ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਨਾਲ ਉਹ ਰਚੇ-ਮਿਚੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਨੂੰ 'ਮੁਆਫ਼ਕਤ' (adaptation) ਦੀ ਮੁਜੱਸਮ ਮੂਰਤ ਸਮਝ ਲਵੋ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ? ਇਸ ਦੀਆਂ, ਜੋ ਜੀਅ ਚਾਹੇ, ਮਨ-ਘਾੜਤਾਂ ਘੜ ਲਵੋ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛਛੂੰਦਰ ਵਲ ਵੇਖੋ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੱਕੋ, ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਖੁੱਡਾਂ ਵਿਚ ਜੀਊਣ ਲਈ ਫਬਵਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਨਾਲ' ਵਰਗਾ ਜਿਸਮ, ਲੰਮੀ ਬੂਥੀ, ਬੇਲਚੇ ਵਰਗੇ ਹੱਥ, ਵਰਜ਼ਸ਼ੀ ਮਨੁੱਖ ਵਰਗੇ ਕਮਾਏ ਹੋਏ ਛਾਤੀ ਦੇ ਪੱਠੇ, ਚੰਗੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਹਾਜ਼ਮਾ। ਪਸ਼ੂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ 'ਹੈਰਤ ਕੁਨ' ਨਹੀਂ ? ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕੈਸੀ ਅਜਬ ਸੁੰਦਰ ਕਾਰੀਗਰੀ ਹੈ!

ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ

ਫਿਰ, ਤੱਕੋ ਇਸ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵਿਚ ਸੁਹਜ ਤੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ, ਕਿਸਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਕਿਸਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੰਗ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਥੇ, ਜਿੱਥੇ ਜੀਵ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੁਦਰਤੀ

ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮੌਜਾਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉੱਥੇ ਕਈ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਜਿੰਦ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਸੱਪ ਵਲ ਹੀ ਵੇਖੋ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ-ਪਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਤੋਂ ਦਹਿਸ਼ਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੱਕੋ ਇਸ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਧੀਆ।

ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ

ਇਸ 'ਸਜਿੰਦ-ਰਚਨਾ' ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਾ ਭੀ ਬੜਾ 'ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ' ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪੰਛੀ ਦਾ ਇਕ ਖੰਭ ਲੈ ਕੇ ਖ਼ੁਰਦ-ਬੀਨ ਹੇਠ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਦਿੱਸਣਗੇ। ਸਾਇੰਸ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵ੍ਹੇਲ-ਮੱਛੀ ਦੀ ਮੁੱਛ ਦੇ ਇਕ ਵਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸੌ ਸੂਖਮ ਨਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਨਸਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਹੀ ਘੁਰੇ (cells) ਹਨ ਅਤੇ ਅਨਗਿਣਤ ਹੀ ਅਣੂ ਤੇ ਬਿਜਲਾਣੂ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਥੱਰਾਟਾਂ। ਨਿਰੋਏ ਮਨ ਵਾਲੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਅਣੂ ਤੇ ਪਰਮਾਣੂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਤੇ ਬੱਝਵੀਂ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਦੌੜ-ਭੱਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੋਤਿਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਵਾਲੇ ਜਦੋਂ ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨਛੱਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਆਂ ਜੰਤਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਐਸੇ ਜੀਵ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਹੀ 'ਘੁਰੇ' (cells) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਹਰੇਕ 'ਘੁਰੇ' ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰੀ 'ਪਿੱਤਾ' (nucleus) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕੀੜਾ ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਭੀ ਛੋਟਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਬਾਇਆਲੋਜੀ' ਵਿੱਦਿਆ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ੁਰਦਬੀਨ ਹੇਠ ਰੱਖ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਭੀ ਹੈ, ਖ਼ੁਰਾਕ ਵਾਲੀ ਨਾਲੀ ਭੀ ਹੈ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਭੀ ਹਨ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਹੈ।

ਇਕੋ ਪੂਰਾ ਕਾਰੀਗਰ !

ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਅਸੀ ਇਕ ਲੱਤ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਰੱਖਣ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਸਮੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਚੌਰੰਜਾ ਪੱਠੇ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਸੂਖਮ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਪੂਰੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ। ਨਿਰੋਏ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਜੁਗਤ ਸਦਾ ਇਕ-ਸਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੱਠੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਜਿਸਮ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪੱਠਿਆਂ ਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਪੂਰੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨ ਠੀਕ ਕੰਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਚੇਤਨ-ਹਸਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਭੀ ਕਿਸੇ ਪੂਰੇ ਕਾਰੀਗਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੀ ਹੈ।

ਇਨਸਾਨੀ ਜਿਸਮ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਸ਼ੀਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਅਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ, ਇਹ ਮਸ਼ੀਨ ਸੂਝ ਸੂਰਤ ਵਾਲੀ ਭੀ ਹੈ।

ਅਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵੇਖ ਕੇ, ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਕਮਾਲ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਇਹ ਇਨਸਾਨੀ ਜਿਸਮ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਭੀ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬੀਤ ਚੁਕੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਰੱਸਤੂ ਨੇ ਇਕ ਅੰਡੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੂਚੇ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪਰਖ ਕੇ ਵੇਖਿਆ; ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਸੁਆਦਲੀਆਂ ਹਨ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਇਕ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੈਰਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀ ਦਿੱਸਦੀ ਸ਼ੈ ਤੋਂ ਇਕ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜਿਸਮਾਨੀ ਬਨਾਵਟ ਵਾਲਾ ਚੂਚਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਚੂਚੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਫਿਰ ਇਸ ਅਣ-ਦਿੱਸਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਇਕ ਜਿਸਮ ਦਿੱਸ

ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਇਕ ਹੀ 'ਘੁਰੇ' (cell) ਤੋਂ ਕਈ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਗੱਲ ਹੈ।

ਕਾਦਰ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਣ ਵਾਲੀ

ਇਕ ਸੁਆਦਲੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਅੰਡੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਲਾਂ (chiuk-inc-bators) ਵਿਕਾਊ ਪਈਆਂ ਸਨ; ਕਈਆਂ ਅੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਕੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਚੂਚੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੇਂਡੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਹਨਾਂ ਨਵੇਂ ਜੰਮਦੇ ਚੂਚਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਪਈ। ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ—ਵਾਹ ਵਾਹ! ਕਿਆ ਅਜਬ ਕੁਦਰਤ ਹੈ! ਇਹ ਹੈ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼! ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਹੈਰਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕੌਤਕ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੋਈ ਟੱਕਰਾਂ ਪਿਆ ਮਾਰੇ ਤੇ ਆਖੇ ਕਿ ਕੋਈ 'ਰੱਬ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ 'ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ।

ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਜਗਤ-ਖੇਡ

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਇਸ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਰਾਜ਼ ਅਜੇ ਭੀ ਬੇਅੰਤ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। 'ਸੰਜੀਵ-ਮਾਦੇ' ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਵਿਚ (ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਕੇਂਦਰ ਹੈ) ਸਾਰੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਬਣਤਰ ਲੁਕੀ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ? ਫਿਰ, ਉਹ ਸੂਖਮ ਬਣਤਰ ਵਧ ਫੁਲ ਕੇ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਚੂਚਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੈਰਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਬਨਾਵਟ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਪਿਛਾਂਹ ਤੁਰੇ ਜਾਓ, ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਓਗੇ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ' ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਖੇਗਾ ਕਿ 'ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਾਕਤ' ਇਸ ਸਾਰੇ ਜਗਤ-ਖੇਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਪਰ ਰਤਾ ਸੁਰਤਿ ਜੋੜ ਕੇ ਤੱਕੋ, ਕਿਤਨੀ ਹੈਰਤ-ਕੁਨ, ਕਿਤਨੀ ਵਿਸਮਾਦ-ਜਨਕ ਇਹ ਖੇਲ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਇਕੋ ਰੁਖ਼

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਾ ਭੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸਮਾਦ ਦਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਵੱਈਆ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲੱਛਣ। ਬੇ-ਅੰਤ ਜੂਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਵੱਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੋ; ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਦਰਿਆ, ਹਵਾ ਆਦਿਕ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਸਦਾ ਹੀ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੀਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਤਕ ਸਭ ਵਿਚ ਇਹ ਲੱਛਣ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਹੈ।

ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੁਣ

ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਹਿਣਾ (Spider), ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਆਪਣਾ 'ਜਾਲਾ' ਨਹੀਂ ਤਣਿਆ, ਜਦੋਂ 'ਜਾਲਾ' ਤਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਸੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਹਿਣੇ ਬਣਾਂਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਕਿਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। 'ਜਾਲੇ' ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਰਾਂ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ, ਉਹ ਤਣੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ 'ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੁਣ' ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਐਸੇ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਇਹ 'ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੁਣ' ਭੀ ਵਿਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਸਮਝ ਦਾ ਲੱਛਣ' ਭੀ। ਕੁੱਤੇ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ ਤੇ ਬਾਂਦਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਂਦਰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਡੱਕਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਿੰਜਰੇ ਦੀ ਛੱਤ ਨਾਲ ਇਕ ਫਲ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਹੈ, ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੇਜ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਝੱਟ ਉਹਨਾਂ ਮੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਫਲ ਉਤਾਰ ਲਏਗਾ।

ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਕਾਸ

ਇਸ 'ਸਜਿੰਦ' ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਚੋਟੀ ਦਾ ਹੈਰਤ-ਕੁਨ ਲੱਛਣ ਹੈ ਇਸ ਦਾ 'ਵਿਕਾਸ'। ਦੋ ਸੌ ਕਰੋੜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਇਹ ਧਰਤੀ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, 'ਵਿਕਾਸ' ਦੁਆਰਾ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ-ਰਚਨਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ

ਬੱਝਵੇਂ ਨਿਯਮ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਇੰਸ-ਵੇਤਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਹੈਰਤ-ਕੁਨ ਭੇਤ ਖੁਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸਲਾਹੁਣ ਲੱਗ ਜਾਈਦਾ ਹੈ:

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ, ਤੂੰ ਸਚੀ ਨਾਈ॥

